

6 Raoul Wallenberg arresteras

6.1 Pilkorsväldet oktober till december 1944

Svenska beskickningen i Budapest hårt ansatt

December 1944 var en kritisk månad, inte bara för legationen i Moskva, utan desto mer för legationen i Budapest. Den humanitära aktionen för skydd av judarna hade intensifierats efter pilkorsarnas maktövertagande i mitten av oktober och kom under december månad att nå sin största omfattning. 15–20 000 judar innehade vid årsskiftet 1944–45 olika typer av skyddshandlingar utfärdade av den svenska legationen.

Samtidigt försämrades emellertid legationens möjligheter att ge aktivt bistånd åt de judar som innehade svenska skyddspass. Pilkorsregeringen under Szálasi aviserade, kort efter kuppen den 15 oktober 1944, att man framgent inte ämnade respektera de tidigare ungerska regeringarnas utfästelser gällande de svenska skydds-dokumenterna (HP 21 Eu, 18/10-1944). Wallenberg lyckades emellertid därefter i förhandlingar med pilkorsarnas utrikesminister baron Kémeny utverka att den nya regimen trots allt skulle respektera innehavarna av svenska skydds-dokument. Från pilkorsarnas sida var man dock angelägen om att få ett svenskt erkännande av den nya regimen (HP 21 Eu, 22/10-1944).

Från UD:s sida hade man dock redan den 19 oktober 1944 aviserat att något erkännande av den nya regimen "givetvis [inte kunde] ställas i utsikt" (HP 21 Eu, 19/10-1944). Dagen efter, den 20 oktober, informerades Tjernysjev, som nämnts, av von Post att man från svensk sida vägrade erkänna pilkorsregimen. Den ungerska legationspersonalen i Stockholm anmodades kort härefter att utrymma sina beskickningslokaler.

Kamp mot klockan

De följande veckorna under det sista kvartalet 1944 präglades av en nervpåfrestande kamp mot klockan där det gällde att så långt möjligt förhålla ett svenskt erkännande utan att respekten för de av beskickningen utfärdade skyddsdocumenten helt undergrävdes.

Den 27 oktober mottogs minister Danielsson av Kémeny, varvid denne deklarerade att de svenska skyddspassen skulle respekteras, samt uttalade sin förhoppning om att de goda förbindelserna mellan Ungern och Sverige skulle bestå (HP 21 Eu, 27/10-1944). Den 31 oktober meddelade svenska beskickningen att den ungerska pilkorsregimen visserligen var beredd att respektera skyddspassen, men kunde endast tillåta utresa av de "svenska" judarna till Sverige i utbyte mot ett svenskt erkännande av den nya regimen (HP 21 Eu, 31/10-1944). Det är intressant att notera att UD den 2 november, trots de radikalt försämrade betingelserna efter den 15 oktober, meddelade att "ni bör söka utverka största möjliga utökning av antalet skyddspass" (HP 21 Eu, 2/11-1944).

Den 8 november 1944 telegraferade Danielsson att läget försämrats för judarna och att man från pilkorsregimens sida var angelägen om att komma till en lösning på frågan om erkännande. Danielsson konstaterade härvid:

Ur juderäddningssynpunkt önskvärt att något formellt tillmötesgående kunde visas för att eventuellt möjliggöra uppskjutandet av det den 15 november planerade likställandet av skyddspassjudar med övriga judar. Ifrågasätter underhand till ungerska vederbörande framföres den omständigheten att beskickningen kvarstannat kan tydas såsom ett defactoerkännande av den nya regeringen (HP 21 Eu, 8/11-1944).

Stockholm svarade att Danielsson ägde "utan användande av uttrycket erkännande påpeka att beskickningen dock kvarstannat efter regeringsändringen" (HP 21 Eu, 9/11-1944). När pilkorsarna kort därefter lämnade förslag på en person som sändebud till Stockholm, svarade UD med att ett "mottagande här av representant för Szalasy kan ej ifrågakomma. Ni bör dock ej för närvarande framföra detta utan söka förhålla saken" (HP 21 Eu, 13/11-1944). Den 15 november meddelade Danielsson att den spanska beskickningen, i syfte att utverka skydd åt "sina" judiska skyddslingar, beslutat mottaga en representant för pilkorsarna i Madrid. UD svarade den 16 november 1944 att "meddelandet [...] föranleder ingen

ändring vår ståndpunkt icke erkännande Szalasyregimen” (HP 21 Eu, 16/11-1944).

Den 16 november konstaterade Danielsson att ”vårt förhandlingsläge med ungerska myndigheter synnerligen svårt, då man synbarligen vill avvakta besked om erkännande av representant [i Stockholm] för den nya regeringen. Då Budapests intagande av ryssarna fördröjts, äro möjligheterna att uppnå resultat genom förhandling alltmer beskurna” (HP 21 Eu, 16/11-1944). Den 21 november varnade Danielsson för att pilkorsarna avsåg att ”någon av de sista nätterna innan ryssarnas ankomst organisera pöbelupplopp vid de neutrala beskickningarna, söka efter judar samt utplundra de respektive beskickningshusen” (HP 1 Eu, 21/11-1944), och den 23 november 1944 rapporterade han att pilkorsarna avsåg att dränka samtliga judar som stod under svenskt beskydd i Donau såvida inte ett svenskt erkännande kom till stånd (HP 21 Eu, 23/11-1944). Den 26 november konstaterade han att Spanien, Turkiet och påvestolen lyckats bibringa pilkorsarna ”föreställningen att den erkändes av dessa länder”:

Om Sverige verkligen vill rädda sina ungerska judar, kunde svenska regeringen icke låna sig till ett liknande förfaringsätt, vilket icke torde föra med sig några konsekvenser, alldenstund den ungerska nazist-regeringens saga sannolikt snart är slut (HP 21 Eu, 26/11-1944).

Den svenska positionen att vägra erkännande stod dock fast. Danielsson uppmanades dock av UD att ”förhindra att frågan sättes på sin spets” (HP 21 Eu, 13/12-1944). Per Anger skriver i sin bok *Med Raoul Wallenberg i Budapest* (1979) att den svenska regeringen härmed

ryckt undan den juridiska grundvalen både för Raouls räddningsmission som neutral diplomat och för beskickningens verksamhet som skyddsmakt för allierade och ryska medborgare. UD:s åtgärd och den därpå följande passiviteten, utlämnade de svenska diplomaterna som privatmän helt åt ungerska pilkorsregimens godtycke! (Anger, 1985: 98).

I december 1944 försvårades läget ytterligare för beskickningen. Pilkorsförband utövade nu terror i form av plundringar och razzior mot bland annat svenska Röda korset och judar som stod under svenskt beskydd (HP 21 Eu, 5/12, 16/12, 18/12-1944). Försök att medelst tysk diplomatisk intervention få pilkorsarnas terror att upphöra misslyckades (HP 21 Eu, 19/12-1944).

Den 15 december 1944 rapporterade Danielsson att en judisk beskickningsanställd, samt tre familjemedlemmar till lokalanställda judiska beskickningstjänstemän, skjutits av pilkorsarna (HP 21, Eu, 15/12-1944). Raoul Wallenberg utsattes därtill för ett dödshot från Adolf Eichmann. Danielsson telegraferade till Stockholm att Eichmann uttalat att han "avsåge låta skjuta judehunden Wallenberg" (HP 21 Eu, 16/12-1944).

Terrorn mot judarna i Budapest rent generellt intensifierades likaså. I sin rapport av den 8 december 1944 (som för övrigt skulle bli hans sista), skrev Raoul Wallenberg:

Sedan den sista rapporten har de ungerska judarnas läge ytterligare försämrats. Troligen cirka 40 000 judar, härav 15 000 män ur arbetstjänsten och 25 000 personer av bägge könen som tagits i sina hem eller på gatan har tvingats att till fots marschera till Tyskland. Marschsträckan är 240 km. Vädret har ända sedan man börjat arrangera dessa dödsmarscher varit kallt och regnigt. Människorna har sovit under regnskydd och under bar himmel. De flesta ha fått äta eller dricka blott 3–4 gånger. Många ha dött (P 2 EuI, 8/12-1944).

Genom skyddsbreven och genom sitt breda nät av kontakter hos alla inblandade parter kunde emellertid Wallenberg, tillsammans med sina medarbetare från den svenska legationen, representanter från ett antal andra neutrala länders beskickningar (i synnerhet Karl Lutz vid den schweiziska beskickningen) och Röda korset (bl.a. Valdemar Langlet) rädda minst 15 000 judar. Kanske uppgår siffran till 100 000.

Det ligger utanför denna utrednings uppdrag att gå närmare in på den heroiska gärning som Raoul Wallenberg utförde under det sista kvartalet 1944. Icke desto mindre kan det också i detta sammanhang vara värt att teckna en kort bild av verksamheten vid den svenska legationens humanitära avdelning. Attaché Lars G:son Berg, som bevittnade delar av räddningsaktionen, har skrivit följande om Wallenbergs verksamhet:

De jagade judarnas enda hopp var Wallenberg. Som en räddande ängel dök han ofta upp i sista stund. Just när något deportationståg skulle sätta sig i gång brukade han komma till platsen med ett skrivet – falskt eller äkta – tillstånd att ta ut alla judar med svenska skyddspass. Hade hans skyddslingar redan försvunnit från staden, skyndade Raoul efter dem med lastbilar och förde så många han kunde tillbaka till Budapest. [...] Största betydelsen hade dock Wallenbergs oförtrutna arbete på att förekomma deportationerna. Hans rapportörer i ministerierna gav

honom i god tid informationer om alla nya aktioner mot judarna. Genom sina förbindelser lyckades han då ofta få vederbörande att ta tillbaka sina beslut eller åtminstone ge dem en lindrigare form (Berg, 1949, 1983: 49).

Den 23 december 1944 beordrades den svenska beskickningen, med hänvisning till den framryckande sovjetiska armén, att med kort varsel lämna Budapest och medfölja den ungerska pilkorsregimen till staden Szombathely i västra Ungern. Denna order vägrade emellertid den svenska legationen att hörsamma eftersom, med Danielssons ord, ”de under beskickningens beskydd skydd stående judarna säkerligen [skulle varit] prisgivna” (P 2 Eu, 23/12-1944).

Dagen efter, på julafton, trängde pilkorsare in i den svenska legationens lokaler under förevändning att legationspersonalen skulle förflyttas till den ungerska regeringens evakueringsort. Fyra av legationsmedlemmarna, Röda kors-representanterna Yngve Ekmark och Asta Nilsson samt kanslisten Göte Karlsson och skrivbiträdet Margaretha Bauer fördes bort i fångenskap. Dessa kunde senare frigges genom Röda korsets försorg. Beskickningen utsattes härvid för plundring. I synnerhet beskickningens skyddsmaktsavdelning B-avdelningen, som var inrymd i finska beskickningens lokaler, utsattes för svår skadegörelse.

Röda armén erövrar Budapest, Söderblom begär skydd åt svenska legationen

Under julhelgen 1944 blev den sovjetiska inringningen av Budapest total. Legationen berövades härefter möjligheter till kontakt med yttervärlden. Det sista telegrammet från legationen till UD i Stockholm avgick den 23 december 1944. Därefter var det tyst.

Legationspersonalen vistades härefter på olika håll i staden, men framför allt i stadsdelen Buda (väster om Donau). Danielsson vistades under slutet av december månad i en källare i den brittiska legationens lokaler. Eftersom Schweiz fullgjorde ett skyddsmaktsuppdrag åt Storbritannien i Ungern stod dessa lokaler under den schweiziska beskickningens kontroll. Wallenberg däremot uppehöll sig framför allt på Pest-sidan (öster om Donau) där han for omkring mellan de olika svenskhusen och försökte, så långt som var möjligt, skydda judarna från pilkorsarnas fortsatta terror.

Striderna om herraväldet i Budapest mellan sovjetiska och tyska förband skulle komma att pågå under mer än en månads tid. Pestsidan föll i den sovjetiska krigsmaktens händer den 15 januari 1945. Samtliga broar över Donau sprängdes härvid av tyskarna varefter kontakterna mellan de bägge stadshalvorna skars av. Buda-sidan, där beskickningens huvudbyggnad var belägen, föll slutligt först den 11 februari 1945.

Instruktioner angående Budapest-beskickningen till Söderblom och Richert

UD i Stockholm saknade alltså närmare information om legationspersonalens vistelseort och i slutet av december började man vidta åtgärder för att försöka få uppgifter om dess belägenhet. Den 28 december 1944 engagerades beskickningen i Berlin i sökandet efter legationspersonalen och två dagar senare, den 30 december, instruerades Söderblom i Moskva att informera Dekanozov om den icke avhörda Budapest-beskickningen samt försöka utverka skydd för dessa. Man översände också en lista med namnen på de anställda vid Budapest-legationen till Berlin och Moskva. På denna lista återfanns legationsmedlemmarnas namn i följande ordning:

Envoyén C. I. Danielsson, Legationssekreterare Per Anger, konsul Yngve Ekmark, lektor Valdemar Langlet med fru, legationssekreterare Raoul Wallenberg, kanslisten D. von Mezey, kanslisten Göte Carlsson, attaché Lars Berg, skrivbiträde Margaretha Bauer, fröken A. M. C. Nilsson (HP 80 Ea, P 2 Eu, 30/12-1944).

Den 31 december vidarebefordrade Söderblom brevledes uppgifterna om Budapest-legationens belägenhet till det sovjetiska utrikesministeriet. Han, liksom legationschefen i Berlin Arvid Richert, bifogade också en lista med namnen på legationspersonalen, samt tillfogade att den svenska beskickningen måst bli kvar i Budapest i syfte att upprätthålla sitt skyddsmaktsuppdrag gentemot Sovjetunionen, samt till skydd för de omkring 15 000 judar som stod under beskickningens beskydd (HP 80 Ea, 31/12-1944).

Det kan härvid vara värt att notera att det förelåg en viss skillnad mellan de listor som Söderblom och Richert insände till de sovjetiska respektive tyska utrikesministerierna. På Söderbloms lista presenterades namnen i samma ordning som i telegrammet från Stockholm, dvs. C. I. Danielsson (*poslannik*, [sändebud]), Per

Anger (*sekreter*), Yngve Ekmark (*konsul*), Valdemar Langlet (*lektor*) med hustru, Raoul Wallenberg (*sekreter*). Wallenberg, som uppbar formell status som legationssekreterare placerades således efter konsul Ekmark och lektor Langlet. I synnerhet den sistnämnde hade ingen formell koppling till legationen vid denna tidpunkt, något som också framgår av hans titel.

På Richerts *Verzeichnis über Mitglieder der Königl. Schwedischen Gesandtschaft in Budapest* som ställdes till det tyska utrikesministeriet räknades däremot namnen upp i följande ordning: "Herr Gesandter Danielsson, Herr Legationssekretär Per Anger, Herr Legationssekretär Raoul Wallenberg, Herr Attaché Lars Berg, Herr Konsul Yngve Ekmark, Herr Lektor Valdemar Langlet und Frau" osv. Richert hade alltså på eget initiativ flyttat Raoul Wallenbergs namn till nummer tre efter beskickningschefen, något som överensstämde med Wallenbergs formella status vid legationen.

Söderblom hade inte modifierat ordningsföljden utan skickade in listan helt i enlighet med UD:s rangordning. Det är en något märklig omständighet att den ursprungliga listan från UD endast delvis följde den formella rangordningen (Danielsson och Anger placerades i rätt ordning). Huruvida denna något oväntade detalj hade någon som helst betydelse för den sovjetiska säkerhetstjänstens bild av Raoul Wallenbergs status vid legationen, eller om det på något sätt kan sägas vittna om UD:s syn på Wallenberg, går dock inte att säga.

Det förefaller dock möjligt att den kan ha bidragit till att påverka Söderbloms uppfattning om Wallenbergs status inom utrikesförvaltningen. Vi får anledning att återkomma till denna aspekt av listan senare i framställningen.

Richert svarar UD angående Danielsson och Wallenberg

Förfrågningar hade alltså sammanfattningsvis utgått från UD via de svenska legationerna i Berlin och Moskva, till de bägge krigförande makterna Tyskland och Sovjetunionen rörande beskickningspersonalen i Budapest.

Redan före Söderbloms begäran hos Dekanozov om skydd åt svenskarna hade emellertid ett svar ingått från legationen i Berlin. Den 29 december 1944 ringde Richert till Stockholm och meddelade att tyska utrikesministeriet uppgivit att

Gesandter Danielsson hat sich an unbekanntem Ort in Budapest verborgen und Legationssekretär Wallenberg hat sich unter den Schutz der deutschen Truppen gestellt (P 2 Eu, 29/12-1944).

På avskriften av telefonsamtalet uppges att utrikesministern, Boheman, Fallenius (utrikesråd och chef för UD:s personalavdelning) samt Hellstedt informerats om Richerts meddelande.

Dagen efter kunde Richert ge mer detaljerade uppgifter om Danielssons vistelseort. Denne uppgavs befinna sig på påvestolens representation, *nuntiaturen*, i Budapest, liksom (troligtvis) också Per Anger, Lars Berg och Margaretha Bauer. Några ytterligare uppgifter om Wallenberg inkom härvid ej (P 2 Eu, 30/12-1944).

I början av januari 1945 hade alltså Stockholm erhållit uppgifter om att Raoul Wallenberg skulle befinna sig under tyskt beskydd. Det skulle inte vara orimligt att förvänta sig någon form av reaktion från Stockholm på dessa uppgifter om Wallenberg, t.ex. i form av instruktioner till Berlin-legationen att hos tyska utrikesministeriet försäkra sig om att Wallenberg behandlades korrekt etc. Emellertid har några sådana handlingar inte påträffats i UD:s arkiv.

6.2 Arresteringen av Raoul Wallenberg

Söderbloms démarche vidarebefordras till röda armén

Omständigheterna kring Raoul Wallenbergs arrestering går att rekonstruera tämligen väl *dels* med ledning av de tämligen talrika vittnesuppgifter som finns från personer i Raoul Wallenbergs närhet under de kritiska dagarna i mitten av januari (naturligtvis med förbehåll för att en del uppgifter kan bygga på missförstånd eller utgöra ren desinformation), *dels* utifrån dokument ur f.d. sovjetiska arkiv.

Samma dag som Söderblom skickat démarchen om skydd för den svenska beskickningen i Budapest till Dekanozov, alltså den 31 december 1944, vidarebefordrade Dekanozov Söderbloms begäran till röda arméns ställföreträdande generalstabschef Antonov. Dekanozovs skrivelse innehåller ingen antydning om att Raoul Wallenberg intar en särskild status eller skall särbehandlas på något sätt. Emellertid kan det vara värt att notera att ordningsföljden i den lista över legationspersonalen som Dekanozov översände var densamma som i Söderbloms lista, dvs. ”K. I. Danielsson, poslan-

nik; Per Anger, sekretar; Yngve Ekmark, konsul; Valdemar Langlet lektor, med hustru; Raoul Wallenberg, sekretar;” osv.

Därefter vidarebefordrades denna order den 2 januari 1945 av generallöjtnant Slavin (som var assistent till röda arméns generalstabschef) till befälhavarna för 2:a och 3:e ukrainska fronterna Rodion J. Malinovskij (vars förband opererade på Pest-sidan) och F. I. Tolbuchin (vars trupper stod på Buda-sidan). Mellan den 3–12 januari utgick tre likalydande order om skydd åt den svenska beskickningspersonalen till underlydande förband.

Raoul Wallenberg påträffas av sovjetisk militär

I ett brev från Kálman Lauer av den 20 april 1945 till Marcus Wallenberg jr. framgår att Angers sista kontakt med Raoul Wallenberg ägde rum den 10 januari 1945.

Enligt vittnesuppgifter från två av Wallenbergs medarbetare, Béla Révai och André Véres, anlände Wallenberg den 11 eller 12 januari i bil till Benczur utca (Benczurgatan) 16 där en av Röda korsets transportcentraler var belägen (P 2 EuI, 31/1-1952). Den 13 januari på morgonen observerades de första sovjetiska soldaterna i området och vid middagstid kom sovjetisk militär personal in i huset. Wallenberg skall härvid ha samtalat med den sovjetiske majoren ”Demtschinkov” (möjligtvis identisk med den biträdande politiske chefen vid ett av de sovjetiska regementena, major Dimitrij Demtjenko som enligt ett annat vittne skall ha setts tillsammans med Wallenberg i bil den 17 januari) (*UD II: 52*, 2001: 50). Dagen efter, den 14 januari, skall Wallenberg ha lämnat Benczurgatan 16 tillsammans med Demtschinkov.

Dokumentation ur sovjetiska arkiv visar att J. Dimitrienko vid den 151:a infanteridivisionen samma dag (den 14 januari 1945) meddelade chefen för den politiska avdelningen vid 7:e gardesarmén, att Raoul Wallenberg med chaffören Vilmos Langfelder påträffats på Benczurgatan 16. Enligt Dimitrienko hade Wallenberg uppgivit att den svenske ministern Danielsson befann sig i Buda och att attaché Berg befann sig vid legationens huvudbyggnad på Gyopár utca. Dimitrienko noterar också att den svenska legationen representerade de judar som befann sig i det centrala ghyttot samt att man hade inalles nio kontor i staden, vars adresser angavs. Vidare skrev Dimitrienko att Wallenberg överlämnat ett telegram på tyska språket för vidarebefordran till Stockholm vari han bad att

få underrätta att han, liksom alla de resterande (*vse ostalnye*) beskickningsmedlemmarna (varvid särskilt omnämns en Nelson som troligtvis är identisk med Röda kors-representanten Asta Nilsson), befann sig på sovjetkontrollerat område.¹ De övriga beskickningsmedlemmarnas öden uppgavs vara okända. Dimitrienkos rapport avslutas med uppgiften om att "Raoul Wallenberg och hans chaufför är inkvarterade [*pomesjtjeny*] och satta under beskydd/bevakning [*ochranjaiotsja*] (*Dokumentsamling*: C07).

På Dimitrienkos rapport finns antecknat "18= till Afonin: Tills vidare – skicka ej telegrammet någonstans. Telegrammet skall inte sändas någonstans".

Detta avser med all sannolikhet det telegram som Wallenberg överlämnat till Dimitrienko för vidarebefordran till Stockholm.

Samma dag (14 januari) utfärdade Kuprianov vid 7:e gardesarméns 30:e kår en order om att "sekreteraren vid den svenska legationen Raoul Wallenberg som befinner sig hos den 151:a infanteridivisionen, omedelbart, under säkra och bekväma former, skall föras till chefen för den 18:e skyttekåren, generalmajor Afonin". Wallenbergs kontakt med yttvärlden skall förbjudas (*Sviaz' Raoul Wallenberga s vnesjnim mirom vospretit'*). I en handskrivna anteckning som återfinns på detta telegram uppges att

Vi tog honom den 13.1.45 på Benczurgatan (han gick själv över [*peresjel sam*] [fronten?]). Övriga medlemmar av legationen befinner sig i den västra delen. Han vägrade att lämna fronten efter att ha förklarat att 7 000 svenska medborgare befann sig under hans ansvar och beskydd i stadens östra del (*Dokumentsamling*, C08).

Denna uppgift bekräftar således de ovan presenterade uppgifterna från vittnena Révai och Véres.

Översättningen av den ovan anförda sovjetiska anteckningen följer med två undantag den svenska arbetsgruppens rapport (*UD II:52*, 2001: 47). Det kan *för det första* diskuteras huruvida arbetsgruppens översättning av "*vziali ego*" med "han *greps*" är helt självklar. Någon order att gripa Wallenberg hade ännu inte utgått. *För det andra* återges inte uppgiften om att Wallenberg själv gått över fronten (*peresjel sam*) i arbetsgruppens rapport.

¹ Denna uppgift är kryptisk. Om Wallenberg med de resterande beskickningsmedlemmarna avser t.ex. Carl Ivan Danielsson och Per Anger så var uppgiften felaktig. Dessa befann sig vid denna tidpunkt i stadsdelen Buda som ännu inte fallit i sovjetisk hand. Uppgiften kan bygga på ett missförstånd.

Denna uppgift är viktig eftersom den visar att Wallenberg självmant tog kontakt med de sovjetiska trupperna. Detta bekräftar i sin tur en uppgift från Anger (av den 20 april 1945) att Wallenberg "någon dag före den 15 januari 1945", hade låtit "hälsa till ministern [Danielsson] att striderna tagit en sådan omfattning, att han icke längre kunde göra någon nytta, och att han därför tänkte gå över till de ryska linjerna". Danielsson hade, enligt Anger, "låtit hälsa att, om han ansåg sin ställning ohållbar, skulle han gå över till den ryska sidan" (*Raoul Wallenberg-föreningens arkiv*, 1:5). Den omedelbara orsaken till att Wallenberg skulle uppsöka de sovjetiska linjerna var enligt Lauer, att Danielsson mottagit en varning om att Gestapo och SS hade för avsikt att göra slut på Raoul Wallenbergs verksamhet och att man "ej skydde radikala medel" (Brev från Kálman Lauer till Marcus Wallenberg jr., *Skandinaviska Enskilda Bankens arkiv*).

Att Wallenberg hade för avsikt att fortsätta verka i Budapest också efter den sovjetiska inmarschen framgår av ett brev från Lauer Jakob Wallenberg av den 19 december 1944:

Från Raoul fick jag i dag ett brev, daterat 8 december i Budapest, vari han meddelar förljande. Han ämnar stanna i Budapest några månader efter ryska besättningen av staden och bilda en internationell förening för återställandet av judisk egendom; han antar, att han i alla fall inte kan komma iväg så snart, om resan skall gå över Ryssland (Brev från Kálman Lauer till Jakob Wallenberg, 19/12-1944, *Skandinaviska Enskilda Bankens arkiv*).

Mycket talar således för att Wallenberg självmant, i enlighet med instruktion från sin chef Danielsson och i syfte att undgå att falla offer för Gestapo och SS, sökte kontakt med sovjetiska militärmyndigheter, att han var inställd på att avveckla sin verksamhet under ordnade former samt därefter fara till Sverige via Sovjetunionen.

Enligt vittnesuppgifter (som presenteras i den svenska arbetsgruppens rapport [*UD II: 52*, 2001: 49–51]), från f.d. sovjetiska militärer som vid Budapests erövring tjänstgjorde vid 581:a infanteriregementet, skall Wallenberg den 14 januari ha förts till regementets stab varvid han i samtal med regementschefen Golub skall ha uttryckt önskemål om ett sammanträffande med marskalk Malinovskij. Därefter kan man, med ledning av vittnesuppgifter, följa Wallenbergs väg från staben vid 581:a regementet, till chefen för *Smersj* vid 151:a divisionen, överste Kislitsa, och därefter vidare

till divisionsbefälhavaren Podsjivajlov. Wallenberg skall rätt ingående ha redogjort för sin verksamhet inför Podsjivalov (*UD II: 52*, 2001: 50).

Enligt vittnet Michail Danilasj, som uppger sig ha träffat Wallenberg någon gång under perioden 8–14 januari, skall Wallenberg ha klagat på att hans tjänstebil tagits ifrån honom. Han skall också ha begärt att få till stånd ett möte med Malinovskij (*UD II: 52*, 2001: 50).

Den 15 januari 1945 erhöll generalstabschefen Antonov meddelande från stabschefen vid andra ukrainska fronten Zacharov att Wallenberg påträffats i den östra delen av Budapest på Benczur-gatan. Han informerade också att ”åtgärder har vidtagits för att beskydda/bevaka (*mery ochrana*) Wallenberg och hans egendom”.

Det förtjänar att understrykas att den sovjetiska behandlingen av Wallenberg så här långt inte skiljer sig nämnvärt från den behandling som de övriga legationsmedlemmarna sedermera, efter den sovjetiska erövringen av Pest den 11 februari 1945, skulle få erfaras. Per Anger uppgav efter sin hemkomst till Stockholm i april 1945 att

de ryska myndigheterna hade varit mycket förekommande men icke medgivit några förbindelser med hemmet eller yttervärlden. Den kommandant, som omhänderhaft Anger, hade visserligen lovat att telegrafera till den svenska legationen i Moskva om att Anger vore välbehållen, men något sådant telegram hade icke kommit till legationen (Raoul Wallenbergföreningens arkiv, 1:5).

Att Wallenbergs kontakt med yttervärlden skulle förbjudas (såsom angavs i telegrammet från Kuprianov av den 14 januari) var således inte unikt för Wallenberg. Också Anger, som sedermera tilläts återvända till Sverige, blev således berövad möjligheter till kommunikation med UD och anhöriga. Detsamma gäller också för beskickningschefen Danielsson.²

² Danielsson skrev 1947 angående sin vistelse hos den av de sovjetiska militärmyndigheterna anvisade evakueringsorten för den svenska beskickningspersonalen: ”Vår vistelse i Dunavecse kom att räcka i tre veckor. Först efter omkring fjorton dagar och upprepade framställningar lyckades det mig att få företräde för den ryska militärbefälhavaren i Dunavecse med generals grad. Denne, som uppgav att Legationens medlemmar blivit omhändertagna efter särskild framställning av svenska regeringen, avslog utan vidare min begäran att få återvända till Budapest, låta Beskickningen återupptaga sin verksamhet och söka upptaga förbindelse med den i Debrecen fungerande nya regeringen. En anhållan att bli satt i tillfälle att inhämta instruktioner från min regering rönt samma öde” (R 20 Eu, 29/9-1947). Kanslisten Denez von Mezey noterade i ett brev (1947) att ”ministern [krävde] att generalen via Moskva till Svenska Regeringen måtte vidarebefordra ett telegram med

Sovjetisk arresteringsorder utfärdas

Den 17 januari 1945 antog emellertid den sovjetiska handläggningen av Raoul Wallenberg en radikalt annorlunda form. Följande order utgick från vice försvarsminister Nikolaj T. Bulganin:

Raoul Wallenberg, som påträffats/återfunnits i den östra delen av Budapest på Benczurgatan, skall arresteras och föras till Moskva. Motsvarande instruktioner har utgått till kontraspionaget *Smersj* (*Dokumentinsamling* C11).

I en handskriven version av ordern anges att Raoul Wallenberg är sekreterare vid den svenska legationen. Detta har emellertid strukits över och återfinns ej på den maskinskrivna versionen av ordern (*Dokumentinsamling* C12). Varför man strukit över hans titel kan inte sägas. En tolkning skulle kunna vara att man från sovjetisk sida efter denna tidpunkt av oklara skäl inte betraktade Wallenberg som fullvärdig diplomat i svensk tjänst.

En kopia av arresteringsordern vidarebefordrades till chefen för *Smersj*, Viktor Abakumov. Samma dag beordrade också Bulganin att de i Budapest ackrediterade schweiziska diplomaterna Harald Feller och Max Meier samt det slovakiska sändebudet Jan Spisak skulle arresteras och "på samma sätt som Wallenberg" föras till Moskva. Den 25 januari meddelade stabschefen vid andra ukrainska fronten, Zacharov, att Wallenberg samma dag skickats till Moskva i en konvoj under befäl av kapten Nikolaj M. Zenkov.

Révai och Véres uppger att Wallenberg återvände till Benczurgatan efter den 14 januari och att han därefter avreste i bil med sovjetisk militär eskort den 17 januari. Enligt Révai hade Wallenberg sagt att han hade för avsikt att söka upp den sovjetiske marskalken Malinovskij vid det sovjetiska militära högkvarteret i Debrecen. Han skall också ha uppgivit att han tillbringat natten vid ett sovjetiskt militärkommando i Budapest, att han och Langfelder fått bo i var sitt rum och inte fått tala med varandra, samt att han inte visste om han åkte som ryssarnas gäst eller fånge (P 2 EuI, 31/1-1952).

begäran om instruktioner. Generalen svarade emellertid, att han – 'okunnig som han var i diplomatiska seder och bruk' – ej kunde befatta sig med dylikt [...]" (R 20 Eu, 4/9-1947).

6.3 Dekanozov meddelar Söderblom att Wallenberg påträffats

Som ovan nämnts utfärdades alltså ordern att arresteras Wallenberg av en person tämligen högt i den sovjetiska makthierarkin, vice försvarsminister Bulganin. Vittnet Danilasj uppger till och med att Molotov gett order om att Wallenberg skulle föras till honom (*UD II: 52*, 2001: 50). Ordern utfärdades den 17 januari 1945.

Den 16 januari 1945 översände vice utrikesminister Vladimir Dekanozov följande note till Söderblom:

Ärade herr Söderblom

Enligt meddelande från Budapest har i den av sovjettrupperna erövrade delen av staden vid Benczurgatan påträffats svenske undersåten herr Raoul Wallenberg, som uppgav sig vara den sekreterare vid svenska beskickningen i Ungern, varom Ni underrättat mig i Edert brev av den 31 december förra året. Enligt uppgift av herr R. Wallenberg befinna sig övriga medlemmar av svenska beskickningen i stadens västra del. Åtgärder till skydd [*mery po ochrane*] av herr R. Wallenberg och dennes egendom hava vidtagits av de sovjetiska militärmyndigheterna [...] (*AVPRF*, f. 0140, op. 30 d. 10 p. 120, l. 1).

På den sovjetiska kopian av detta brev finns en sändlista vari uppges Molotov, Vysjinskij, Dekanozov, Rättsavdelningen (*pravovoj otdel*) och femte europeiska avdelningen vid utrikeskommissariatet (vars chef var Vetrov) hade underrättats. På telegrammet finns två handskrivna noteringar: Den ena anteckningen, som enligt Holtsmark har tillförts av Vetrov, anger att telegrammet skall delges "kamrat Sysojev". Den andra anteckningen, som endast delvis går att tyda, och som enligt Holtsmark har tillförts av Dekanozov, ser ut enligt följande: "v delo Wallenberga". Det ryska ordet *delo* kan betyda både ärende och dossier. Dekanozovs anteckning är alltså en uppmaning om att telegrammet skall läggas i dossiern rörande ärendet Wallenberg. Det är märkligt att Dekanozov redan på detta tidiga stadium skulle ha börjat använda termen "Wallenberg-ärendet" eller "Wallenberg-dossiern". Det kan tyda på att man på sovjetisk sida hade upprättat en specialdossier för Raoul Wallenberg. Å andra sidan går det naturligtvis inte att utesluta att anteckningen har tillförts senare.

Dekanozovs användande av ordet *ochrana* när han rapporterade till Söderblom om Wallenberg, låter antyda att han byggde sitt telegram på det tidigare nämnda rapporten av den 14 januari från J.

Dimitrienko, vilken som nämnts, då han den 14 januari rapporterade att Wallenberg och hans chaufför var inkvarterade och satta under beskydd/bevakning använt sig av samma "terminologi" (*ochranjajutsja*) (*Dokumentsamling* C07). Detta kan i sin tur tyda på att Dekanozov, då han formulerade brevet till Söderblom, endast hade denna information och ingen vidare kännedom om att den sovjetiska ledningen hyste särskilda planer för Wallenberg. Klart är under alla förhållanden att Dekanozov vid denna tidpunkt ännu inte hade sett Bulganins arresteringsorder som ju utfärdades först dagen efter, den 17 januari 1945. Det är följaktligen mindre troligt att noteringen på kopian av noten skulle placeras i "Wallenberg-ärendet" har tillförts redan den 16 januari 1945.

Gjorde Dekanozov ett misstag när han den 16 januari underrättade Söderblom om Wallenbergs ankomst till den sovjetiska sidan av fronten? I den svenska arbetsgruppens rapport konstateras att det kanske alltför tidiga beskedet till svenskarna kan ha varit en lapsus från Dekanozovs sida. Denne var känd för att handla snabbt och resolut och kan möjligtvis ha gått händelserna i förväg. De mer exakta orsakerna till varför Dekanozov underrättade Söderblom redan den 16 januari är dock inte kända.

7 Bild I: Raoul Wallenberg i sovjetiskt beskydd

7.1 Dekanozovs note

”Problemet” Raoul Wallenberg

Vi har inledningsvis noterat att förvaltningsorganisationer generellt är avsedda att utifrån etablerade rutiner och standardförfaranden åstadkomma lösningar på problem. Vi har också noterat att handläggningen av ärende genomgår en inledande formativ fas då det kategoriseras som en fråga av en viss typ som kräver en viss handlingslinje i enlighet med en eller annan på förhand utarbetad standardrutin. Under denna kategoriseringsprocess ligger således frågan öppen för olika tolkningsmöjligheter. De formativa momenten är ofta inte längre än någon eller några veckor och följs av längre perioder (som kan omfatta flera månader eller till och med år) varunder de sanningar eller bilder som skapats under det formativa momentet präglar såväl enskilda tjänstemäns tolkningar av inkommande information som hur utrikesledningen väljer att agera.

De bilder som skapas av ett ärende är visserligen tvingande i så måtto att tjänstemännen tenderar att se vad de förväntar sig att se givet den bild man har av problemet. De är dock långt ifrån oföränderliga. Ny information, som fångas upp av förvaltningens tjänstemän, kan komma att medföra att nya formativa moment inträder varvid bilden av problemet omprövas och, möjligtvis, rekonstrueras i en annan form.

Som framkommit ovan konstruerades själva räddningsuppdragets utformning i juni–juli 1944 som ett resultat av förhandlingar mellan i synnerhet Johnson och Boheman. Raoul Wallenberg hade också själv möjlighet att påverka uppdragets utformning. Han tog, som framgår av existerande dokumentation, aktiv del i förhandlingsprocessen. Under själva uppdragets utförande under hösten 1944 skedde, mot bakgrund av vissa olösta administrativa

frågor och den faktiska händelseutvecklingen i Ungern, en del successiva omformuleringar av uppdragets natur och innehåll. Också under denna period kunde Raoul Wallenberg ta aktiv del i processen.

I december 1944 instruerades Söderblom att begära skydd åt Budapest-legationens personal. Den 16 januari 1945 nåddes han av beskedet att en av legationens medlemmar påträffats och stod under sovjetiskt militärt beskydd. Ett första formativt moment i tillskapandet av bilden av vad som hänt Raoul Wallenberg efter den 23 december (då man senast hört av honom via telegram) hade härmed inträtt. Till skillnad från perioden i juni 1944 då uppdragets riktlinjer utarbetades saknade emellertid nu Raoul Wallenberg själv möjligheten att påverka den svenska utrikesförvaltningens bild av honom och hans öde. Det blev istället upp till berörda tjänstemän att klassificera Raoul Wallenberg som ett ärende av en viss typ, i enlighet med denna benämning konstruera en bild av ärendet och föreslå åtgärder inför utrikesledningen.

De centrala frågorna för analysen nedan är dels hur förvaltningen (i synnerhet Söderblom eftersom han var den närmast berörde tjänstemannen) konstruerade sin bild av ärendet Raoul Wallenberg, hur denna bild presenterades för utrikesledningen, vilka åtgärder förvaltningen föreslog att ledningen skulle vidta, samt hur ledningen, mot bakgrund av detta, faktiskt agerade. Dels i vilken utsträckning, och hur, ny information föranledde vittgående omprovningar av de etablerade sanningarna, hur förvaltningen förmedlade den nya informationen till ledningen, vilka nya bilder av problemet som man härvid föreslog, samt hur ledningen, mot bakgrund av den nya informationen, valde att agera.

Söderblom vidarebefordrar Dekanozovs note till UD

Den 16 januari 1945 nåddes Söderblom av underrättelsen om att Raoul Wallenberg, som ende medlem av den svenska legationen i Budapest, påträffats och tagits i beskydd. Dagen efter, den 17 januari, kunde Söderblom rapportera till Stockholm:

Dekanozov meddelar, att i av sovjettrupperna erövrade delen av Budapest vid Benzurgatan påträffats Raoul Wallenberg, som uppgivit, att övriga medlemmar beskickningen befinna sig i stadens västra del. Militärmyndigheterna ha vidtagit åtgärder för att skydda Wallenberg och hans egendom. Jag anser att publicering bör anstå tills staden har helt befriats (P 2 Eu, 17/1-1945 [kopia i HP 80 Ea]).

Söderblom framförde samma dag ett tack för uppgifterna till Dekanozov.

Det är härvid av vikt att erinra att det senaste beskedet som Stockholm fått angående Raoul Wallenbergs vistelseort var av den 29 december 1944 från Richert i Berlin. Då uppgavs att Wallenberg befann sig under tyska truppers beskydd. Richerts besked föranledde ingen reaktion från Stockholm.

UD vidarebefordrar Dekanozovs note de till brittiska och amerikanska legationerna i Stockholm

På Söderbloms telegram av den 17 januari, som löstes i Stockholm den 18 januari klockan 07.00, finns följande tre blyertsanteckningar:

18.1

[Carl Gustav] Béve för benägen åtgärd

Fru v. Dardel underrättad per tel. C.G.B [Carl Gustav Béve]

North britt. besk. underrättad om innehållet Hdt [Hellstedt]

Samma dag som telegrammet ankommit till Stockholm hade sekreterare Béve anmodats att vidta någon form av "benägen åtgärd" som sannolikt bestod i att underrätta Raoul Wallenbergs mor. Därefter, eller samtidigt, hade den tidigare nämnde North vid brittiska beskickningen underrättats "om innehållet" av Hellstedt (som ju ansvarat för distributionen av Wallenbergs rapporter till brittiska och amerikanska beskickningarna). På telegrammet återfinns paraffer av utrikesministern, Assarsson, Grafström, von Post samt Thorsing.

Varför UD (Hellstedt) underrättade North vid brittiska beskickningen rörande innehållet i Söderbloms telegram om Wallenberg är inte klarlagt, men återspeglar säkerligen det ovan nämnda faktum att Wallenberg under sommaren och hösten 1944 kontinuerligt, med UD:s goda minne, rapporterat till brittiska beskickningen i Stockholm.

Även om det inte framgår av blyertsanteckningarna på Söderbloms telegram informerades också den amerikanska beskickningen om Dekanozovs note. Detta faktum kan dokumenteras genom det telegram från det amerikanska sändebudet i Stockholm Herschel Johnson till den nye amerikanske utrikesministern

Edward R. Stettinius (Hull slutade sin tjänst i november 1944) som avsändes den 20 januari 1945. Johnson skrev följande:

Commissariat for Foreign Affairs, Foreign Office informs legation, has given Swedish Legation in Moscow information which indicates Swedish representative in Hungary Wallenberg is safe and sound in that part of Budapest occupied by the Russians. [...]

Telegrammet avslutades enligt följande:

Swedish authorities accordingly suggest information given in Department's 2566, December 21, 8 p.m. be conveyed through American Embassy in Moscow (Nr 246, P 2 EuI, 17/2-1994).

Denna avslutande anmärkning är mycket intressant. UD hade föreslagit att amerikanska myndigheter skulle överlämna information, avsedd för Wallenberg, som givits i telegram 2566 från amerikanska utrikesdepartementet den 21 december 1944, *via* amerikanska legationen i Moskva, till sovjetiska utrikeskommissariatet, för vidarebefordran till Wallenberg. Vari bestod denna information?

Telegram 2566 av den 21 december 1944 har lokaliserats i US *National Archives* och är en instruktion till den amerikanska legationen i Stockholm enligt följande:

Am[erican] embassy Madrid reports that Spanish Charge d'Affaires left Budapest, and that there being now no Spanish diplomatic representation in Hungary, protection of Spanish interests there has been turned over informally to Swedish Legation. In this connection, please endeavour to convey to Swedish representatives in Budapest the following information: Spanish letters of protection have been issued to 2,300 Budapest Jews and 570 Jews, including 500 children, are in possession of visas to Spain and Spanish Morocco.[...]

Authentic information från Budapest dated October 23 indicates that several categories of Jews in Budapest, in possession of protective documents and visas from foreign governments, have been exempted from general treatment reserved for Hungarian Jews, excluded from deportation to labor camps, and held in Budapest under agreement with German authorities who are ready to grant them transit visas enabling them to leave Axis territory. But none of the Jews with Spanish papers or visas are mentioned as being accorded this special treatment [...].

Any action of Swedish legation in Budapest to extend protection and special treatment to all Jews with Spanish papers and visas will be greatly appreciated (Department of State Decimal File 840.48 Refugees/12-2144).

Den amerikanska legationen i Stockholm instruerades således att hos UD anhålla att den svenska Budapest-legationen skulle åta sig skyddet av de judar som hade skyddsdokument utfärdade av den spanska legationen i Budapest. Denna instruktion inkom sannolikt till amerikanska legationen i Stockholm den 22 december, och eftersom UD alltsedan den 23 december 1944 saknade alla möjligheter att kommunicera med Budapest-legationens personal, faller det sig rimligt att denna begäran inte hade kunnat uppfyllas från svensk sida under december månad 1944. När man så erhöll meddelande om att åtminstone en medlem av legationspersonalen påträffats av sovjetiska myndigheter (därtill den medlem som mottagit instruktioner för sitt uppdrag direkt från Secretary of State Hull), underrättade man den amerikanska legationen och meddelade att tillfälle nu erbjudit sig att få instruktionen rörande de ”spanska” judarna framförd till Budapest.

Tanken från svensk sida måste ha varit att den amerikanska begäran om skydd åt den spanska beskickningens judiska skyddslingar skulle vidarebefordras till Wallenberg via det sovjetiska utrikeskommisariatet, som hade Wallenberg i sitt beskydd. Återigen framskymtar emellertid den tidigare berörda omständligheten med Wallenbergs dubbla uppdragsgivare. Man kan onekligen fråga sig varför inte UD kunde översända den amerikanska förfrågan till Söderblom för vidarebefordran till det sovjetiska utrikeskommisariatet.

Det går inte att svara på om denna begäran någonsin överlämnades av den amerikanska ambassaden till sovjetiska myndigheter. Om så skedde kan det under alla förhållanden i sovjetiska ögon ha framstått som en ytterst märklig instruktion. Varför skulle den amerikanska diplomatiska representationen i Moskva ge instruktioner till en namngiven svensk diplomat att ta över skyddet av de judar i Budapest som hade skyddsdokument utfärdade av spanska beskickningen?

Ville sovjetiska myndigheter utväxla Raoul Wallenberg?

Motiven bakom det sovjetiska arresterandet av Wallenberg är alltså jämt oklara. I den svenska arbetsgruppens rapport presenteras inalles nio mer eller mindre väl underbyggda motivkretsar (*UD II: 52*, 2001: 57–72). Vi skall dock inte fördjupa oss i de tänkbara sovjetiska motiven i detta skede, utan nöja oss med att konstatera

att ett tänkbart motiv bakom den sovjetiska sidans agerande kan ha varit att använda Raoul Wallenberg som bytesobjekt. Det är känt att repatriering av sovjetiska medborgare var en prioriterad uppgift för sovjetisk utrikespolitik under åren efter kriget. Vi har ovan pekat på att Dekanozov inför Söderblom i december 1944 framhöll att ”frågan om de baltiska flyktingarnas återvändande till Sovjetunionen vore en principiell fråga, som berörde Sovjetunionens prestige” (HP 1 Er, 12/12-1944). Det är också känt att man från sovjetisk sida var beredd att gå mycket långt för att få flyktingar från Sovjetunionen, eller från länder vilka hamnat under sovjetisk kontroll som ett resultat av andra världskriget, repatrierade.

Ett djupare resonemang kring detta motiv är intressant för denna utredning, eftersom det ju innebär att den svenska utrikesledningen, åtminstone teoretiskt, hade möjlighet att påverka Raoul Wallenbergs öde.

Det är därför med visst intresse som vi kan konstatera att samma dag som Söderblom underrättade Stockholm att Wallenberg påträffats, alltså den 17 januari 1945, uppsöktes UD av konsuln vid den sovjetiska legationen i Stockholm F. Tjernov med en förfrågan angående adressen till den 16-åriga estniska flyktingen Lidija Makarova. Makarova hade sedan september 1944 vistats i Sverige. Enligt Tjernov var fadern, som nyss återvänt från kriget, mycket angelägen om att dottern skulle återsändas till Sovjetunionen (P 40 R, 17/1-1945).

Huruvida det faktum att fallet Makarova aktualiserades just den 17 januari 1945 var ett sammanträffande eller en första signal i en medveten sovjetisk strategi för att få till stånd en förhandling om utväxling av Makarova mot Raoul Wallenberg kan inte med säkerhet sägas.

Det förefaller dock mindre troligt att detta skulle ha varit en medveten gest från sovjetisk sida. Ordern att Wallenberg skulle arresterats hade utfärdats från Bulganin samma dag som Tjernov tog upp Makarova i Stockholm. Man hade ännu inte hunnit transportera Wallenberg till Moskva; de förhör som därtills hållits, i den mån man hunnit hålla några överhuvudtaget, bör ha varit av tämligen osystematisk natur.

Att man från sovjetisk sida skulle ha låtit arrestera Wallenberg enkom för att använda honom som utpressningsobjekt i syfte att få Makarova hemsänd förefaller därtill osannolikt. Fallet Makarova hade ännu inte kommit att få den symboliska betydelse det sedermera fick och att låta arrestera en svensk medborgare med diplo-

matisk status för detta ändamål förefaller uteslutet. Däremot finns det tecken som tyder på att man sedermera försökte använda Wallenberg som ett inslag i förhandlingar om en repatriering av Makarova. Dessa indikationer är dock knappast skönjbara före april 1946 och vi får anledning att återkomma till dem nedan.

Det kan dock vara värt att framhålla att fallet Makarova också aktualiserades av den sovjetiska legationen i Stockholm den 20 april 1945, alltså två dagar efter att de övriga medlemmarna vid den svenska Budapest-beskickningen återkommit till Stockholm (P 40 R, 20/4-1945).

Söderblom möter Dekanozov

Den 26 januari 1945 träffades Söderblom och Dekanozov.¹ Enligt Dekanozovs anteckningar inleddes mötet med att Söderblom tackade för att man från sovjetisk sida ”tillmötesgått den svenska legationens vädjan angående Budapestlegationens sekreterare Wallenberg” (*Dokumentinsamling*, D02). Söderblom uttryckte också förhoppningen att sovjetiska myndigheter framgent skulle ge skydd åt de övriga beskickningsmedlemmarna för den händelse att dessa skulle påträffas inom de områden som befriats av den röda armén.

Frågan om Raoul Wallenberg var dock helt frånvarande under det fortsatta samtalet. Huvudtemat för Söderbloms besök utgjordes istället av planering inför greve Folke Bernadottes (Röda korset) förestående besök i Leningrad och Moskva. Därefter tog Söderblom upp frågan om transitviseringar för färd genom Sovjetunionen till Japan åt UD-tjänstemännen Olof Ripa och Eriksson. Han framställde också en förfrågan om transitviseringar åt 27 svenska ingenjörer och representanter för svenska företag i Japan som blivit strandsatta till följd av kriget. Dessa ville nu få möjlighet att återvända till Sverige via Sovjetunionen och Finland. Dekanozov hänvisade Söderblom dels till det sovjetiska Röda korset, dels till utrikeskommissariatets passavdelning under Beljajev. I samband med resonemangen kring dessa frågor gjorde Dekanozov följande anmärkning:

¹ Enligt den sovjetiska samtalsuppteckningen ägde mötet rum den 26 januari 1945. Söderblom skriver emellertid i ett telegram till UD (P 90 Bb, 27/1-1945) att mötet ägde rum den 27 januari. I ett handbrev till von Post skriver han att mötet skulle ha ägt rum redan den 25 januari 1945.

Samtidigt fäste jag Söderbloms uppmärksamhet på det svenska utrikesdepartementets fördröjda utlämning av fem sovjetiska deserterade sjömän [...]. Jag lät Söderblom förstå att denna fråga intresserade oss och att inte skulle vara olämpligt om Söderblom vill anstränga sig om att klarlägga vilka orsaker svenska utrikesdepartementet hade att fördröja utlämnandet av dessa sjömän som dödat sovjetiska officerare och som var förbrytare (*Dokumentsamling*, D02).

I den svenska arbetsgruppens rapport görs tolkningen att Dekanozov, vid detta samtal, ställde Raoul Wallenberg mot fem i Sverige avhoppade sovjetiska sjömän som Sovjetunionen ville få utlämnade (*UD II: 52*, 2001: 69, 71, 178).

Av den sovjetiska samtalsuppteckningen att döma förefaller emellertid Dekanozov inte direkt ha ställt de avhoppade sovjetiska sjömännen mot Wallenberg såsom någon form av invit till en förhandling om Raoul Wallenbergs frigivande. Söderblom tog visserligen upp Raoul Wallenberg inledningsvis men endast som en artig bekräftelse på Dekanozovs note av den 16 januari. De huvudsakliga samtalsämnena var därefter helt andra. Dekanozov kopplade snarare samman utlämnandet av de fem sjömännen med viseringar åt de 27 svenska ingenjörerna och de bägge UD-tjänstemännens färd genom Sovjetunionen.

Av samma skäl som angivits ovan ifråga om aktualiseringen av fallet Makarova den 17 januari, förefaller det mindre troligt att den eventuella sovjetiska signaleringen om förhandlingar om utväxling av Wallenberg mot någon för sovjetmyndigheterna intressant person inleddes redan den 26 januari 1945. Wallenberg hade arresterats blott 13 dagar tidigare och endast 24 timmar före detta samtal anträtt resan till Moskva. Man hade sannolikt ännu inte fått tillfälle att anställa verkligt ingående förhör med honom. Det förefaller följaktligen osannolikt att man skulle ha hunnit eller ens haft möjlighet att utarbeta en klar linje för det fortsatta agerandet i fråga om den arresterade diplomaten.

Oavsett oklarheterna kring motiven för såväl arresteringen av Raoul Wallenberg som aktualiseringen av frågan om de avhoppade sovjetiska sjömännen, råder det intet tvivel om att frågan om sjömännen tycks ha upplevts som central under samtalet med Dekanozov den 26 januari. Detta indikeras genom att Söderblom samma dag sände ett telegram till Stockholm vari han begärde orientering rörande detta ärende (P 90 Bb, 27/1-1945).

7.2 Söderbloms rapportering till UD

De svensk-sovjetiska relationerna hade genomgått en allvarlig försämring under hösten 1943, varefter de tillfälligt tycks ha förbättrats något i samband med Söderbloms ankomst till Moskva under sommaren 1944. Vid årsskiftet 1944–45 hade emellertid på nytt, som ovan påvisats, inträtt något av en kris i det svensk-sovjetiska förhållandet.

Det är emellertid svårt att säga hur man från UD:s horisont uppfattade läget i relationerna vid denna tidpunkt. Söderblom var angelägen om att förmedla en så positiv bild som möjligt av läget i Moskva, och förutom samtalsrapporterna från mötena med Dekanozov och Vetrov i december 1944, vilka inte gav hela sanningen om Söderbloms reaktion, finns inga ytterligare samtalsuppteckningar eller analyserande skrivelser till Stockholm som berör det bekymmersamma läget under perioden december 1944 till slutet av januari 1945.

Söderblom hade till följd av mötena i december drabbats av depressionsliknande symptom som tog sig uttryck *dels* i nedstämdhet och pessimism, *dels* undvikande av kontakt med sovjetiska diplomater under sex veckor i december 1944 till januari 1945. Frånvaron av utförliga rapporter till Stockholm kring tänkbara orsaker bakom den förändrade sovjetiska attityden och analyser av möjliga handlingsalternativ för den svenska sidan kan möjligtvis förklaras som ytterligare ett utslag av Söderbloms omvittnade nedstämdhet.

Som tidigare nämnts skrev Hägglöf i sin dagbok den 15 januari 1945 att Söderblom, som ”inte varit på NKID på en månad”, uppgivit sig förbereda ett möte med Dekanozov. Den 19 januari 1945 noterade Hägglöf att ”ministern är ryckigare och konstigare än någonsin”, något som skulle kunna tyda på att Söderblom var satt under stor psykisk press och oro inför det planerade mötet med Dekanozov.

I ett handbrev av den 2 februari 1945 till polchefen von Post gav Söderblom följande korta skildring av mötet med Dekanozov som ägde rum den 26 januari 1945:

När jag den 24 januari begärde och dagen därpå erhöll företräde hos Dekanozov, var jag ganska spänd på om han ånyo skulle beröra frågan om de baltiska flyktingarna liksom under mitt besök hos honom sex veckor tidigare. I själva verket hade jag dröjt och tvekat att uppsöka honom just därför, att jag ej ville framprovocera något nytt samtal i

detta brännbara ämne. Emellertid berörde Dekanózov icke denna fråga med ett enda ord (P 40 R, 2/2-1945).

Söderblom hade alltså ”dröjt och tvekat” att uppsöka Dekanozov, eftersom han var angelägen att inte ”framprovocera något nytt samtal i detta brännbara ämne”. Han hade uppenbarligen varit inställd på ett minst lika ”långt [och] tillspetsat samtal” som den 12 december 1944, men han kunde lättad konstatera att Dekanozov inte berört frågan ”med ett enda ord”.

Nytt möte med Vetrov

I slutet av januari 1945 instruerades Söderblom att kontakta Vetrov och informera denne om den kommande evakueringen av den svenska legationen i Berlin till slottet Alt Döbern i Brandenburg. Söderblom, som alltsedan det förra mötet med Vetrov den 18 december 1944, konsekvent hållit fast vid sin uttalade ambition att inte ”i brådrasket återgå till de nämnda herrarna [Vetrov och Sysojev]”, var nu tvungen att söka upp dem. Mötet ägde rum den 29 januari (enligt Söderbloms rapport), eller den 30 januari 1945 (enligt den sovjetiska rapporten).

I rapporten som Söderblom sände till Stockholm över samtalet med Vetrov nämndes intet om Wallenberg (Hp 80 Ct, 29/1-1945). (I den sovjetiska samtalsuppteckningen framgår dock att Söderblom ”tackade [...] för den uppmärksamhet som röda arméns ledning visat medarbetaren vid svenska beskickningen i Budapest” [AVPRF, f. 0140, op. 30, p. 8, p. 129]). Däremot gav Söderblom, i det ovan nämnda brevet till von Post av den 2 februari 1945, följande korta skildring från mötet:

När jag [...] den 29 januari begärde och efter någon timme fick företrädare hos Vetrov var jag likaledes ganska nyfiken på hur mottagandet skulle gestalta sig. Både Vetrov och Sysojev voro nu idel solsken, icke såsom vid mitt, i handbrev den 23 december beskrivna, sammanträffande tillknäppta och avvisande. Baltfrågan berördes icke (P 40 R, 2/2-1945).

Söderblom kunde alltså konstatera att Vetrov vid detta möte uppvisat en betydligt mer tillmötesgående attityd än vid sammanträdet den 18 december föregående år. Han noterade också att baltfrågan inte berördes. Anledningen till detta, skrev Söderblom, torde vara ”alla skrивerier, som förekommit i Sverige rörande flyktinglägren”:

Av det ovan sagda skulle man kunna vara frestad draga den slutsatsen, att sovjetregeringen med sitt realistiska sinne funnit det klokast att släppa frågan eller att åtminstone låta den vila tills vidare. I så fall har man bitit i ett mycket surt äpple och säkerligen kvarstannar ganska länge en sur smak i munnen. Vi hava all orsak att vara mycket försiktiga (P 40 R, 2/2-1945).

Söderbloms avslutande anmärkning att ”vi hava all orsak att vara mycket försiktiga”, är intressant. Söderblom kunde med viss tillfredsställelse notera att baltfrågan inte hade berörts, men han var högst medveten om att ett oförsiktigt svenskt agerande kunde väcka denna känsliga fråga till liv igen. Största försiktighet var således påkallad och detta torde också gälla för hans egna kontakter med sovjetiska företrädare.

Söderblom medger vissa problem under samtalen med Dekanozov och Vetrov

Söderbloms skildringar från mötena med Dekanozov och Vetrov förefaller generellt ha varit något mer optimistiska än de sovjetiska. Av den sovjetiska samtalsrapporten framgår att ärendet rörande Folke Bernadottes planerade besök i Sovjetunionen, som planerats alltsedan hösten 1944 (HP 39 D, 25/9, 13, 19/12-1944), helt kort avvisades av Dekanozov. Söderbloms begäran om transitviseringar åt svenskarna i Fjärran Östern hänvisades till Beljajev, och när Söderblom vid mötet hos Vetrov förhörde sig om Kollontajs hälsa och arbete fick han det korthuggna svaret att

hon är frisk och [...] beskickningen är bekymrad över frågan om återsändandet av de sjömän, krigsfångar och flyktingar som fortfarande är internerade i Sverige (AVPRF, f. 0140, op. 30, p. 8, p. 129).

Baltfrågan hade visserligen inte berörts men mötena hade rymt ett annat orosmoment i de svensk-sovjetiska relationerna, nämligen frågan om repatriering av de sovjetryska militärflyktingarna i Sverige. Dekanozov hade vid mötet med Söderblom den 26 januari (i någon mån) gjort en sammankoppling mellan ”fem sovjetiska deserterade sjömän” och frågan om transiteringsvisum åt svenska medborgare. Söderblom hade, som ovan nämnts, samma dag begärt en orientering i detta ärende hos UD (HP 22 A3, 2771-1945).

I ett handbrev till von Post av den 3 februari konstaterade också Söderblom att mötena med Dekanozov och Vetrov inte varit helt friktionsfria:

I anslutning till mitt gårdagsbrev om baltfrågan vill jag erinra om att Dekanozov och Vetrov vid mina sammanträffanden med dem helt nyligen visserligen ej berörde nyssnämnda fråga men däremot togo upp frågan om de i Sverige internerade ryska militärerna. Såsom jag telegrafiskt inberättat, bad mig Dekanozov hjälpa till att klara upp ett gammalt ärende, som enligt från Stockholm ingångna rapporter, förhalades i det oändliga från svensk sida. Det gällde fem ryska desertörer, som mördat sina officerare. Deras utlämnande såsom brottslingar hade begärts för länge sedan. Vetrov riktade ingen framställning till mig men omnämnde, att man nu från rysk sida måste taga itu med frågan om några tialt internerade ryssar, som kvarstannat i Sverige (R 70 Er, 3/2-1945).

Repatrieringen av ryssar i Sverige

Det är här nödvändigt att om än kort beröra frågan om repatriering av de sovjetryska flyktingarna i Sverige. De sovjetiska kraven på repatriering av flyktingar i Sverige gällde inte endast balter. Också etniskt ryska sovjetiska medborgare vistades som flyktingar i Sverige. Den sovjetiska statsledningen var om möjligt än mer angelägen om att få denna grupp återsänd.²

Sovjetunionen skärpte under sommaren och hösten 1944 sina krav rörande sovjetiska soldater i Sverige. I september krävde man att samtliga skulle skickas hem (HP 22 A, 4/10-1944). Som tidigare nämnts fruktade Söderblom, att en svensk avvisande hållning vad gäller detta sovjetiska krav skulle medföra "en Sidorenko-affär med överskådliga konsekvenser" (HP 22 A3, 25/9-1944). Den 4 oktober 1944 svarade Engzell i ett handbrev till Söderblom att 900 ryska krigsfångar "skyndsamt [skulle] återföras till Sovjet". Den svenska regeringen hade, enligt Engzell, frångått sin tidigare

² Enligt en beräkning som anförs hos historikern Anders Berge uppgick den totala mängden flyktingar i Sverige från Sovjetunionen i juni 1945 till 34 635 individer. I denna totala grupp flyktingar återfanns 6 554 estlandssvenskar, 21 815 estländare, 3 479 lettändare, 429 litauer, 1 310 sovjetryssar och f.d. sovjetryssar samt 1 048 ingermanlänningar. Gruppen "sovjetryssar" bestod av 636 sovjetiska militärer som tagits tillfånga av den tyska krigsmakten i samband med operation Barbarossa 1941, placerats i krigsfängeläger i Norge och Finland och därefter flytt till Sverige. Gruppen "f.d. ryssar" bestod av inalles 674 individer (däribland judar som flytt från Sovjetunionen till Danmark före ockupationen 1940, samt ryssar som tidigare flytt till Finland) (Berge, 1992: 33). Det totala antalet flyktingar från Sovjetunionen var emellertid, enligt Berge, sannolikt betydligt större (Berge, 1992: 34).

linje att ”de som ville stanna här skulle få göra det”. Vid ett besök hos socialminister Möller hade denne inför Engzell uppgivit att ”man borde med tvång föra ut så många som möjligt, i varje fall dem som äro i lägren”. Engzell konstaterade emellertid att åtskilliga av de sovjetiska soldaterna ville stanna i Sverige och ”hoppa av”. Därtill var det oklart huruvida man verkligen kunde använda tvång i samtliga fall. Det vore, enligt Engzell, önskvärt att ”bli av med så många som möjligt, men säkert är ju inte att alla vill resa” (HP 22 A, 4/10-1944).

Under hösten 1944 repatrierades inalles mer än 1000 ryssar. Den största sändningen, som ägde rum den 10 oktober 1944 från Gävle hamn, skedde under stort hemlighetsmakeri. Det var inte endast sovjetisk militär personal som härvid återsändes utan också ryska civila (Berge, 1992: 51).

Ett tiotal sovjetiska soldater hade emellertid lyckats rymma från interneringslägren i Sverige före den 10 oktober. Den 21 september 1944 överlämnade den sovjetiska legationen i Stockholm en note vari man krävde sju namngivna sovjetiska medborgare vilka ”tjänat som den hitleristiska maktens verktyg och begått en rad kriminella förbrytelser mot sovjetmedborgare” utlämnade (HP 22 A3, 21/9-1944).

Möjligtvis var det dessa sovjetiska medborgare som Dekanozov avsåg då han vid mötet den 26 januari 1945 med Söderblom krävde fem ryska desertörer, som mördat sina officerare utlämnade till Sovjetunionen (R 70 Er, 3/2-1945). I ett handbrev från Engzell till Söderblom av den 7 februari framgår att man inom UD inte hade lyckats finna något ärende med fem sjömän som mördat sina officerare (HP 22 A 3, 7/2-1945).

Repatrieringen av ryssar och ingermanlänningar (som av svenska myndigheter betraktades som en underkategori av ryssar [Berge, 1992: 36]) skulle emellertid komma att fortgå under de kommande två åren. Dessa återsändningar skulle dock ske i mindre skala än vid den stora repatrieringen den 10 oktober 1944.

Grafströms bild av Söderblom och läget i de svensk-sovjetiska relationerna

Söderbloms rapporter från mötena med Dekanozov och Vetrov var i vissa avseenden ofullständiga. Att döma av de sovjetiska rapporterna förefaller mottagandet ha varit tämligen kyligt och

korthugget. Åtminstone biträdande chefen för den politiska avdelningen Grafström tycks dock både ha insett att Söderbloms rapporter inte gav hela sanningen och att läget var betydligt mer komplicerat än vad Moskva-sändebudet ville låta påskina. Den 11 november 1944 konstaterade Grafström i sin dagbok att Söderbloms ”rapporter från Sovjet äro skrämmande. Den servilitet och svansviftning han nu synes ådagalägga inför Kremels män hava helt enkelt endast en motsvarighet – hans eget uppträdande, då tyskarne voro 'top dogs'” (Grafström, 1989: 616). Den 24 januari 1945 noterade han följande i sin dagbok:

Man kan vara övertygad om, att ryssarna å det noggrannaste betraktar Sverige för att söka erfara om de själva nu, då de äro ”topdogs” kunna skrämma Sverige till samma undfallenhetspolitik, som vi tillämpade mot tyskarna under de första åren av kriget. Man kan vara tämligen övertygad om, att Kreml tittar på Söderblom genom ett förstoringsglas, som man betraktar en lus genom ett förstoringsglas för att se hur den sprattlar. De kunna inte vara okunniga om, att han, fast han nu har glömt det själv, utgjorde symbolen inom administrationen för eftergiftspolitiken gentemot Tyskland. Och vad få de se? En sprattlande liten insekt men ingen lus, absolut intet djur som kan bitas. En liten hängiven maria nyckelpiga (Grafström, 1989: 629).

Enligt Grafström präglades den aktuella perioden runt årsskiftet 1944–45 av skiljaktiga uppfattningar inom utrikesdepartementet rörande frågan hur Sovjetunionens utrikespolitik skulle förstås, hur dess efterkrigstida roll skulle gestaltas, och vilka konsekvenser detta skulle få för Sveriges politik gentemot Moskva. I Hägglöfs korta skildring från Moskva framgår att detta var frågor som också sysselsatte kollegerna vid de brittiska och amerikanska legationerna i Moskva. Grafström noterade den 11 november 1944:

Vi hade idag ett meningsutbyte på politiska avdelningen med anledning av en framställning, som Madame Kollontay i går gjorde till Boheman, att ryska beskickningen skulle erhålla tillstånd att sända ut tjänstemän till de olika lägren med flyktingar från Balticum ’för att tala lite med dem’. Meningen är naturligtvis att genom skrämnel, löften och propaganda av olika art förmå dessa ’sovjetmedborgare’ att återvända till fadershuset. Assarsson ansåg, att vi borde medgiva detta för att sedan kunna bättre stå emot andra, allvarligare krav från ryskt håll, som kunna väntas. Jag företrädde rakt motsatt mening, delvis med omvänd argumentering. Om ryssarna se, att vi gå med på detta, kommer ingenting att kunna stoppa dem sedan (Grafström, 1989: 617).

Den 24 januari 1945 kommenterade Grafström på nytt att det förelåg olika uppfattningar inom utrikesledningen om hur relationerna till Sovjetunionen borde gestalta sig:

Om vi inte uppträda bestämt mot ryska framställningar nu [rörande de baltiska flyktingarna i Sverige], så få vi det mycket obehagligt i framtiden. Det ryska trycket kommer nog inte att gå över så fort som det tyska. Assarssons och Sohlmans teser äro, att vi måste menagera ryssarna framför allt därför, att vi annars inte kunna få sälja någonting till Sovjet. Följden härav skulle bli arbetslöshet, ökat missnöje och mera kommunism här hemma. Jag tror att detta resonemang är i grunden felaktigt (Grafström, 1989: 629).

Den första april 1945 konstaterade Grafström likaledes att "Assarsson och Sohlman äro alltjämt på den linjen, att man bör gå mycket försiktigt fram med ryssarna i denna sak, som om den inte löses på ett för Moskva tillfredsställande sätt kommer förorsaka oss mycket bekymmer":

Jag å min sida kan inte se, att vi hava något att vinna på att giva efter för påtryckningar. Vi hava intet krig att frukta från SSSR och det är allt vad vi enligt min mening har att taga hänsyn till, då det gäller hävdandet av den av vårt land alltid erkända asylrätten (Grafström, 1989: 645).

Söderblom hade efter sin ankomst instruerat sin personal vid legationen i Moskva att undvika att "säga något till någon som [ryssarna] skulle kunna utnyttja emot [dem]" (Hägglöf, 1984: 141-142). Denna oro för att man från sovjetisk sida ville skaffa sig "hållhakar" på Sverige delades också av Grafström. Medan Söderblom emellertid (t.ex. i handbrevet till von Post av den 2 februari 1945) underströk att "vi hava all orsak att vara mycket försiktiga", var Grafströms rekommendation den rakt motsatta:

Annars tror jag Assarsson har absolut rätt i att ryssarna samla på hög av våra synder för att vid tillfälle utnyttja dessa mot oss, om så skulle visa sig passande. Men just därför skola vi uppträda fast mot dem. En vacklande hållning från oss nu kommer att giva dem föreställningen att de kunna få oss långt med utnyttjande av hot. Söderblom är därför enligt min blygsamma mening en livsfarlig representant för oss i Moskva. Han är gripen av Messiaskänslor, han ser endast i ljusblått och vill göra allt för att stå väl till boks. Han är intelligent, men han är inte klok (Grafström, 1989: 629-630).

Grafströms dagboksanteckningar ger tvivelsutan en unik samtida skildring av de diskussioner och överväganden som präglade det

dagliga arbetet inom UD vid den aktuella tidsperioden. Därtill måste Grafström, enligt den definition som ovan formulerats, såsom biträdande chef för UD:s politiska avdelning, sägas tillhöra den utrikesledning som står i fokus för denna analys. I kraft av detta faktum är hans åsikt och syn intressant för denna utredning. Emellertid kan hans anteckningar naturligtvis inte göra anspråk på att ge *hela sanningen* om verksamheten inom UD och synen på Söderblom och Sovjetunionen vid denna tid.

Utrikesminister Günther har efterlämnat ytterst få, om ens några, samtida skriftliga kommentarer. Vi kan följaktligen dessvärre inte peka på något entydigt dokument från denna tidsperiod som kan sägas ge en bild av hans syn av Sovjetunionen. Kabinettssekreterare Boheman var vid denna tidpunkt placerad i Paris och befann sig endast undantagsvis i Stockholm.

Varför antog Sovjetunionen en kyligare attityd mot Sverige runt årsskiftet 1944–1945?

Denna utredning har inte haft tillgång till något sovjetiskt dokument som kan ge ett entydigt svar på frågan varför Sovjetunionen antog en kyligare attityd gentemot Sverige just runt årsskiftet 1944-45. Såsom framgick t.ex. vid Söderbloms samtal med Dekanozov den 12 december 1944 var frågan om repatriering av de runt 30 000 baltiska flyktingar som under kriget flytt till Sverige ett ”hinder mot det svensk-ryska närmandet, som måste undanröjas, berörande Sovjetunionens prestige och principiellt med hänsyn till miljoner bortförda ryssar, som finnas i alla Europas länder” (HP 1 Er, 13/12-1944).

Söderblom drog också slutsatsen att Vetrovs kyliga mottagande den 18 december 1944 var ”beroende av den baltiska debatten” (HP 1 Er, 19/12-1944). Dekanozov tog visserligen inte upp baltfrågan vid samtalet med Söderblom den 25 januari, men likväl ett annat repatrieringsärende – de fem sovjetiska militärerna som Sovjetunionen ville få utlämnade. Vetrov tog vid samtalet den 29 (alternativt 30) januari upp frågan om ”återsändandet av sjömän, krigsfångar och flyktingar”.

Sovjetiskt missnöje med den svenska linjen ifråga om de baltiska och ryska flyktingarna var således en viktig bidragande orsak till den förändrade sovjetiska hållningen, som inte bara märktes i Moskva utan också i Stockholm. Den 16 januari 1945 hade

legationsrådet Tjernysjev ett långt samtal med von Post bl.a. rörande de baltiska flyktingarnas bedrivande av anti-sovjetisk propaganda i Sverige (P 40 J, 16/1-1945), och den 17 januari tog konsuln Tjernov, som ovan nämnts, upp fallet Makarova med UD (P 40 R, 17/1-1945).

Förutom flyktingfrågan kan möjligtvis den sovjetiska miss-tanken om svenskt spioneri för tysk räkning, som medfört Assarssons rappellering ett år tidigare, ha bidragit till ett ovänlig sovjetisk attityd gentemot Sverige. Vid ett samtal mellan den svenske chargé d'affaires Otto Johansson i Reykjavik och den sovjetiske ministern Krasilnikov den 29 juni 1944 hade denne uppgivit att "man påträffat dokument, som visade, att Assarsson haft förbindelser med tyska legationen", samt att "Ryssland varit inringat av en "koalition" bestående av "Tyskland, Finland, Sverige, England osv." (HP 1 Er, 29/6-1944). Vid ett samtal mellan Grafström och Assarsson den 14 december 1944 konstaterades att "läckage förekommit och sannolikt alltjämt förekommer från vår försvarsstab till tyska legationen här" (Grafström, 1989: 622). Grafström noterade:

Kan det inte helt enkelt hänga ihop på det sättet, att rapporter från Nygren till staben och från Assarsson till UD, som kommunicerats med våra militärer, helt enkelt överlämnats till tyskarna och sedan från Berlin delgivits olika tyska staber på ostfronten? Ryssarna hava sedan, då de kommit över en stabs papper, bland dessa hittat aktstycken med ingressen: "Svenska beskickningen i Moskva meddelar..." Jag skulle tro, att detta är den enkla förklaringen till ryssarnas märkliga anklagelser mot vår minister att hava stått i förbindelse med fiendens trupper! En enkel och skrämmande förklaring! (Grafström, 1989: 623).

7.3 Utrikesledningen och Raoul Wallenberg-ärendet: februari 1945

Den 3 februari 1945 sände Söderblom en officiell skrivelse till utrikesminister Christian Günther vari han återgav Dekanozovs note in extenso. Denna skrivelse ankom till Stockholm den 8 februari. Utrikesministerns paraff finns, som nämnts, på Söderbloms telegram av den 17 januari 1945. För den händelse att han detta till trots inte läst telegrammet ordentligt eller inte till fullo reflekterat över dess innehåll, fick han nu en utförlig redogörelse för Dekanozovs note. Söderblom rapporterade också att han "vid

efterföljande personliga sammanträffanden med herrar Dekanozov och Vetrov” hade framhållit sin tacksamhet för de åtgärder som vidtagits, samt att han emotsåg ytterligare underrättelser om personalen vid Budapest-beskickningen. Skrivelsen har lästs av utrikesministern, chefen för politiska avdelningen von Post samt vice chefen Grafström (P 2 Eu, 3/2-1945 [kopia HP 80 Ea, 3/2-1945]). Denna skrivelse insändes alltså mer än två veckor efter mottagandet av Dekanozovs note. Söderblom hade alltså inte fått någon instruktion från UD om åtgärder.

Den 20 januari och 31 januari frågade legationerna i Buenos Aires respektive Ankara efter uppgifter rörande Budapest-beskickningens vistelseort. Den 23 januari respektive 2 februari svarade UD att beskickningen fanns kvar i Budapest, men stod ”utan förbindelse med departementet sedan slutet december [1944]” (P 2 Eu, 20, 23, 31/1-1945, 2/2-1945).

Wallenbergs diplomatiska status ifrågasatt?

Den 6 februari ankom Raoul Wallenberg till Lubjanka-fängelset. På Wallenbergs registreringskort anges på raden för yrke: *diplomatitj.nadsmotr* (diplomatisk övervak./översyn). Såsom konstateras i den svenska arbetsgruppens rapport är detta en term som är svår att tolka. För Raoul Wallenbergs medfånge Willy Roedel, som var adjutant till den tyske ambassadören i Bukarest, angavs titeln *diplomat.rabotnik*. En möjlig tolkning till Wallenbergs kryptiskt formulerade titel skulle kunna vara att den som skrev detta ville beteckna Raoul Wallenberg som diplomatisk rådgivare på grund av hans tidsbegränsade uppdrag (*UD II: 52*, 2001: 74). Under alla förhållanden anger Raoul Wallenbergs titel, kombinerat med det ovan påvisade faktum att Wallenbergs titel (sekreterare) strukits över på arresteringsordern av den 17 januari 1945, att tvekan kan ha förelegat från sovjetiskt håll angående Wallenbergs status som diplomat. Detta indikeras också av vittnesuppgifter från Raoul Wallenbergs cellkamrat i Lubjanka (från mars till maj 1945) Jan Loyda. Enligt Loyda skulle sovjetiska förhållare ha sagt till honom att ”Raoul Wallenberg inte [var] någon diplomat utan en svensk som hjälpt rika judar i Ungern” (*UD II: 52*, 2001: 79).

Frågan om Wallenbergs diplomatiska status tycks möjligtvis också ha sysselsatt den svenska sidan. Den 8 februari 1945 inleds den skriftväxling som nämnda von Dardel och Berger tolkar som

belägg för att Söderblom initialt visade stort engagemang för Wallenbergs sak. En central tes hos von Dardel och Berger är att man under våren 1945 kan urskilja en tydlig förändring i Söderbloms förhållningssätt till Wallenberg-ärendet. Från att ha varit drivande i ärendet förvandlas Söderblom, någon gång mellan slutet av mars och den 14 april 1945, till att bli ”påfallande passiv”.

Då Söderbloms officiella skrivelse av den 3 februari avsändes till utrikesministern hade han alltjämt inte fått några instruktioner rörande Raoul Wallenberg. Det avgick visserligen telegram från UD till legationerna i Buenos Aires och Ankara vad gäller den övriga beskickningspersonalen. Vad gäller Wallenberg rådde emellertid, av dokumenten att döma, konsekvent tystnad. Den 8 februari (för övrigt samma dag som Raoul Wallenberg genomgick sitt första förhör i Lubjanka-fängelset), telegraferade Söderblom på nytt till Stockholm (denna gång i chiffer):

[Dnr. 74]. Ifrågasätter huruvida icke Wallenberg i Budapest – vårt 22 – som är anmäld som legationssekreterare, genom min och NKIDs förmedling borde få instruktioner beträffande sin status (P 2 Eu, 8/2-1945).

Två tolkningar till Söderbloms begäran om instruktioner

Det finns två tolkningar till varför Söderblom var angelägen om att få förmedla instruktioner från UD rörande Wallenbergs diplomatiska status. Enligt *den första tolkningen* (von Dardels och Bergers) är detta ett uttryck för att Söderblom *var orolig* över Wallenbergs diplomatiska status. Söderblom ville garantera Wallenbergs säkerhet genom att ge sovjetiska myndigheter ett klart besked om att Raoul Wallenbergs innehade diplomatisk immunitet. Om vi antar att detta är en giltig tolkning, uppstår emellertid frågan varför Söderblom överhuvudtaget oroades över risken att Raoul Wallenbergs diplomatiska status skulle betvivlas av ryssarna.

Kan företrädare för sovjetiska myndigheter på något sätt ha ifrågasatt Wallenbergs diplomatiska status inför Söderblom? Detta är en intressant fråga mot bakgrund av att man från sovjetisk sida tycks ha ställt sig skeptisk till Wallenbergs diplomatiska status.

Emellertid finns det, varken i de svenska eller sovjetiska samtalsuppteckningarna från samtalen med Dekanozov den 26 januari eller Vetrov den 29 januari, några som helst tecken som tyder på att

Wallenbergs status sätts i tvivelsmål. Wallenberg nämns överhuvudtaget knappt under samtalen.

Synen på Raoul Wallenberg inom UD

Kan det ha funnits andra skäl för Söderblom att bekymra sig för Wallenbergs diplomatiska immunitet? Vi har ovan pekat på att rekryteringsprocessen av Raoul Wallenberg i flera avseenden var säregen, att hans uppdrag utformats av amerikanska myndigheter, att han mottog instruktioner från den amerikanske utrikesministern, att hans rapporter delgavs både den amerikanska och brittiska legationen i Stockholm och att själva arrangemanget med en svensk legationssekreterare i amerikansk tjänst möjligtvis var en av de ”successiva åtgärder till de allierades behag” som Grafström talade om i sin dagboksanteckning av den 11 november 1944 (Grafström, 1989: 618).

Vi har också pekat på att UD, omedelbart efter mottagandet av Dekanozovs note, underrättade de brittiska och amerikanska beskickningarna om innehållet i noten. Man hänvisade också den amerikanska förfrågan om skydd åt de ”spanska” judarna i Budapest till den amerikanska beskickningen i Moskva för vidarebefordran till Wallenberg.

Hur talade man egentligen om Raoul Wallenberg inom utrikesförvaltningen vid tidpunkten för dennes försvinnande i januari 1945? Det är rimligt att anta att de mycket specifika omständigheter som omgav Raoul Wallenbergs uppdrag också satte sin prägel på den övriga UD-personalens syn på honom. Ett sådant antagande kan emellertid inte tas för givet. Vi måste om än kort, analysera vilken uppfattning om Raoul Wallenberg som var rådande inom utrikesförvaltningen vid tidpunkten för mottagandet av Dekanozovs note.

En första intressant illustration som förtjänar att nämnas härvid är innehållet i ett brev från Jakob Wallenberg till Kálman Lauer av den 4 oktober 1944. Häri konstaterade Jakob Wallenberg att UD:s rättschef Gösta Engzell i samtal uppgivit att

Raoul är anställd vid legationen i Budapest som legationssekreterare och åtnjuter som sådan politisk immunitet (Brev från Kálman Lauer till Jakob Wallenberg, 4/10-1944, *Skandinaviska Enskilda Bankens arkiv*).

Engzell svävade uppenbarligen inte på målet vad gäller uppfattningen om Raoul Wallenbergs status inom utrikesförvaltningen. Hans kommentar behöver dock på intet sätt utesluta att man *inom UD* använde sig av andra statusmarkörer än titeln legationssekreterare när man talade om Raoul Wallenberg. En indikation på att så var fallet ges i Sven Grafströms dagboksanteckning av den 29 december 1944. Grafström, som sannolikt byggde sin kommentar på det besked om Raoul Wallenbergs vistelseort som just inkommit från Richert i Berlin (P 2 Eu, 29/12-1944), skrev följande:

För att återgå till Budapest synes läget för de våra där vara ganska bekymmersamt. Danielsson lär hava gått under jorden och den unge Raul Wallenberg, som sändes ned för att med amerikanska pengar hjälpa de förföljda judarna, har av Pilkorsregimen blivit utsatt för en förföljelse, som tvingat honom att söka skydd hos den tyska krigsmakten. Under tiden pågå striderna mellan ryssar och tyskar i själva staden, som brinner. För närvarande sakna vi varje förbindelse med vår legation, och de uppgifter jag nyss lämnat stamma från tysk källa (Grafström, 1989: 625).

Grafström beskrev inte Wallenberg som legationssekreterare, utan som ”den unge Raul Wallenberg som sändes ned för att med amerikanska pengar hjälpa de förföljda judarna”. Kopplingen mellan Raoul Wallenbergs uppdrag och ”amerikanska pengar” upplevdes som tillräckligt stark för att föranleda Grafström att främst använda denna statusmarkör snarare än titeln legationssekreterare.

Grafström sände en instruktion till Per Anger rörande Wallenbergs uppdrag den 6 juli 1944, som visar att han var väl insatt både i omständigheterna kring Raoul Wallenbergs rekrytering, och det speciella uppdragets ”ytterst delikata” natur (P 2 Eu, 6/7-1944). I egenskap av biträdande polchef, hade han sannolikt tillgång till ytterst initierad information direkt från Boheman och var kanske inte representativ för den övriga UD-personalens syn på Raoul Wallenberg.

Det finns ytterligare ett omdöme om Raoul Wallenberg (som därtill formulerades just runt årsskiftet 1944–45) som är av intresse. Den aktuella anmärkningen gjordes av det svenska sändebudet i Berlin Arvid Richert och rör Raoul Wallenbergs verksamhet. Som ovan nämnts hade Adolf Eichmann i december 1944 sagt att han avsåg ”låta skjuta judehunden Wallenberg” (HP 1 Eu, 15/12-1944). Beskickningen i Berlin instruerades med anledning av detta hot att protestera vid tyska utrikesministeriet. Richert fram-

förde denna protest den 17 december 1944. I ett handbrev till chefen för UD:s politiska avdelning Eric von Post av den 23 december 1944, skrev Richert:

I anslutning till mitt handbrev den 17 ds rörande hotet mot svenska Budapestbeskickningen ber jag härmed få meddela, att envoyén von Erdmannsdorff idag omtalat, att man nu mottagit svar från Budapest i anledning av det telegram, som i söndags expedierades från Auswärtiges Amt. I svaret hade ej bestritts, att yttranden i den riktning som av oss angivits (om att "judehunden" Wallenberg kommer att skjutas) kunde ha fällt, men framhållits, att dessa i så fall självfallet ej vore att ta på allvar. De borde emellertid ses mot bakgrunden av att anledning till kritik "öfters" förelegat mot svenska beskickningens "Judenbüro", alldeles särskilt mot legationssekreteraren Wallenberg [...]. Herr von Erdmannsdorff var angelägen om att detta i objektivitetens intresse skulle framföras till Stockholm, vilket jag lovade, med framhållande av att vad som från ungerskt regeringshåll än vore att säga särskilt om herr Wallenbergs verksamhet vid vår Budapest-beskickning, så kunde detta dock under inga förhållanden ursäktas sådana yttranden som här fällt (P 2 Eu, 23/12-1944).

Det blotta faktum att en officer ur en främmande stats säkerhetstjänst uttalat ett dödshot mot en svensk diplomat var naturligtvis en ovanlig händelse. Det är svårt att helt bortse från att det i Richerts svar till Erdmannsdorf ("vad som [...] än vore att säga särskilt om herr Wallenbergs verksamhet") finns ett ehuru vagt medgivande om att Eichmanns mordhot, givet Wallenbergs diplomatiskt sett oortodoxa verksamhet, i någon mån var begripligt. Därmed är dock inte sagt att man kan göra tolkningen att Richert ursäktade Eichmanns hot.

Vi får anledning att återkomma till den övriga UD-personalens uppfattning om Raoul Wallenberg. Denna bild, liksom bilden av Budapest-legationens verksamhet i stort, konstruerades i hög grad först senare och det finns följaktligen skäl att behandla den mer i detalj senare i framställningen.

Det skall dock framhållas att inte heller Wallenberg själv tycks ha sett sig enbart (eller ens främst) som diplomat i svensk tjänst. Som nämnts ansåg sig Wallenberg främst utföra ett humanitärt uppdrag å War Refugee Boards vägnar och han efterlyste instruktioner för sitt uppdrag från den amerikanska utrikesförvaltningens ledning.

Oro för den försvunna beskickningspersonalen

Söderbloms chiffterelegram av den 8 februari 1945 besvarades inte förrän fem dagar senare, den 13 februari. Under perioden från den 8 till den 13 februari 1945 skedde ett parallellt utbyte av telegram mellan Moskva-beskickningen och Stockholm. Den 9 februari 1945 erhöll Söderblom följande chiffterelegram från Stockholm:

Vi äro mycket oroliga Budapest-beskickningens öde. Sök inhämta upplysningar (P 2 Eu, 9/2-1945).

Detta telegram indikerar klart att föremålet för UD:s oro vid denna tidpunkt inte var främst Wallenberg, utan den resterande personalen vid Budapest-beskickningen, om vilka ännu ingen information fanns. Det fanns goda skäl till oro. Den sovjetiska röda armén hade erövrat stadsdelen Pest den 15 januari. Därefter pågick intensiva strider i stadsdelen Buda fram till den 11 februari 1945, då de sovjetiska trupperna slutgiltigt lyckades bryta det tyska motståndet. I maj 1945 rapporterades från legationen i Bern att man från olika håll fått in vittnesmål ”angående den systematiska ryska militära metoden att utlämna intagna orter under några dagar till soldateskens godtycke” (HP 1 Cs, 31/5-1945). Denna metod tillämpades också i Budapest. De sovjetiska fronttrupperna gavs ”fri härjningsrätt” i stadsdelen Buda efter dess erövring och i samband härmed utsattes den svenska legationens huvudbyggnad (belägen i Buda) för upprepad plundring av sovjetiska soldater mellan den 11 och 13 februari (P 2 EuI, 2/5-1945: 2 [Berg]).

Den 13 februari 1945 svarade Söderblom på UD:s telegram av den 9 februari att han

[Dnr. 78] skriftligt och muntligt vid flera tillfällen erinrat NKID om Budapest-svenskarna. Edert 85. På direkt begäran av Bo André i Stockholm har jag den 8 februari begärt upplysningar genom Wallenberg om Andréns familj, därvid rekapitulerande nyårsaftonens démarche. Senast igår samtalsvis berört saken och tvivlar ej på att vi skyndsamt underrättas, därest de våra anträffas (P 2 Eu, 13/2-1945).

Det förtjänar att uppmärksammas att Wallenberg var i högsta grad levande för Söderblom i detta telegram. Söderblom tog det för helt självklart att han, om så behövdes, genom sovjetiska myndigheters försorg kunde upprätta kontakt med Wallenberg. I enlighet härmed hade han den 8 februari låtit skicka en förfrågan angående Andréns familj (som vistades i Ungern), till det sovjetiska utrikeskommisariatet för vidarebefordran till Wallenberg.

Denna inställning präglade också UD:s uppmaning till den amerikanska beskickningen av den 20 januari 1945 (eller dagarna dessförinnan) att vidarebefordra instruktionen till Wallenberg rörande skydd åt de ”spanska” judarna i Budapest, via sovjetiska myndigheter. Man såg uppenbarligen på upprätthållandet av kontakter med Raoul Wallenberg via sovjetiska myndigheters försorg som okomplicerat.

Instruktioner till Raoul Wallenberg och Debrecen-regeringens status

Samma dag som detta telegram avsändes, alltså den 13 februari återupptogs den ovan anförda telegramväxlingen angående instruktioner till Wallenberg om dennes status. Söderblom erhöll ett telegram från Stockholm vari följande budskap förmedlades:

[Dnr. 89] Vad åsyftar Edert 74 som synes oss dunkelt (P 2 Eu, 13/2-1945).

UD hade alltså dröjt fem dagar med att överhuvudtaget svara på Söderbloms telegram med begäran om instruktioner till Wallenberg. Orsakerna till detta dröjsmål är inte kända. Emellertid tycks tjänstemännen vid UD haft svårt att tolka innehållet i Söderbloms telegram av den 8 februari 1945. På telegrammet finns följande blyertsanteckning:

Härmed torde åsyftas, att W[allenberg] underrättas att han skall ansluta sig till Danielsson när denne befriats och inträder i relation till Debrecen-regeringen (P 2 Eu, 8/2-1945).

Hade Moskva-kopian av detta telegram alltjämt funnits, hade vi möjligtvis, genom eventuella randanteckningar kunnat fastställa hur Söderblom reagerade på Stockholms fråga. Telegrammet saknas dock i Moskva-legationens dossier rörande *Klagomål och krav med anledning av krig och oroligheter, Ungern, Rumänien, Jugoslavien, Bulgarien* (HP 80 Ea).

Söderblom svarade härpå att

[Dnr. 85] Min tanke – Edert 89 – var att Wallenberg får anvisning att träda i förbindelse med den nya ungerska regeringen, vilken självfallet av oss betraktas som landets enda lagliga, i egenskap av officiell representant. Samma bör givetvis också gälla övriga beskickningsmedlemmar, som anträffas i Budapest. Något meddelande av denna art har

syns mig desto mer lämpligt, som Wallenberg ej torde fått minsta livstecken hemifrån (P 2 Eu, 14/2-1945).

Någon av de tjänstemän vid UD som har läst Söderbloms telegram har satt ett frågetecken invid Söderbloms påstående att den nya ungerska regeringen ”självfallet av oss betraktas som landets enda lagliga”.

Söderbloms motiv med instruktioner till Raoul Wallenberg

Det är härvid av vikt att komma ihåg att Söderbloms telegram, också de i chiffer, var avsedda inte endast för en läsekrets i Stockholm, utan också för de sovjetiska myndigheterna. Söderblom var övertygad om att inte bara allt som skrevs, utan till och med *allt som sades* legationstjänstemännen emellan, registrerades av den sovjetiska säkerhetstjänsten.

Kan Söderblom ha velat använda Wallenberg som ett instrument för att förbättra relationerna mellan Sverige och Sovjetunionen? Söderbloms påstående att den av Sovjetunionen i december 1944 installerade Debrecen-regeringen ”självfallet av oss betraktas som landets enda lagliga” låter antyda att den avsedda mottagaren för detta, för Sovjetunionen gynnsamma budskap, kan ha varit Kreml.

Vi kommer härvid in på *den andra tolkningen* till varför Söderblom var så angelägen att få vidarebefordra instruktioner till Wallenberg. Denna tolkning har intet att göra med någon oro från Söderbloms sida över Wallenbergs belägenhet. Om Raoul Wallenberg kunde få instruktioner från Stockholm gällande sin status, och därefter kunde anmälas som chargé d'affaires hos den sovjetkontrollerade ungerska Debrecen-regeringen, fanns det inte längre några skäl till att efterforskningarna av den återstående personalen från Budapest-beskickningen skulle skötas från Moskva-legationen.

Därmed skulle Söderblom slippa att på nytt tvingas ta upp ett ärende som gällde svenska angelägenheter i de av röda armén kontrollerade områdena i Östeuropa (och därmed slippa att på nytt bli utsatt för en kylig behandling från Dekanozov och Vetrov), bli av med ett möjligt störningsmoment i de svensk-sovjetiska relationerna, och samtidigt visa inför Sovjetunionen att Sverige utan tvekan erkände den sovjetkontrollerade regeringen som ”landets enda lagliga regering”.

Såsom framgår av den kommande skriftväxlingen under våren 1945 (som redogörs för nedan), tycks Söderblom redan på tidigt stadium ha bestämt sig för att driva linjen att Sverige så fort som möjligt skulle erkänna Debrecen-regeringen. Denna position, som återkommer i nära nog alla Söderbloms telegram, officiella skrivelser och handbrev till UD som rör förhållandena i det sovjetockuperade Ungern (t.ex. i HP 80 Ea, 29/3, 12/4, 19/4, 3/9-1945, HP 1 Eu, 12/4, 6/7, 14/8-1945, P 2 Eu, 25/9-1945), torde utgöra ett stöd för tesen att Söderbloms begäran om instruktioner till Wallenberg syftade till *dels* att slippa handlägga frågan om den försvunna Budapest-beskickningen, *dels* samtidigt få till stånd ett snabbt erkännande av Debrecen-regeringen.

(En svensk legation skulle dock inte komma att upprättas på nytt i Ungern förrän i december 1945 [HP 1 Eu, 29/12-1945]).

Söderbloms sista anmärkning i telegrammet av den 13 februari (att Wallenberg ej torde ha fått minsta livstecken hemifrån), är en aning märklig mot bakgrund av att han den 8 februari via sovjetiska utrikeskommisariatet vidarebefordrat en förfrågan från Bo André angående dennes familj. Om Söderblom trodde sig kunna upprätthålla kontakt med Wallenberg via sovjetiska myndigheter, ter sig anmärkningen om att Wallenberg "ej torde fått *minsta livstecken* hemifrån" som oväntad.

Denna pessimistiska hållning tyder på att Söderblom, innerst inne, kan ha varit ganska skeptisk inför utsikterna att verkligen få fram ett budskap till Wallenberg genom sovjetmyndigheternas försorg. Detta kan i sin tur *dels* tyda på oro för hur sovjetiska myndigheter egentligen uppfattade Wallenberg, *dels* på en djupt liggande, ganska pessimistisk uppfattning hos Söderblom vad gäller den sovjetiska sidans ärliga uppsåt. Möjligtvis ansåg Söderblom att en klar instruktion till Raoul Wallenberg, som överlämnas till sovjetiska myndigheter skulle kunna vara verksamt på flera sätt: *a)* som en signal till sovjetmyndigheterna om att Wallenberg faktiskt var diplomat, *b)* som ett sätt att slippa ärendet med den försvunna Budapest-beskickningen, och *c)* som ett medel för att få till stånd ett snabbt erkännande av Debrecen-regeringen.

Stockholm formulerar ett svar till Söderblom

Stockholm, som nu tvingades koppla ihop frågan om Wallenberg med den ur folkrättslig synpunkt principiellt komplicerade frågan

om Debrecen-regeringens legalitet, tycks ha haft problem med att formulera ett svar på Söderbloms telegram. Den 15 februari 1945 skrev chefen för politiska avdelningen von Post följande utkast till ett telegram:

Meddela Danielsson så snart ske kan att han bör taga kontakt med den nya ungerska regeringen. Edert 85. Wallenberg bör ansluta sig till Danielsson som må avgöra huruvida Wallenberg alltjämt behövs eller kan hemresa (P 2 Eu, 15/2-1945).

Detta telegram hinner skrivas ut, men av okänd anledning tycks det ha stoppats i sista stund. På telegrammet finns tre blyertsanteckningar. *Dels* finns en kort anteckning som anger att telegrammet aldrig blivit avsänt till Moskva, *dels* uppges att Boheman och Assarsson har sett telegrammet, *dels* finns en längre blyertsanteckning som den 16 februari 1945 har skrivits av von Post:

Föredragit för Excellensen, som närmast var benägen för instruktion att W. skall hemresa såvida han ej anser svenska intressen kräva att han kvarstannar och tar kontakt med Debrecen regeringen. Med hänsyn till ovissheten om Danielssons öde torde emellertid ingen instruktion nu utgå. Något erkännande av Debrecenregeringen borde ej nu göras (P 2 Eu, 15/2-1945).

Günther ställde sig följaktligen inte främmande inför att Wallenberg skulle etablera kontakt med Debrecen-regeringen om så krävdes för att skydda svenska intressen i Ungern. Mot bakgrund av "ovissheten om Danielssons öde" ville han dock ej ge instruktion till Wallenberg att denne skulle anmäla sig som chargé d'affaires, och något erkännande av Debrecen-regeringen borde inte göras.

Två dagar senare, den 17 februari, kom slutligen ett svar från UD med anledning av Söderbloms telegram av den 8 och 14 februari. UD meddelade följande:

Om Ni kan få förbindelse med Wallenberg – Edert dnr 85 – framför vårt tack, hälsningar från familjen och besked att instruktioner lämnas när Danielsson anträffats. Förhållandet till Debrecen-regeringen kan inte för närvarande specificeras (HP 80 Ea, 17/2-1945).

Svaret, som kom på dagen en månad efter det att Söderbloms besked om Dekanozovs note inkommit till UD är kryptiskt men också belysande i sin korthet. Problemen med att specificera förhållandet till Debrecen-regeringen tycks ha varit den bakomliggande orsaken till att man var ovillig att utfärda instruktioner till

Wallenberg. Följden härav, som UD överhuvudtaget inte tycks ha funderat över, blev dock att Wallenberg som svensk diplomat, lämnades utan några som helst instruktioner, trots att han befann sig hos en främmande stats militärförband, och trots att det svenska sändebudet i Moskva uppgav sig kunna ta kontakt med honom via den sovjetiska utrikesförvaltningens försorg. Istället skulle Wallenberg avvakta tills man lyckats lokalisera Danielsson.

Det är möjligt att Söderbloms sammankoppling av frågan om instruktioner till Wallenberg med erkännandet av Debrecen-regeringen, i kombination med det faktum att man egentligen aldrig från UD:s sida aktiverat Söderblom för Wallenbergs sak, kan ha bidragit till att Stockholm blev handlingsförlamat. UD hade underrättat de brittiska och amerikanska legationerna i Stockholm och förhållandet till Debrecen-regeringen var tvivelsutan en ytterst komplicerad fråga, vilket också framgår av de ovan redovisade problemen med att formulera ett svar på Söderbloms telegram.

Icke desto mindre framstår det som besynnerligt att UD inte på något sätt agerade för att garantera Wallenbergs säkerhet. Det enda skälet som egentligen angavs till att Wallenberg inte kunde ges några instruktioner är att denne inte borde ta direktkontakt med regeringen i Debrecen eftersom förhållandet till denna "inte för närvarande [kunde] specificeras".

"Wallenberg in Sicherheit"

UD:s agerande kan emellertid förstås genom att se på en skriftväxling mellan UD och den svenska konsulatet i Wien. Den 14 februari 1945 anhöll konsuln Einar Ytterberg vid Wien-konsulatet om nyheter rörande Budapest-beskickningens personal. Den 17 februari svarade UD:

Wallenberg in Sicherheit seit einem Monat. Betreffend die Uebrigen fehlt noch jede nachricht (P 2 Eu, 17/2-1945).

Dekanozovs note betraktades alltså den 17 februari som ett lugnande besked, liktydigt med att Wallenberg "var i säkerhet". Samma dag utgick ytterligare ett telegram från Stockholm till Moskva-legationen rörande personalen vid Budapest-beskickningen:

Då vi stor ängslan Danielssons övriga Budapestbeskickningens medlemmars öden bör Ni hos ryska vederbörande begära efterforskningar (P 2 Eu, 17/2-1945).

Söderblom översände, i enlighet med instruktionen från UD, två dagar senare, den 19 februari en note till Vetrov vari han framförde UD:s oro rörande personalen vid Budapest-beskickningen och anhöll om vidare efterforskningar. Han bifogade också UD:s hälsning för befordran via sovjetiska utrikeskommisariatet till Wallenberg. Det finns inga tecken, vare sig i själva démarchen eller i brevet till Wallenberg, som skulle tyda på att Wallenbergs status som diplomat sattes i tvivelsmål:

Mottag utrikesdepartementets uppriktiga tacksamhet. Er familj sänder Er de mest hjärtliga hälsningar. Alla nödvändiga instruktioner kommer meddelas så snart sändebudet Danielsson har påträffats (P 2 Eu, 24/2-1945).

Detta är alltså det första meddelande som UD översände till Wallenberg sedan denne påträffats och omhändertagits av sovetiska militära myndigheter mer än en månad tidigare. Eftersom de sovjetiska myndigheterna alltsedan den 14 januari 1945 förbjudit Wallenberg att upprätthålla någon som helst kontakt med yttervärlden, och denne alltsedan tisdagen den 6 februari 1945 satt inspärrad i Lubjanka, kom naturligtvis hälsningen från UD och familjen aldrig Raoul Wallenberg själv till del.

Sovjetiska myndigheters syn på familjen Wallenberg

Vilken bild hade egentligen sovjetiska myndigheter av familjen Wallenberg vid tidpunkten för arresteringen av Raoul Wallenberg? Av sovjetiska dokument att döma, var Wallenbergs äldre släktingar Jakob och Marcus Wallenberg jr. föremål för visst intresse från sovjetisk sida under kriget.³ Det är dock svårt att säga något bestämt om graden och omfattningen på den sovjetiska rapporteringen om bröderna Wallenberg. Den tillgängliga informationen utgör troligtvis endast brottstycken av den samlade informationsmängd som funnits i sovjetiska arkiv, (och möjligtvis alltjämt finns). Ett antal dokument har dock funnits tillgängliga för denna utredning och dessa är värda viss analys.

³ För en mer ingående analys av familjen Wallenberg och Raoul Wallenberg-ärendet hänvisas till Birgit Karlssons rapport (bilaga 2).

Den 21 juni 1941 översände Kollontaj en ingående rapport från ett samtal med Marcus Wallenberg jr. rörande bland annat politiken i Sverige och handelsfrågor (*AVPRF*, f. 017, op. 6, p. 011, d. 88, 171–174, P 2 EuI, 14/6-2000). Kollontajs skildring av Wallenberg är inte negativ eller fientlig.

I *Venona*-materialet återfinns ett sovjetiskt telegram av den 13 april 1942 vari uppges att den tyske bankiren baron Waldemar von Oppenheim skulle ha besökt Stockholm och bett Jakob Wallenberg ta kontakt med brittiska finansmän ”angående frågan om att få till stånd en tysk-brittisk fred baserad på en återgång till läget 1939 och en gemensam attack mot Sovjetunionen i syfte att krossa det fullständigt”. Jakob Wallenberg skulle dock, enligt telegrammet, ha avböjt att förmedla denna kontakt (*Venona*, 3/NBF/T2201, 13/4-1942).

Den 29 januari 1945 rapporterade Kollontaj i ett brev till Dekanozov om ett samtal hon haft med Marcus Wallenberg jr. angående påbörjandet av bredare handelsförbindelser med Sovjetunionen (*AVPRF*, F. 012, op. 6, p. 311, d. 89, l. 1-2). Till rapporten finns bifogat två dokument innehållande en karakteristik av Marcus Wallenberg jr. samt vissa personuppgifter. Dokumenten har ställts samman ett år tidigare, i februari 1944, av tillförordnade chefen för 1:a europeiska avdelningen vid det sovjetiska utrikeskommissariatet M. Sergejev samt handläggaren vid samma avdelning M. Sysojev. Kollontajs rapport från samtalet är, liksom rapporten från 1941, positiv. I Moskva förhåller man sig dock mer skeptisk. Personbeskrivningen av Marcus Wallenberg jr., som är upprättad den 15 februari 1944, avslutas med följande ordalag:

I förhållande till oss är Wallenbergfamiljen inte välvilligt inställd, men de måste börja fästa vikt vid Sovjetunionen delvis eftersom vi har affärer med dem, i egenskap av den mest stabila ekonomiska organisationen /Enskilda banken/, och delvis eftersom Sovjetunionen är ett mäktigt land och en enorm marknad. Medlemmar ur Wallenbergfamiljen har besökt vår mission i Stockholm /Kollontaj/ i affärsfrågor. De upprätthåller även kontakt med Linderoth /Svenska kommunistpartiet/ (*AVPRF*, f. 012, op 5, p. 7, d. 247, l. 1, P 2 EuI: 13/6-2000).

På dokumentet finns följande handskrivna anteckning:

Till kamrat Sergejev. Hur hänger detta samman? Hur bedömer ni denna underliga kontakt? (*Kakuiu otsenku Vy daete etoi strannoï sviazi?*) V. Dekanozov 16/2 [möjligtvis 1944 eller 1945].

Huruvida Dekanozov skrivit sin anmärkning i samband med att dokumentet upprättades i februari 1944, eller i samband med att dokumentet bifogades till Kollontajs samtalsrapport till Dekanozov av den 29 januari 1945, går inte att med bestämdhet säga. Det förefaller troligt att anmärkningen hänför sig till den med sovjetiska ögon säkerligen svårförståeliga kontakten mellan Marcus Wallenberg jr. och kommunistledaren Sven Linderoth.

Det går däremot inte att utesluta att Kollontajs samtalsuppteckning till Dekanozov, de bifogade dokumenten från Sergejev och Sysojev, samt den kryptiska anmärkningen av Dekanozov kan vittna om ett sovjetiskt intresse för information om familjen Wallenberg och dess kontakter, som ett led i en större sammanställning av information för upprättandet av en dossier ("delo Wallenberga") för den nyligen arresterade Raoul Wallenberg.

Det finns under alla omständigheter goda skäl att hålla för troligt att Dekanozov vid det här laget var medveten om att Raoul Wallenberg vederfarits någon form av särskild behandling av de sovjetiska myndigheterna. *Dels* var det Dekanozov som den 16 januari faktiskt meddelat Söderblom om att Wallenberg påträffats och tagits under beskydd. *Dels* förefaller det rimligt att han inför sitt samtal med Söderblom den 26 januari orienterat sig om läget i Wallenberg-ärendet, och nästan oavsett vilket svar han faktiskt erhöll, bör han med sin politiska erfarenhet ha kunnat dra vissa slutsatser rörande Wallenbergs öde.

Det var väl känt att Dekanozov, som Söderblom skrev i en rapport, var "den mäktigaste av de många länkar, som förbinda utrikeskommisariatet med inrikeskommisariatet" (2/8-1945, P 40 R) (*Narodnyi kommissariat vnutrennych del, NKVD*), under vilket kontraspionaget *Smersj* sorterade (som verkställt arresteringen av Wallenberg). Sysojevs anmärkning att "Wallenbergfamiljen inte [är] välvilligt inställd" till Sovjetunionen kan naturligtvis inte sägas båda särskilt gott för den fängslade Raoul Wallenberg. Huruvida man från sovjetisk sida överhuvudtaget, i detta skede, gjorde någon direkt koppling mellan Raoul Wallenberg och den övriga familjen kan dock inte bekräftas.

7.4 Ny information från legationen i Bukarest

Raoul Wallenberg i Pest den 16 januari

Den 19 februari 1945 inkom ett telegram till UD från beskickningschefen för den svenska legationen i Bukarest Patrik Reuterswärd. Häri uppgavs att en representant för svenska Röda korset, som anlänt från Debrecen till Bukarest, meddelat rumänska Röda korset att Danielsson och Langlet befann sig i säkerhet den 3 februari 1945 (P 2 Eu 19/2-1945, P 57, 16/2-1945). Detta telegram, som har paraffer av utrikesministern, Assarsson och Grafström, och som utgjorde det första livstecknet från den svenske beskickningschefen i Budapest sedan december 1944, utlöste en tämligen hög grad av aktivitet från UD:s sida. Ett svarstelegram till legationen i Bukarest avsändes genast vari man uppmanade Reuterswärd att meddela Röda kors-representantens namn. Man överände också en lista med namnen på de övriga anställda vid Budapest-legationen: Per Anger, Yngve Ekmark, Raoul Wallenberg, Denez von Mezey, Göte Karlsson, Lars Berg, Margaretha Bauer samt Asta Nilsson (P 2 Eu, 19/2-1945). Eftersom Bukarest-legationen vid denna tidpunkt saknade möjlighet att mottaga telegram i chiffer, skickades telegrammet i klartext. På Bukarest-legationens kopia finns en stämpel som visar att telegrammet granskats av *voennaja tsenzura SSSR*, den sovjetiska militärcensuren (P 57, 21/2-1957).

Stockholm informerade den 19 februari legationerna i Moskva och Rom om innehållet i telegrammet från Reuterswärd (P 2 Eu, 19/2-1945). Dagen efter, den 20 februari klockan 13.15 under rättade Söderblom Vetrov per telefon att Danielsson, enligt uppgift från Röda korset ”funnits och befunne sig väl den 3 februari” (HP 80 Ea, 19/2-1945).

Den 23 februari instruerades Söderblom att hos sovjetiska myndigheter begära efterforskning av Danielsson i nuntiaturen i Budapest (P 2 Eu, 23/2-1945). På Moskva-beskickningens kopia av telegrammet finns en blyertsanteckning, ”Vetrov”, som låter antyda att Söderblom agerat i enlighet med instruktionen. Samma dag avsände UD ett telegram till legationen i Berlin vari man konstaterade att man erhållit uppgifter rörande Danielsson och Langlet från en Röda kors-representant, men att man inte förfogade över några upplysningar om de övriga beskickningsmedlemmarna: ”Kan det

tänkas att någon av dessa av pilkorsare eller tyskar förts västerut?” (P 2 Eu, 23/2-1945).

Den 23 februari 1945 meddelade Reuterswärd, i enlighet med begäran från UD, att Röda kors-delegaten, som givit upplysningar om Danielsson och Langlet, hette Kishazy. Därtill meddelade Reuterswärd att

Paul Hilvert refugie hongrois employe legation suede budapest section b communique avoir vu Wallenberg a Pest seize janvier. Autres membres legation depuis fin decembre se trouvent a buda (P 57, 23/2-1945, P 2 Eu, 24/2-1945).

Den ungerske flyktingen Paul Hilvert, som varit anställd vid den svenska legationens i Budapest B-avdelning, uppgav sig alltså ha sett Wallenberg i Pest den 16 januari. Denna uppgift kan knappast, vid denna tidpunkt, ha uppfattats som på något vis anmärkningsvärd av UD-tjänstemännen i Stockholm. Att Wallenberg hade setts i Pest den 16 januari gick naturligtvis att enkelt infoga i den bild man hade av Wallenberg med ledning av Dekanozovs note, nämligen att han sedan den 16 januari 1945 stod under de sovjetiska truppernas i Budapest beskydd. Uppgiften från Hilvert avsatte heller inga som helst spår i telegramväxlingen under de kommande dagarna.

Den 24 februari 1945 lämnade Söderblom, i en officiell skrivelse riktad till Günther, en utförlig redogörelse för vilka kontakter han haft med ryska myndigheter angående Budapest-beskickningens personal. Skrivelsen inkom till UD den 16 mars 1945. Häri angavs att Söderblom efterlyst upplysningar om Bo Andréns familj genom Raoul Wallenberg den 8 februari, att han den 19 februari överlämnade en note angående efterforskningar av Budapest-beskickningens medlemmar samt framfört hälsningar till Raoul Wallenberg personligen från dennes familj. Han hade även (den 24 februari) underrättat Vetrov om de senaste upplysningarna rörande Danielssons vistelse på nuntiaturen i Budapest runt den 3 februari (P 2 Eu, 24/2-1945). För andra gången inom loppet av februari månad hade således Söderblom lämnat en utförlig rapportering av vidtagna åtgärder i ärendet med Budapest-beskickningen till utrikesministern. Skrivelsen har paraffer av utrikesministern och Grafström.

7.5 Ytterligare besked från Sovjetunionen

Budskapet från Kollontaj

Ungefär vid denna tid erhöll den svenska sidan ytterligare två signaler på att Wallenberg fanns i sovjetiskt förvar. Dessa utgörs av Kollontajs budskap 1) till Raoul Wallenbergs mor, Maj von Dardel, att sonen befann sig i säkerhet under Sovjetunionens beskydd, och 2) till Christian Günthers hustru Ingrid Günther att

Raoul Wallenberg finns i Ryssland i livet och det var bättre för honom om svenska regeringen inte bråkade om detta. [...] Jag försäkrar att han finns och behandlas väl (Ur brev från Ingrid Günther till Nina Lagergren 29/10-1949).

Ingrid Günthers korta redogörelse för Kollontajs budskap härrör ur ett brev till Raoul Wallenbergs syster Nina Lagergren av oktober 1949. Det finns ingen skriftlig samtida dokumentation som visar när von Dardel och fru Günther mottog Kollontajs budskap, vari meddelandet ordagrant bestod (huruvida Kollontaj uppgivit att Raoul Wallenberg stod under sovjetiskt beskydd och/eller befann sig i Sovjetunionen), huruvida Kollontaj i anslutning till budskapet om Raoul Wallenberg berörde andra frågor etc. Den enda dokumentation som finns är dels Ingrid Günthers ovan anförda brev samt en uppgift i en intern sovjetisk promemoria över ärendet Raoul Wallenberg som upprättades under våren 1952. Häri uppges att

Några veckor senare underrättade det sovjetiska sändebudet i Moskva, kamrat Kollontaj R. Wallenbergs moder fru von Dardel att Raoul Wallenberg befann sig i säkerhet under sovjetiskt beskydd (*Dokument-samling*, D34).

I promemorian uppges emellertid att denna uppgift bygger på ett brev som Maj von Dardel den 29 maj 1945 sänt till Sovjetunionens kommunistiska parti. Kollontajs besked till Ingrid Günther nämns överhuvudtaget inte.

Mer exakta uppgifter om besked saknas alltså. Ingrid Günther själv skriver att "mötet ägde rum några månader" efter Raoul Wallenbergs försvinnande. I den svenska arbetsgruppens rapport uppges att Kollontajs budskap till fru von Dardel framfördes under februari månad och budskapet till fru Günther under mars månad. Arkadij Vaksberg hävdar i sin biografi över Aleksandra Kollontaj (som uppges bygga på Kollontajs dagböcker), att mötet mellan

Kollontaj och Ingrid Günther ägde rum i mitten av februari och mötet mellan Kollontaj och von Dardel därefter. Vaksberg uppger dock att mötet mellan fru Günther och Kollontaj kom till stånd på fru Günthers initiativ, något som inte stämmer med uppgifter från fru Günther (Vaksberg, 1996: 303).

En omständighet som torde tala för att Kollontaj gav sitt meddelande om Raoul Wallenberg till fru Günther redan i februari är dock att hon i februari insjuknade i ”högfebril lunginflammation” (Svartz, 1968: 125). Hennes svenska läkare Nanna Svartz, skriver i sina memoarer att Kollontaj först tre veckor efter insjuknandet hade börjat ”sitta uppe och [...] återta de viktigare göromålen” (Svartz, 1968: 125). Eftersom Svartz hävdar att Kollontajs återhämtande sammanfaller med Kremls order till henne av den 11 mars att inställa sig i Moskva, kan vi anta att insjuknandet torde ha skett runt den 18–19 februari.

Under den akuta sjukdomsperioden mellan den 18 februari och den 11 mars är det osannolikt att Kollontaj skulle ha haft fru Günther inbjuden på thé. Det är också mindre troligt att thé-bjudningen ägde rum mellan den 11 mars och Kollontajs återfärd till Sovjetunionen den 19 mars, eftersom hon, enligt Svartz, under denna period alltså var konvalescent. På grund av Kollontajs allvarliga sjukdomstillstånd följde Svartz också med henne till Moskva.

Det är således troligt att fru Günther fick meddelandet från Kollontaj före hennes insjuknande i lunginflammation, alltså redan omkring den 18 februari.

7.6 Sammanfattning av bild I (januari–mars 1945)

Tidiga brister i handläggningen

Om vi kort sammanfattar den ovan genomförda analysen kan vi konstatera följande: Söderbloms förhållande till de tjänstemän vid NKID, som handlade frågor rörande Raoul Wallenberg och den försvunna Budapest-beskickningen, var komplicerat vid tiden för *démarchen* (med begäran om skydd åt Budapest-beskickningens personal) av den 31 december 1944.

Med anledning av Dekanozovs note den 16 januari hade UD låtit kontakta brittiska och amerikanska legationerna. Man bad amerikanska legationen i Moskva överlämna instruktioner via

sovjetiska myndigheter för vidarebefordran till Wallenberg rörande övertagandet av skydd åt den spanska beskickningens i Budapest judiska skyddslingar. Det finns ingen dokumentation som tyder på att man orienterade Söderblom om de vidtagna åtgärderna.

Efter den 17 januari hade Söderblom samtalat med Dekanozov och Vetrov, samt överlämnat tre noter till sovjetiska myndigheter rörande Wallenberg och Budapest-beskickningen.

Vi har ovan presenterat två tänkbara tolkningar av orsakerna till att Söderblom den 8 februari begärde instruktioner till Wallenberg: *a)* som en signal till sovjetmyndigheterna om att Wallenberg faktiskt var diplomat, *b)* som ett sätt att avlägsna Wallenberg-ärendet från Moskva-legationens agenda (och därigenom indirekt få till stånd förbättrade svensk-sovjetiska relationer genom ett snabbt svenskt erkännande av Debrecen-regeringen).

Om man, såsom von Dardel och Berger, väljer att framför allt tolka telegrammet som ett uttryck för oro från Söderbloms sida över Wallenbergs diplomatiska status, framstår det givetvis som ett intressant sammanträffande att Wallenberg just vid denna tidpunkt, från sovjetiska förhållandes sida, inte tycks ha uppfattats som diplomat utan en ”rik svensk som hjälpt judar i Ungern”.

Det finns dock inga dokumentära belägg för att någon sovjetisk diplomat skulle ha gjort antydningar inför Söderblom i denna riktning. En sådan öppenhet från sovjetisk sida förefaller också, mot bakgrund av de samtalsuppteckningar som denna utredning har tagit del av från den aktuella perioden, som ytterst osannolikt. Att Söderblom skulle ha undvikit att rapportera den typen av antydningar om Wallenberg till UD förefaller likaledes ytterst osannolikt. Det är således mindre troligt att telegrammet skulle ha haft något annat syfte än att befria Moskva-beskickningen från Wallenberg-ärendet och samtidigt erhålla sovjetisk *goodwill* för den svenska positiva inställningen till Debrecen-regeringen.

Under perioden mellan den 29 december 1944 och 8 februari 1945 hade UD:s ledning, från sin egen förvaltning, mottagit inalles fem meddelanden rörande Wallenberg. Av paraffier och anteckningar att döma tycks man ha satt stor tilltro till Dekanozovs note. Det är anmärkningsvärt att UD:s ledning, trots att man rimligtvis måste ha varit väl medveten om riskerna med Wallenbergs uppdrag inte omedelbart vidtog några åtgärder för att försäkra sig om att Wallenberg fick en korrekt behandling. Det första meddelandet till Wallenberg från UD avsändes inte från Stockholm förrän den 17 februari 1945, alltså på dagen en månad efter mottagandet av

Dekanozovs note. Denna påtagliga brist på intresse och engagemang för Raoul Wallenbergs vistelseort och säkerhet förefaller svår att förstå.

Varför fick inte Söderblom instruktioner?

Det kan inte med säkerhet fastställas huruvida Söderblom verkligen var fullt införstådd med det faktum att Wallenberg innehade en särskild status inom utrikesförvaltningen. Söderblom antyder inte i något telegram, officiell skrivelse eller handbrev till Stockholm, under hela sin tid som sändebud i Moskva, att Raoul Wallenberg-ärendet skulle ha varit känsligt mot bakgrund av Wallenbergs amerikanska uppdragsgivare.

Det är inte en orimlig tanke att UD borde orienterat Söderblom om den potentiellt politiskt känsliga situation som uppkommit genom det faktum att en svensk diplomat med amerikanskt uppdrag satts under sovjetiskt militärt beskydd. Någon sådan orientering har dock ej återfunnits vid arkivgenomgångarna; tystnaden från Stockholm är fullständig.

De mer exakta orsakerna till denna tystnad har inte gått att fastställa. Vi kan endast utifrån annan tillgänglig information presentera ett antal möjliga förklaringar. *För det första* kan Söderblom ha orienterats om Raoul Wallenbergs uppdrag under vistelsen i Stockholm i november 1944. UD-ledningen kan ha ansett att ytterligare instruktioner följaktligen var överflödiga. Av flera skäl är dock detta långt ifrån självklart. Wallenberg var tillfälligt anställd som legationssekreterare vid Budapest-legationen. I november 1944 kunde man naturligtvis inte förutse att Raoul Wallenberg skulle bli föremål för sovjetiskt intresse. Man kunde heller inte veta att Raoul Wallenbergs gärning skulle komma att få så stor uppmärksamhet som sedermera blev fallet. Det är fullt möjligt att Söderblom orienterades om legationens verksamhet i stort. Att just Raoul Wallenberg skulle ha stått i fokus vid en sådan orientering förefaller dock mindre troligt.

För det andra går det aldrig att utesluta att man helt enkelt glömde bort att ge Söderblom instruktioner för det fortsatta förfarandet i ärendet. Mot detta talar emellertid att UD-tjänstemännen omedelbart efter mottagandet av Dekanozovs note informerades inte bara Raoul Wallenbergs anhöriga utan också de brittiska och amerikanska legationerna i Stockholm. Om man

tänker sig att UD skulle stått helt likgiltig inför Raoul Wallenbergs person är det svårt att förklara denna omedelbara kontakt med dessa legationer.

En tredje förklaring skulle kunna vara att omständigheterna kring Raoul Wallenbergs rekrytering och utformningen av uppdraget (där ju UD mot löfte om diskretion ställt material till amerikanska myndigheters förfogande) var så känsliga att utrikesledningen medvetet ville hålla Söderblom så ovetande som möjligt. Grafströms ovan anförda omdömen om Söderblom låter visa att åtminstone biträdande chefen för politiska avdelningen hade lågt förtroende för Söderbloms omdöme.

Ett sådant scenario skulle dock ha haft en större grad av trovärdighet om vi kunnat finna några indikationer på att utrikesledningen därefter också agerade i enlighet med en sådan linje (t.ex. i form av direktkontakt med sovjetiska representanter i Stockholm för att handlägga ärendet Raoul Wallenberg utan inblandning av Moskva-sändebudet). Några sådana tecken finns dock inte. Att utrikesledningen skulle ha bestämt sig för att inte blanda in Söderblom på grund av ärendets känsliga karaktär, för att därefter förhålla sig helt passiv förefaller mindre troligt. Det förtjänar därtill att anmärkas att det inte finns några entydiga belegg för att Grafströms bild av Söderblom, åtminstone vid denna tidpunkt, var representativ för övriga högre tjänstemän inom utrikesförvaltningen. Grafström var endast biträdande polchef och kan knappast ha utövat ett avgörande inflytande över utrikesledningen.

En fjärde förklaring är att man från UD:s sida helt enkelt inte såg något större problem med att en svensk legationssekreterare med diplomatisk immunitet, med uppdrag från det amerikanska War Refugee Board, togs i beskydd av Sovjetunionen som ju faktiskt befann sig i allians med USA mot Hitler. Dekanozovs meddelande var, ur detta perspektiv, ett lugnande besked. För denna förklaring talar att man vid mottagandet av noten omedelbart kontaktade de allierades (brittiska och amerikanska) legationer i Stockholm, att man bad USA vidarebefordra informationen rörande skyddet åt de "spanska" judarna via sovjetiska myndigheter till Wallenberg, att man den 17 februari 1945 meddelade Wien-konsulatet "Wallenberg in Sicherheit seit einem Monat" samt att man samma dag översände hälsningar till Wallenberg från familjen.

Wallenberg hade utfört ett uppdrag som tillkommit på initiativ av en av de allierade staterna och när han nu tagits i beskydd av allierade militärmyndigheter var problemet ur världen. Under-

rättelser om den övriga legationspersonalen saknades emellertid alltjämt och UD hade således större anledning att hysa oro för dem.

Det är ett obestridligt faktum att det under denna utredningsarbete inte påträffats någon dokumentation som indikerar att utrikesledningen på eget initiativ aktiverade utrikesförvaltningens inre "nervbanor" (t.ex. i form av instruktioner till Söderblom) i Wallenberg-ärendet under den första kritiska fasen från 17 januari 1945 till slutet av februari 1945. Det finns emellertid klara dokumentära belägg för att de externa kommunikationskanalerna till de amerikanska och brittiska legationerna aktiverades med anledning av Dekanozovs note.

Om vi antar att man faktiskt såg på Wallenberg som främst en angelägenhet för de allierade, kan vi knappast heller förvänta oss att finna något dokument där denna position entydigt formuleras. Som Boheman noterade i sina memoarer var "utbyte av skriftliga meddelanden oss [UD-tjänstemän] emellan aldrig [...] erforderliga" (Boheman, 1964: 27). Om vi därtill antar att denna uppfattning ansågs som självklar finns det naturligtvis än färre skäl att förvänta sig att tjänstemännen skulle ha formulerat detta på papper.

Även om utrikesledningen ansåg att Wallenberg främst var att betrakta som en allierad angelägenhet, framstår det alltjämt som märkligt att man inte ens svarade på Söderbloms telegram av den 17 januari 1945.

Det finns dock invändningar också mot denna, som det kan tyckas, mest rimliga förklaring till UD:s inaktivitet. Man kan onekligen fråga sig varför tystnaden och inaktiviteten var lika total från UD:s sida i samband med meddelandet från Richert av den 29 december 1944 att "Wallenberg hat sich unter den Schutz der deutschen Truppen gestellt" (P 2 Eu, 29/12-1944). Om man såg på Dekanozovs note som ett lugnande besked borde meddelandet i december 1944 om att Wallenberg omhändertagits av den tyska armén ha föranlett åtminstone någon aktivitet från UD:s sida, i synnerhet som Eichmann blott några veckor tidigare uttalat döds-hot mot Wallenberg. Emellertid går det naturligtvis inte att heller utesluta att man ansåg Richerts besked vara alltför vagt för att föranleda åtgärd.

En annan invändning består i det faktum att tendenser till motsättningar mellan USA och Storbritannien å ena sidan och Sovjetunionen å den andra började bli tydliga redan vid årsskiftet 1944–45. Tjänstemän inom UD var inte ovetande om detta. Bi-

trädande kabinettssekreteraren Assarsson mottog, som ovan påvisats, den 5 december 1944 ett handbrev från förste sekreteraren vid Moskva-beskickningen Ingemar Hägglöf vari denne uppgav att ”de unga” amerikanska och brittiska diplomaterna i Moskva ”utan undantag blivit mer och mer skeptiska, ja pessimistiska beträffande de praktiska möjligheterna till samarbete med detta landet och beträffande därmed sammanhängande framtidsutsikter” (HP 1 Er, 5/12-1944). Att slitningar börjat uppkomma i det amerikansk-brittisk-sovjetiska alliansen var således känt och följaktligen behöver inte UD ha sett det sovjetiska omhändertagandet av Raoul Wallenberg som helt okomplicerat.

Biträdande chefen för UD:s politiska avdelning Grafström visade i sin dagbok också prov på stor insikt vad beträffade Kremls syn på Sverige vid denna tid. Grafström var medveten om de sovjetiska misstankarna om svenskt spioneri för tysk räkning, och han skrev i dagboken den 24 januari 1945 (alltså blott en vecka efter Dekanozovs note), att han och Assarsson ansåg, att ”ryssarna samla på hög av våra synder för att vid tillfälle utnyttja dessa mot oss” (Grafström, 1989, 629–630). Det synes i efterhand rimligt, i ljuset av dessa skildringar, att åtminstone utfärda någon form av bekräftelse från UD:s ledning på mottagandet av Dekanozovs note, kombinerat med instruktioner åt Wallenberg och Söderblom.

Något helt entydigt svar på frågan varför utrikesledningen inte utfärdade instruktioner åt Moskva-sändebudet kan inte ges. Avsaknaden av instruktioner ursäktar dock inte Söderbloms inaktivitet i ärendet.

Det är anmärkningsvärt att Söderblom, vare sig vid samtalen med Dekanozov och Vetrov eller i skrivelsen till utrikesminister Günther, inte med ett ord berörde praktiska frågor kring hur Wallenberg skulle behandlas av de sovjetiska militärmyndigheterna, var Wallenberg egentligen vistades, hur länge Wallenberg väntades stå under sovjetiskt beskydd, huruvida han skulle evakueras ur Ungern etc.

Söderbloms obenägenhet att i sina samtal med de sovjetiska företrädarna beröra de praktiska frågorna kring Wallenberg kan möjligtvis förstås mot bakgrund av hans negativa erfarenheter från mötena med Vetrov och Dekanozov i december 1944. Hans oro inför nya nedgörande samtal, med efterföljande depressions-symptom, kan möjligtvis ha fått honom att vilja hålla mötena så korta som möjligt just för att undvika att samtalet tog en obehaglig vändning.

8 Bild II: Wallenberg försvunnen i bil mot okänd destination

8.1 Bilden av Raoul Wallenberg-ärendet revideras

Legationen i Bukarest meddelar att Wallenberg är försvunnen

Det finns skäl att hävda att vi under perioden från slutet av februari till mitten av mars 1945 träder in i ett nytt formativt moment, både vad gäller bilden av Raoul Wallenberg och uppfattningen var Raoul Wallenberg-ärendet borde handläggas. Under denna fas inkom ny information som ledde till att bilden av Raoul Wallenberg, i Söderbloms och andra UD-tjänstemäns världsbild, ytterst successivt, reviderades från ”ställd under sovjetiska militära myndigheters beskydd” till ”försvunnen under en bilfärd mot okänd destination”. Därtill skapades uppfattningen att ärendet främst var en angelägenhet för beskickningen i Bukarest.

Upptakten till den förändrade synen på Raoul Wallenberg utgörs av två telegram från Reuterswärd av den 28 februari samt den 2 mars 1945. Som nämnts hade Reuterswärd i telegrammet av den 23 februari uppgivit att Paul Hilvert, som varit anställd vid svenska legationen i Budapest B-avdelning, sett Wallenberg i Pest *den 16 januari* (P 2 Eu, 23/2-1945).

I telegrammet av den 28 februari 1945 (som ankom till UD den 2 mars) meddelade Reuterswärd att Paul Szeben, som hade anlänt till Bukarest från Budapest via Debrecen, uppgivit att den svenska Budapest-legationen, med undantag för Raoul Wallenberg, befann sig på nuntiatoren i Budapest. (I ett separat telegram av den 2 mars till Stockholm meddelade Reuterswärd att ovan nämnde Szeben var ”representant dela croix rouge Suedoise” [P 57, 2/3-1945]). Szeben skulle också ha uppgivit att

Wallenberg 17 janvier a pest avait intention partir en automobile destination non mentionne (P 2 Eu, 2/3-1945).

Wallenberg skulle alltså, enligt Szeben, *den 17 januari* ha befunnit sig i Pest och haft för avsikt att avresa med bil till en icke angiven destinationsort. (P 2 Eu, 28/2-1945).

I telegram till legationen i Berlin meddelade UD kort därefter att "Reuterswärd erfarit alla medlemmarna Budapest-legationen utom Wallenberg som tidigare anträffats befinna sig nuntiatoren välbehållna" (P 2 Eu, 2/3-1945). Ett likalydande telegram (med undantag för att Wallenberg inte nämns) avsändes också till legationen i Rom (P 2 Eu, 2/3-1945). Ett pressmeddelande utfärdades härvid vari uppgavs att UD mottagit besked från legationen i Bukarest att "samtliga medlemmar av legationen i Budapest [befinna sig] väl" (P 2 Eu, 2/3-1945). Det är intressant att notera att Wallenbergs vistelse hos sovjetiska militära myndigheter inte nämdes.

UD vidarebefordrar inte uppgiften om Wallenberg till Söderblom

Nyheten om Budapest-personalens återfinnande utsändes i radio på kvällen fredagen den 2 mars 1945. Söderblom, som uppenbarligen lyssnat på radio på fredagskvällen, telegraferade den 3 mars:

bekräfta fredagskvällens radionyheter Budapest-beskickningen återfunnen (HP 80 Ea, 3/3-1945).

UD bekräftade uppgifterna samma dag, samt översände ett telegram varigenom uppgifterna från Szeben, som inrapporterats av Reuterswärd till UD, nu vidarebefordrades till legationen i Moskva:

Reuterswärd erfarit alla medlemmarna Budapest-legationen utom Wallenberg som tidigare anträffats befinna sig i nuntiatoren välbehållna [...]. Ungerska regeringen låtit framföra uppriktig tacksamhet svenska hjälpverksamheten och stora beundran Danielssons hjältemodiga uppträdande (P 2 Eu, 3/3-1945).

UD valde att inte vidarebefordra uppgiften från Szeben att Wallenberg skulle ha avrest den 17 januari med bil mot okänd destinationsort. Man konstaterade i stället att Wallenberg "tidigare anträffats". Orsaken till att Stockholm inte vidarebefordrade uppgiften från Szeben till Moskva är oklar. Å *ena sidan* kan tjänstemännen vid UD ha funnit det märkligt att Szeben uppgivit att Wallenberg den 17, alltså dagen efter det sovjetiska omhändertagandet (enligt Dekanozovs note), hade för avsikt att fara i bil

mot okänd destination. De som handlagt ärendet kan ha velat erhålla bekräftelse på denna uppgift innan den vidarebefordrades till Söderblom. Å *andra sidan* kan tjänstemännen ha ansett att Szebens uppgift om Wallenbergs avresa ett visst datum var mindre viktig, att det inte behövde föreligga någon motsägelse mellan Szebens och Dekanozovs uppgifter, och att man därför valde att bortse från detta i telegrammet till Söderblom.

Att den första tolkningen kan vara riktig antyds emellertid av att UD, i ett telegram till beskickningen i Bukarest av den 3 mars konstaterade att ”Paul Szeben *inconnu* Croix Rouge” (P 57, 12/3-1945). Man tycks alltså ha velat få bekräftelse från Röda Korset om vem Szeben egentligen var.

Stockholm instruerade också Söderblom att ”genom ryska vederbörande [framföra] till Danielsson”

vår glädje över att han och hans medarbetare räddats samt vårt tack för värdefull insats. Meddela honom vidare att vi utgå från att han kvarstannar för tillvaratagande av svenska intressen samt hemställa om uppgift huruvida en del av beskickningens personal kan hemresa. Fråga om han har några önskemål (HP 80 Ea, 3/3-1945).

Från svensk sida tog man alltså vid denna tidpunkt mer eller mindre för givet att Danielsson och sannolikt Anger skulle förbli i Ungern. Att hela legationspersonalen, såsom sedermera skulle bli fallet, måste evakueras via Moskva till Sverige tycks inte ha föresvävat någon vid UD. Söderblom verkställde denna instruktion måndagen den 5 mars 1945.

Uppgifter från Valdemar Langlet

Den 3 mars inkom ytterligare ett telegram till UD från Reuterswärd. Häri redogjorde Reuterswärd för innehållet i ett brev från Valdemar Langlet som skrivits den 11 februari 1945.¹ Enligt

¹ Reuterswärd, liksom Söderblom (i noten till Vetrov), uppgav att Langlets brev var skrivet den 5 februari 1945. En genomgång av Bukarest-legationens arkiv ger dock vid handen att något brev från Langlet till Reuterswärd av den 5 februari icke finns. Däremot finns inalles två brev skrivna under februari månad från Langlet till Reuterswärd, *det ena* är daterat den 11 februari (och har en bifogad rapport om läget i Budapest under perioden 24 december till 6 februari 1945), och *det andra* är daterat den 14 februari. Den bifogade rapporten av den 11 februari handlade om pilkorsöverfallet på Budapestlegationen, hur ett antal ur beskickningspersonalen arresterades, hur två anställda, Margareta Bauer och Asta Nilsson, fördes till det judiska ghattot, varifrån de kunde befrias genom det internationella Röda korsets försorg samt att Langlet jämte hustru tagits i beskydd av det ryska gendarmeriet NKVD (P 57, 11/2-1945). Det är alltså med all sannolikhet detta brev som låg till grund för

uppgifter i brevet från Langlet skulle den svenska legationen i Budapest, den 25 december 1944 hade utsatts för plundring av pilkorsarna som tagit ”alla värdesaker, alla kläder, all bensin och samtliga bilar”.

Beskickningschefen Danielsson skulle enligt Langlet ha räddat sig genom ett fönster och därefter sökt skydd i en kyrka. Två personer ur beskickningspersonalen, Asta Nilsson och Margareta Bauer, hade tagits till fånga av pilkorsarna och förts till ghettot, varefter de befriades av Röda korset. Langlet hade senast haft kontakt med beskickningspersonalen den 21 december 1944. Han meddelade också att ”det ryska gendarmeriet NKVD” hade givit gott skydd åt honom och hans familj (P 57, 2/3-1945). Telegrammet har paraffer av von Post, Assarsson och Günther.

Reuterswärds telegram med återgivandet av Langlets brev vidarebefordrades till Söderblom via Stockholm *in extenso*. Det anlände till Moskva den 4 mars och har följande ordalydelse:

39 Reuterswärd telegraferar Langlet brev 5 februari vari meddelat Pil-korsare 25 december inträngde svenska finska beskickningarna Budapest stulit allt av värde. Några tjänstemän häktades men flydde sedermera Danielsson lyckades undkomma genom fönstret. Två kvinnliga tjänstemän fördes ghettot där de dock befriades förmedling IRK-delegat. Beskickningsmedlemmarna starkt behov kläder. Langlet rapporterar NKVDs gendarmeri lämnat gott skydd honom själv hans familj och som under svenska beskickningens skydd (HP 80 Ea, 4/3-1945).

Söderblom verkställde UD:s instruktion av den 3 mars (rörande meddelande till Danielsson) två dagar senare, den 5 mars. Huruvida Vetrov och Söderblom vid detta tillfälle hade något samtal är okänt. Utredningen har begärt att få ta del av den samtalsuppteckning som eventuellt upprättades vid detta möte. Det ryska utrikesministeriet har emellertid meddelat att någon sådan inte existerar.

det telegram som Reuterswärd skickade till Stockholm den 2 mars, och som av UD vidarebefordrades till Söderblom den 4 mars. Förklaringen till varför Reuterswärd uppgav att brevet skulle ha varit skrivet den 5 februari torde vara enkel. Brevet med rapporten har en oklart skriven datering. En snabb blick på datumet kan medföra att läsaren tolkar brevets datum till den 5 februari snarare än den 11 februari. Enligt diariet för Bukarest-legationen har det inkommit två brev den 28 februari (dnr 11 och 12) som har givits datum 5 februari 1945 trots att dessa är skrivna den 11 respektive den 14 februari. Man har alltså helt enkelt sett fel. Det finns inget brev från Langlet av den 5 februari 1945. Man kan också konstatera att Langlet i brevet av den 14 februari uttryckte förhoppning om att ”mitt tidigare brev till beskickningen ordentligt framkommit”. Langlet refererar således den 14 endast till *ett* brev, sannolikt alltså det brev som skrevs den 11 februari. Bägge breven har enligt stämplars inkommit till beskickningen i Bukarest den 28 februari 1945.

Under alla förhållanden överlämnade Söderblom härvid tre dokument till Vetrov. *I det första dokumentet* framförde Söderblom underrättelsen att Budapest-beskickningen, enligt uppgifter från Bukarest befann sig i trygghet på nuntiaturen ”med undantag för Wallenberg, om vilken vi redan för länge sedan erhållit information genom Utrikeskommisariatets försorg”. Söderblom sände alltså en tydlig signal till de sovjetiska myndigheterna, helt i enlighet med den ännu rådande svenska uppfattningen, att Dekanozovs budskap av den 16 januari alltså var giltigt.

I det andra dokumentet framfördes en hälsning från Stockholm till Danielsson för vidarebefordran genom sovjetiska myndigheter.

Det tredje dokumentet var ett brev vari Söderblom ”underhand” informerade Vetrov om den korta redogörelse angående ”Budapest-beskickningens öden” av Langlet som Söderblom fått sig till-sänd UD och som alltså emanerade från Bukarest-beskickningen. Detta brev återgav delar av Langlets berättelse om pilkorsarna plundring av beskickningshuset i Budapest den 25 december 1944, hur dessa tog beskickningspersonalen till fånga, hur två av kanslisterna fördes till ghattot och därefter befriades av Röda korset, samt att ”sovjetiska militära myndigheter [...] hade givit skydd åt [Langlet] och hans familj”. Langlets redogörelse är (enligt Söderblom) skriven den 5 februari 1945 (P 2 Eu, 5/3-1945).

I en skrivelse till Stockholm samma dag orienterade Söderblom UD om sitt besök hos Vetrov, varvid han rapporterade att han överlämnat de tre ovan angivna dokumenten. Utrikesministern, Grafström och von Post har sett denna skrivelse (P 2 Eu, 5/3-1945).

Söderblom söker direktkontakt med legationen i Bukarest

Både UD i Stockholm och legationen i Moskva höll alltså alltså fast vid bilden av Raoul Wallenberg som satt under sovjetiska truppers beskydd. Den märkliga uppgiften från Szeben, att Wallenberg den 17 januari skulle ha befunnit sig i Pest och haft för avsikt att åka mot en icke angiven destinationsort, fanns visserligen inom utrikesförvaltningen (hos Reuterswärd och UD), men hade ännu inte börjat påverka den etablerade bilden av Raoul Wallenberg. Detta skulle dock snart ske. Efter mötet med Vetrov den 5 mars, sände Söderblom klockan 17.40 samma dag följande telegram till Reuterswärd i Bukarest:

Veillez telegraphier si vous pouvez communiquer avec Danielsson par telegraphe ou autrement. Sont tous membres legation toujours reunis a la nonciature y inclus Wallenberg = Söderblom (P 57, 5/3-1945)

Söderblom frågade således om alla beskickningsmedlemmar nu, inklusive Wallenberg, hade återförenats på nuntiaturen. Det är något oklart varför Söderblom, i noten till Vetrov explicit höll fast vid den version som angivits i Dekanozovs note (att Wallenberg stod under den sovjetiska arméns beskydd), för att senare samma dag fråga Reuterswärd huruvida Wallenberg nu befann sig på nuntiaturen tillsammans med den övriga beskickningspersonalen. Hur skulle Wallenberg, om han stod under sovjetmaktens beskydd och kontroll, överhuvudtaget ha kunnat ansluta sig till Danielsson utan att sovjetiska myndigheter hade vetat om detta? Varför hade i så fall inte t.ex. Vetrov underrättat Söderblom? Återigen ges intrycket att Söderblom upplevde att de sovjetiska myndigheterna inte höll honom helt underrättad om Wallenberg, alternativt att de underhand sände motsägelsefulla signaler.

Det telegram som Söderblom sände till Reuterswärd med förfrågan huruvida Wallenberg anslutit sig till legationspersonalen är försett med en stämpel från *Voennaia tsenzura SSSR*. Det har granskats av den sovjetiska militärcensuren. Moskva kände härefter till att Söderblom, trots Dekanozovs entydiga note, börjat söka efter alternativa informationskanaler rörande Wallenberg.

Den 7 mars 1945 sände Reuterswärd följande svar till Söderblom:

[...] tous membres legation ala nonciature le 17 fevrier excepte Wallenberg qui disparut depuis 17 janvier quand il declara intention partir par automobile [...] (P 57, 7/3-1945).

Reuterswärd vidarebefordrade härmed uppgiften om ”Wallenberg som försvunnen i bil den 17 januari mot icke angiven destination” till Söderblom. Detta är alltså den uppgift som Stockholm, i telegrammet av den 4 mars, valde att utelämna (möjligtvis p.g.a. att Szebens identitet ej kunde bekräftas).

Inget tyder på att Söderblom skulle ha fått denna uppgift från någon tjänsteman inom den svenska utrikesförvaltningen vid något tidigare tillfälle. Det kan tyckas märkligt att Reuterswärd utan vidare valde att vidarebefordra uppgiften om Wallenbergs försvinnande. En möjlig förklaring till detta kan vara att Paul Szeben inte längre var den ende som förmedlat denna uppgift.

Valdemar Langlets brev av den 11 februari 1945

Reuterswärds uppgift i telegrammet till Söderblom tycks snarare främst bygga på uppgifter från Röda kors-representanten Valdemar Langlets brev av den 11 februari, vars innehåll till vissa delar skickades av Reuterswärd till UD den 2 mars, och som därefter av UD vidarebefordrades till Söderblom (4 mars), som i sin tur återopade detta i sin note till Vetrov (5 mars). Brevet innehåller emellertid vissa uppgifter som inte fanns med i Reuterswärds telegram till UD av den 2 mars. Dessa uppgifter rörde Wallenbergs försvinnande.

Langlets brev omfattade två maskinskrivna sidor. Emellertid har det följande kryptiska handskrivna avslutning:

Just nu slocknade det elektriska ljuset och jag kan ej fortsätta [...] Vill endast tillfoga att i början av januari torde legationssekreteraren R. Wallenberg ha befunnit sig, liksom jag, på Pestsidan men utan all kontakt med mig. Enligt uppgift av hans byråpersonal sågs han senast den 17 januari då han förklarade sig skola avresa med bil, dock utan att ange resmålet (P 57, 28/2-1945).

Szebens uppgift av den 2 mars 1945 om Wallenberg hade härmed bekräftats och kan ha varit avgörande för att Reuterswärd skulle vidarebefordra uppgiften om Wallenberg som försvunnen i bil mot okänd destination till Söderblom den 7 mars.

8.2 Ärendet Raoul Wallenberg hänvisas till Bukarest-legationen

UD frågar efter Wallenberg

I Sverige hade under tiden media börjat ägna Budapest-beskickningens och i synnerhet Wallenbergs verksamhet i Ungern stort intresse. Den 4 mars hade *Dagens Nyheter* en kortare artikel angående pilkorsarnas plundring av legationen den 25 december 1944 och två dagar senare, den 6 mars, hade tidningen en stort uppslagen artikel, "Svensk bragd i Ungern", vari utförligt redogjordes för Wallenbergs och Langlets ansträngningar att rädda judar. I synnerhet Wallenbergs gärningar belystes:

Ingenting var omöjligt för Wallenberg. [...] Han lyckades uppnå att det ungerska utrikesdepartementet erkände de ungerska judar vilka hade svenska skyddspass som utländska medborgare med samma rättigheter som dessa. Wallenberg lyckades vidare ordna så att dessa

judar – närmare 5 000 – fick logeras in i s.k. svenska hus. Dessa hus fick exterritorialrätt och åtnjöt alltså allt tänkbart skydd. Ingen av dessa judar behövde heller bära den annars obligatoriska Davidsstjärnan. [...] Mitt i natten hämtade Raoul Wallenberg ur fängelserna folk som arresterats, fastän de hade skyddspass, mitt i nattmörkret reste han i bil till svenskhusen med medikamenter, ombesörjde att sjuklingarna fick vård (*Dagens Nyheter*, 6/3-1945).

Det är svårt att säga hur den uppmärksamhet som nu ägnades Wallenberg och hans gärning påverkade den svenska utrikesförvaltningens syn på honom. Endast två dagars senare, den 8 mars, sände UD det första telegrammet till Moskva som enbart handlade om Raoul Wallenberg. Innehållet är kort och lyder:

Sök framföra meddelande Wallenberg efterlängtat här stop Salén önskar veta när han beräknas kunna återvända (P 2 Eu, 8/3-1945).

Stockholm, som varken hade vidarebefordrat den ovan nämnda uppgiften från Paul Szeben angående Wallenbergs avfärd med bil mot okänd destination, eller (troligtvis ej) kände till att uppgifterna om Wallenberg i Langlets brev vidarebefordrats till Söderblom av Reuterswärd den 7 mars 1945, levde sannolikt fortfarande med uppfattningen att Söderblom *dels* ansåg att Dekanozovs note av den 16 januari alltjämt var giltig, *dels* hade möjlighet att kontakta Wallenberg via sovjetiska myndigheter. Detta framgår inte minst av att telegrammet enbart sändes till legationen i Moskva och inte till legationen i Bukarest. Att Bukarest-legationen skulle ha kunnat agera i saken tycks inte ha föresvävat UD:s tjänstemän i Stockholm vid denna tid.

Sanningen är dock att Söderblom omkring den 5 mars 1945 tycks ha blivit tveksam vad gäller utsikterna att framföra meddelanden till Wallenberg via sovjetiska myndigheter. Det finns heller ingen dokumentation som tyder på att Söderblom överhuvudtaget kontaktade sovjetiska myndigheter angående Stockholms önskan av den 8 mars 1945 att få veta när Wallenberg skulle kunna tänkas återvända.

Söderblom vidarebefordrar UD:s förfrågan till Bukarest

I stället skickade Söderblom, helt i enlighet med sin nya bild av Wallenberg-ärendet, UD:s begäran om upplysningar om Raoul Wallenberg av den 8 mars vidare till Reuterswärd i Bukarest:

votre telegramme sept mars recue stop veuillez transmettre de la part du cabinet a Wallenberg si occasion soffre quon espere le voir plus tot possible stockholm et que [Salén] desire savoir quand il croit pouvoir rentrer stop (HP 80 Ea, 9/3-1945).

Kontakterna med ”den i bil försvunne Raoul Wallenberg” hade alltså i Söderbloms föreställningsvärld övergått från att ha varit en angelägenhet för Moskva-beskickningen (en uppfattning grundad på uppgiften från Dekanozov om att Wallenberg var under sovjetiska truppers beskydd), till att bli en angelägenhet för Bukarest-beskickningen (grundad på uppgifter från Valdemar Langlet och Paul Szeben, genom Reuterswärds försorg, om att Raoul Wallenberg försvunnit i bil mot okänd destination).

Söderblom meddelar Stockholm angående ärendet Wallenberg

Den 10 mars 1945 nåddes UD av följande telegram från Bukarest:

Recu information Danielsson detenu environ 20 février (HP 80 Ea, 10/3-1945).

Stockholm instruerade härvid Söderblom att hos sovjetiska myndigheter ta reda på om Danielsson verkligen arresterats (HP 80 Ea, 11/3-1945). Därtill hade UD erfarit att legationspersonalen i Budapest hade förlorat kläder och personliga tillhörigheter. Man hemställde att Söderblom skulle undersöka möjligheterna att via sovjetiska myndigheter skicka kläder till de nödställda beskickningsanställda i Budapest (HP 80 Ea, 12/3-1945).

Vid besöket den 11 mars hos utrikeskommissariatet, som också omnämns av Ingemar Hägglöf i hans dagbok, tog Söderblom upp de frågor som Stockholm telegraferat den 10 mars (dvs. frågan om Danielssons påstådda arrestering och möjligheterna till sändning av kläder till Budapest). Den 12 mars telegraferade Söderblom hem till Stockholm:

Primo: I anledning av Edert 164 har jag bett Dekanozov påskynda efterforskning, då inga omedelbara autentiska underrättelser från

Danielsson erhållits och särskilt hemställt meddelande huruvida instruktionen Edert 134 [som syftade på meddelandet från UD till Danielsson av den 5 mars som överlämnats av Söderblom till Vetrov] överbringats och vad Danielsson å sin sida önskar meddela.

[Punkten secundo rör en *démarche* till den ungerska regeringen som vi återkommer till nedan].

Tertio: Hemställt om undersökning av möjligheten att sända kläder. Preliminära muntliga reaktionen var att Budapest nära frontlinjen och svårigheterna stora.

Quarto: Reuterswärd har i telegram 7 mars meddelat, att Wallenberg försvunnen sedan 17 januari, då han sade sig ämna avresa i bil. Har bett Reuterswärd om möjligt framföra Edert enclair 41 [vars innehåll var att Wallenberg var "efterlängad"] (P 2 Eu, 12/3-1945).

Detta telegram är intressant av fyra orsaker. *För det första*, helt i enlighet med instruktion från Stockholm, begärde Söderblom undersökning av Danielssons vistelseort genom sovjetiska myndigheter. Åtminstone officiellt upprätthölls alltså bilden att den svenska regeringen ansåg sig kunna kontakta en eller flera av legationstjänstemännen genom det sovjetiska utrikeskommissariatets försorg.

För det andra hemställde Söderblom att sovjetmyndigheterna skulle översända kläder, och här fick Söderblom ett svar som onekligen sade en del om möjligheterna att via sovjetiska myndigheter upprätthålla kontakter med Budapest-beskickningen. Det muntliga svaret var att det förelåg svårigheter att sända kläder eftersom Budapest låg nära frontlinjen.

För det tredje fick UD, sannolikt för första gången, reda på att Söderblom kände till den av Reuterswärd förmedlade bilden av Wallenberg såsom "försvunnen sedan 17 januari, då han sade sig ämna avresa i bil". Söderblom skrev att han hade bett Reuterswärd framföra telegrammet (enclair 41), (vari UD skrev att "Wallenberg [var] efterlängad" i Stockholm). UD informerades härmed om Söderbloms ändrade inställning vad gällde kontakter med Wallenberg, dvs. att dessa borde skötas av legationen i Bukarest.

För det fjärde behandlades Wallenberg separat från den övriga Budapestbeskickningen i telegrammet under punkten *Quarto*. Hans ärende separerades härmed från den övriga beskickningspersonalen och konstruerades såsom ett *enskilt fall*, bortkopplat från ärendet med den övriga personalen. Därtill är punkten *quarto* den

sista i telegrammet, något som torde kunna tolkas som en markering till Stockholm om att Wallenberg-fallet, ur Söderbloms perspektiv, hade nedprioriterats och blivit en angelägenhet främst för Bukarest.

Söderbloms telegram är försedd med stämpeln ”Exc. vidit”. Günther fick sålunda del av Söderbloms påstående att Wallenberg hade försvunnit med bil till okänd ort och att Reuterswärd skulle undersöka saken. Detta är intressant mot bakgrund av det faktum att vi nu befinner oss i den period då fru Günther bortom all tvekan måste ha mottagit meddelande om Wallenberg av Kollontaj. Detta meddelande bör också ha kommit utrikesministern till del under dessa dagar (senast) eftersom Kollontaj blott en vecka senare, den 18 mars 1945, återvände för gott till Sovjetunionen. Om Günther sett detta telegram, med vetskap om Kollontajs budskap, ter det sig märkligt att han utan invändning lät Söderblom hänvisa Wallenberg-ärendet till Bukarest-legationen.

Kollontajs budskap

Kollontajs meddelande till fru Günther skulle inte komma att bli känt för utrikesdepartementets tjänstemannaledning förrän i november 1948 då *Raoul Wallenberg-aktionen* (bl.a. journalisten och författaren Rudolph Philipp och Raoul Wallenbergs halvbror Guy von Dardel) brevledes ställde en fråga rörande denna uppgift till utrikesminister Undén (P 2 EuI, 25/11-1948). Det finns ingen dokumentation som talar för att beskedet till fru Günther blev känt för UD före 1948. Vad gäller beskedet till fru von Dardel förefaller det troligt att utrikesdepartementet fick reda på detta på ett tidigare stadium, men det har dock inte heller här återfunnits dokumentation som ger något entydigt belägg för ett sådant antagande.

I ett brev av den 3 december 1948 skrev dåvarande chefen för politiska avdelningen Sven Dahlman följande till Christian Günther som då var ambassadör i Rom:

Då vi ej ha funnit någonting om detta samtal med fru Kollontay på dossier vore vi tacksamma om Du godhetsfullt ville meddela, vad du erinrar Dig om saken. Det är ju klart att fru von Dardel griper efter varje halmstrå för att få någon klarhet i sonens öde. Frågan är emellertid om fru Kollontay talat med Din maka i enlighet med instruktioner från Moskva eller om hon vid samtalet endast upprepat sin vid ett tidigare tillfälle till fru von Dardel avgivna försäkran att W. befunne sig

under ryskt beskydd och behandlades väl, en försäkran som hon torde ha grundat på det meddelande att W. påträffats, som vi den 17 januari erhöillo från ryska vederbörande via beskickningen i Moskva (P 2 EuI, 3/12-1948).

Dahlman ställde sig uppenbarligen tveksam till att Kollontaj verkligen handlat på Moskväs order då hon underrättade fru von Dardel och fru Günther. Snarare skulle Kollontaj på eget initiativ endast ha upprepat budskapet i Dekanozovs note av den 16 januari 1945. Att som Dahlman gjorde i detta brev öppna för möjligheten att Kollontajs besked inte skedde på instruktion från Moskva förefaller i efterhand diskutabelt men ger möjligtvis en förklaring till varför *varken* Kollontajs besked till fru von Dardel *eller* fru Günther tycks ha tagits på allvar av utrikesministern och utrikesdepartementets ledning under våren 1945.

Mot Dahlmans resonemang kan naturligtvis åtskilligt invändas. Att utgå ifrån att ett sändebud inte talar för sin stats räkning utan av oklara skäl på eget initiativ endast upprepar ett besked som hon med all sannolikhet visste att UD redan hade, är egendomligt.

Utgångspunkten inom diplomatin måste rimligtvis vara att främmande staters sändebud talar och agerar som representanter för sina uppdragsgivare. Kollontaj måste således antas ha handlat i enlighet med en från Moskva inkommen instruktion. Det är det omvända – att Kollontaj på eget initiativ tar kontakt med fru Günther och fru von Dardel – som skall bevisas.

Därtill är det ett faktum att Kollontajs besked (åtminstone enligt Ingrid Günthers redogörelse) skilde sig från Dekanozovs note i så måtto att hon faktiskt meddelade att Wallenberg inte bara befann sig i sovjetiskt beskydd, utan *i Sovjetunionen*, en uppgift som därtill var helt riktig. Då Kollontaj sade detta till fru Günther och fru von Dardel hade Wallenberg suttit minst två veckor i Lubjanka i Moskva.

Det är därtill nödvändigt att ställa frågan varför Sovjetunionens sändebud gav detta meddelande till dessa två ytterst viktiga personer, nämligen Raoul Wallenbergs mor och utrikesministerns hustru, på informell basis (över en kopp thé). Kollontaj måste ha förstått att Raoul Wallenbergs mor (såsom också var fallet) redan hade underrättats av UD om innehållet i Dekanozovs note. Kollontajs val av just dessa informella kontaktvägar för att (i praktiken) på nytt framföra budskapet om att Raoul Wallenberg

påträffats och stod under beskydd, kan rimligtvis inte förutsättas ha skett av en slump.

Tyvärre kan frågan om instruktioner till Kollontaj eller icke varken bekräftas eller dementeras, eftersom ryska myndigheter ännu idag inte tillåter oss att granska telegramtrafiken i chiffer mellan utrikeskommissariatet och sovjetiska legationen i Stockholm.

8.3 Söderblom och hävdandet av svenska intressen

Läget i Moskva

Varför var Söderblom så benägen att överlämna ärendet till legationen i Bukarest? Det är ett rimligt antagande att Söderbloms begäran av 8 och 14 februari 1945 om att få Wallenberg anmäld som chargé d'affaires hos den sovjetkontrollerade ungerska Debrecenregeringen syftade till att slippa ärendet med den försvunna Budapest-beskickningen och få till stånd ett snabbt erkännande av Debrecenregeringen.

Söderbloms initiativ strandade dock på att UD hade svårt att tolka huruvida Debrecenregeringen verkligen vid denna tidpunkt kunde erkännas som "landets enda lagliga regering".

När så uppgifter rörande den försvunna beskickningspersonalen började inkomma från den svenska legationen i Bukarest i början av mars 1945, omprövade Söderblom bilden av Raoul Wallenberg. I Söderbloms föreställningsvärld förvandlades härvid ärendet Wallenberg till att bli ett efterforskningsärende, som borde handläggas av Bukarest-legationen. Att Söderblom, trots att han hade ett klart besked från Dekanozov, gjorde denna omprövning, tydligtvis endast på basis av de ytterst diffusa uppgifter han erhållit från Reuterswärd, är både märkligt och anmärkningsvärt.

Detta kan dock förstås mot bakgrund av den generella tendensen hos honom att, efter de negativa erfarenheterna av möten med sovjetiska diplomater i december 1944 och januari 1945, konsekvent antingen helt undvika komplicerade (och potentiellt känsliga) frågor rörande svenska intressen i Östeuropa, eller hänskjuta dem till UD eller till andra legationers jurisdiktion.

Såsom framgår av Vetrovs samtalsuppteckning från mötet den 29 (alt. 30 januari) 1945, tycks Söderblom ha överdrivit när han skrev till Stockholm att "både Vetrov och Sysojev [nu] voro idel solsken" (P 40 R, 2/2-1945). Situationen för Söderblom i Moskva

var fortsatt komplicerad också härefter. Att han uppfattade relationerna till värdlandet som bekymmersamma framgår med all önskvärd tydlighet i en officiell skrivelse till utrikesministern av den 24 februari 1945 vari han redogjorde för en bjudning hos utrikesminister Molotov.

Denna gång återupptog Molotov sin vana att gå runt och skåla med beskickningscheferna. Utrikeskommisarien kom även fram till mig för att skåla ”med representanten för vår granne i norr”. Herr Molotov berättade härvid nyheten om Poznans intagande och sade, att detta säkerligen skulle glädja många, naturligtvis mest av allt polackerna, men att tyskarna säkerligen vore mycket missbelåtna däröver. ”Det är nu en gång så här i världen”, yttrade herr Molotov skämtsamt, ”att man inte kan vara alla till lags, och vargarna och fåren kunna ej trivas tillsammans.” Molotov visade inga tecken på en ovänlig eller ironisk inställning (HP 1 Er, 24/2-1945).

Efter att ha beskrivit denna originella och inte helt lättolkade episod avslutade Söderblom sin rapport:

Det angenäma intryck, som gårdagens mottagning kvarlämnat hos mig, saknar måhända varje egentlig betydelse. Emellertid kan jag personligen ej underlåta att giva nog akt på huru man förhåller sig till mig. Min ställning har ju numera, sedan Turkiet inträtt i kriget, blivit unik. Jag är den ende härvarande representanten – om man bortser från den på lång semester hemreste afghanske ambassadören – för de ej speciellt välsedda neutrala länderna. Min ställning är allt annat än lättsam (HP 1 Er, 24/2-1945).

Såsom Söderblom framhåller i denna rapport, uppfattade han alltså sin ställning i Moskva som fortsatt besvärlig. Det är mot bakgrund av detta knappast förvånande att han ville undvika att driva ärenden som kunde göra hans ställning än mer komplicerad.

Svenska ekonomiska intressen i röda arméns uppmarschområden

Benägenheten att hänvisa ärenden som på något sätt hade att göra med angelägenheter i de av Sovjetunionen kontrollerade delarna av Öst- och Centraleuropa löper som en röd tråd genom Söderblom tid som legationschef i Moskva efter årsskiftet 1944–45. Denna tendens gäller inte bara frågan om Raoul Wallenberg.

Söderblom hade den 17 september och 27 oktober 1944 anmodats att till sovjetiska myndigheter överlämna uppgifter om svenska intressen (bland annat av ekonomisk art) i Polen, Ungern, Jugoslavien och Transsylvanien. Syftet härmed var att göra den annalkande sovjetiska röda armén uppmärksam på svensk egendom och att skydda denna. I november svarade Sovjetmyndigheterna genom att hänvisa frågan till regeringarna i Jugoslavien och Rumänien samt till den *Polska kommittén för nationens befrielse*. Man undvek dock att i svaret nämna Ungern (HP 80 Ea, 22/11-1944). Utelämnandet av Ungern berodde sannolikt på det faktum att det i Ungern, till skillnad från t.ex. Polen, ännu inte bildats någon sovjetkontrollerad instans (Debrecen-regeringen bildades först i december 1944), som man kunde hänvisa till.

Den 22 januari 1945 övervägde UD att göra en liknande framställning rörande svenska intressen i Bulgarien, där röda arméns inmarsch stod för dörren (HP 80 Ea, 22/1-1945). Vetrov hade vid mötet den 18 december 1944, som enligt Söderblom präglades av en ”isande kyla”, helt kort avvisat en liknande framställan rörande svenska ekonomiska intressen i Rumänien (*AVPRF*, f. 0140, op. 29, p. 8, p. 127, l. 92–93). Söderblom, som tagit illa vid sig av Vetrovs avvisande och kyliga attityd, tycks ha hållit det för lönlöst att göra en liknande framställan rörande intressena i Bulgarien. Den 23 januari 1945 telegraferade han följaktligen till UD att ”sovjet-regeringen mottager ej framställning [rörande Bulgarien]”, och att ”framställning självfallet [borde] ske genom den svenska beskickningen i Sofia” (HP 80 Ea, 23/1-1945).

Den 7 mars 1945 blev frågan om svenska intressen i Ungern åter aktuell. I ett telegram skrev Stockholm:

[Dnr. 217] Tändsticksbolagets intressen i Ungern – Edert 220 – anmäldes av Eder med uppteckning den 27 oktober tillsammans med de svenska intressena i Jugoslavien och Transsylvanien. I det ryska svaret den 22 november [...] blev framställningen i vad den avsåg Ungern varken avvisad eller direkt tillmötesgången. Verkställ demarchen enligt vårt 207 och bemöt eventuell hänvisning till ungerska Debrecen-regeringen med att den regim under vilken fabriker nu arbeta inrättas och upprätthålles av ryska militära instanser (HP 80 Ea, 7/3-1945).

Stockholm gav här inte bara instruktion att Söderblom skulle verkställa demarchen angående de svenska intressena utan också hur han skulle förfara om denna avvisades. UD:s position i frågan om Debrecen-regeringen var också tydlig. Debrecen-regeringen

betraktades i sammanhanget som en oviktig instans eftersom ”den regim under vilken fabriker nu arbeta inrättas och upprätthålles av ryska militära instanser” (HP 80 Ea, 7/3-1945). I det ovan nämnda telegrammet av den 12 mars svarade Söderblom under punkt *secundo*:

Jag tillråder démarche direkt till ungerska regeringen (HP 80 Ea, 12/3-1945).

Söderblom avvisade alltså egentligen utan motivering Stockholms instruktion.

UD återkom inte till Söderblom med ytterligare instruktioner vad gäller skydd av svensk egendom i Ungern förrän den 29 mars 1945, något vi får anledning att behandla nedan.

8.4 Sovjetunionen och ärendet Raoul Wallenberg

Medveten desinformation?

Söderblom drev linjen att Wallenberg-ärendet skulle bli en angelägenhet för beskickningen i Bukarest. Det är härvid intressant att notera att Arkadij Vaksberg, i sin biografi över Aleksandra Kollontaj, kommer till en liknande slutsats vad gäller de sovjetiska myndigheternas syn på Raoul Wallenberg-ärendet. Vaksberg hävdar att Kollontaj, efter att ha framfört budskapet om Raoul Wallenbergs vistelse i Sovjetunionen till fru Günther och Maj von Dardel, skulle ha underrättat Molotov, som med ”oförställd irritation” skulle ha ”beordrat henne att inte diskutera sådana saker med någon, vem det vara månne”. Vaksberg skriver härefter:

Impulsivt (för att inte säga: hysteriskt) ändrade Moskva inte bara taktik utan också position och sökte kanaler för att till svenskarna framföra informationer diametralt motsatta de man tidigare lämnat. Den kanalen blev Bukarest, dit den svenska Budapestambassaden evakuerats på grund av striderna. På en mottagning underrättade sovjetiska diplomater sina svenska kolleger om att ingenting var känt i Moskva beträffande Raoul Wallenberg och att han hade ”förvunnit någonstans”. Den sensationella nyheten flög genast iväg till Stockholm. Detta hände den 12 mars 1945 (Vaksberg, 1996: 304).

Vaksbergs uppgift, ehuru hittills omöjlig att bekräfta, pekar på att Söderblom eller möjligtvis Reuterswärd mottagit någon form av

underhandsmeddelande från sovjetiska företrädare att Dekanozovs note inte längre ägde giltighet. Men när och var skulle den mottagning som Vaksberg anför ha ägt rum? Det finns ingen rapport vare sig från Söderblom eller Reuterswärd som omnämner någon mottagning just den 12 mars 1945.

Det finns heller ingen notering i Hägglöfs dagbok om detta. Kanske överlämnades denna underrättelse i samband med Söderbloms möte med Vetrov den 5 mars, kanske i samband med att Söderblom kallades till utrikeskommissariatet den 11 mars. Att "den sensationella nyheten" skulle ha flugit iväg till Stockholm den 12 mars finns det dock heller inget belägg för i UD:s arkiv. Den omnämns, som framgår av ovan anförda telegram, ej heller i rapporteringen från Söderbloms möte med företrädare för utrikeskommissariatet den 11 mars 1945. Även om Vaksbergs uppgifter ej kan bekräftas, är det ändå av intresse att han hävdar att sovjetiska myndigheter medvetet försökte desorientera de svenska UD-tjänstemännen genom att överföra ärendet till Bukarest.

Dekanozovs och Vetrovs syn på Söderbloms förfrågningar om Wallenberg

Söderblom rapporterade i telegrammet av den 12 mars 1945 att han frågat Dekanozov huruvida meddelandet av den 5 mars (som han lämnat till Vetrov för vidarebefordran till Danielsson) ännu hade nått sin destination. Han frågade också om Danielsson hade lämnat något svar på Stockholms förfrågan rörande eventuella önskemål från Danielssons sida. Den 13 mars överlämnade Söderblom en skriftlig *démarche* till Vetrov angående möjligheterna att sända en 150 kilo tung försändelse med kläder åt beskickningspersonalen och den övriga svenska kolonin i Budapest (HP 80 Ea, 13/3-1945).

Det kan vara värt att härvid fråga sig hur de sovjetiska myndigheterna egentligen uppfattade Söderbloms upprepade framställningar om att få vidarebefordra meddelanden, hälsningar och försändelser till Raoul Wallenberg och den övriga legationspersonalen i Budapest. Inalles hade sådana framställningar gjorts vid minst fem tillfällen (8 februari, 19 februari, 5 mars, 11 mars och 13 mars 1945), utan att någon egentlig respons från sovjetisk sida hade givits. Varför kunde inte de sovjetiska myndigheterna ge Söderblom ett klart besked?

Den bakomliggande orsaken tycks vara att man från sovjetisk sida helt enkelt inte riktigt hade bestämt sig för hur man skulle formulera ett trovärdigt svar. Efter Söderbloms skriftliga framställan av den 13 mars började man dock fundera kring hur man skulle bemöta Söderbloms återkommande förfrågningar. I ett brev av den 17 mars 1945 skrev Vetrov följande till Dekanozov:

Den svenska legationen har i noter av den 19 februari, 5 och 13 mars detta år bett att få överlämna information från det svenska utrikesdepartementet till det f.d. svenska sändebudet i Budapest Danielsson och sekreteraren vid legationen Wallenberg. Man vill också översända en försändelse med kläder till Danielsson. Eftersom beslut om deportation/avhysning av alla utländska diplomater, däribland också de svenska, från Ungern redan har tagits, och de inom kort måste åka därifrån, följer enligt min mening:

- 1) att noterna lämnas utan svar och att informationen och paketen till den svenska legationen i Budapest inte översänds.
- 2) att, när den svenska legationen befinner sig på sovjetiskt territorium, Söderblom muntligen underrättas om att det sovjetiska militärkommandot av säkerhetsskäl beslutade evakuera samtliga utländska missioner i Budapest, däribland också den svenska, eftersom Ungerns territorium utgör en krigszon. Jag har konsulterat Rättsavdelningen på denna fråga. Jag ber om Ert samtycke. (Vetrov) (*AVPRF*, f. 0140, op. 30, d. 6, p. 129, l. 16).

Beslut om avhysning av främmande staters sändebud i Ungern hade alltså redan tagits, men av någon anledning ville man från sovjetisk sida inte meddela detta öppet till Sverige förrän medlemmarna av den svenska legationen befann sig på sovjetiskt territorium. Oviljan att öppet meddela den svenska legationen detta låter antyda att den egentliga anledningen till deportationen av utländska diplomater kan ha varit en annan än blott den omständigheten att Ungern utgjorde en krigsskådeplats, något som därtill knappast var fallet vid mitten av mars 1945. Den sovjetiska armén hade krossat det sista tyska motståndet i Pest mer än en månad tidigare. Vägen mellan Budapest och Debrecen, där Wallenberg sedermera påstods ha omkommit, säkrades av sovjetiska trupper redan runt den 15 december 1944.

Bevekelsegrunderna för det sovjetiska agerandet

En tänkbar förklaring till det sovjetiska agerandet får man i ett brev från Vetrov och Semjonov till Dekanozov skrivet en månad tidigare, den 17 februari 1945. I brevet konstaterades att Sverige, som efter Tysklands sammanbrott behövde säkra tillförseln av kol till sin industri, stod i begrepp att erkänna den polska regeringen samt upprätta handelsförbindelser, varvid Sverige skulle beredas tillgång till kol från polska gruvor:

Följaktligen utgör frågan om de polska kolleveranserna till Sverige ett mycket starkt, om inte det starkaste ekonomiska påtryckningsmedlet mot Sverige, i våra händer. Det är nödvändigt, att polackerna inte vidtar några åtgärder, utan vårt samtycke, i förhållande till Sverige för upprättandet av handel. En sådan önskan skulle från vår sida kunna motiveras med att vi inte kan släppa in neutrala svenska diplomater i områden som ligger i den mot Tyskland framryckande röda arméns omedelbara uppmarschområde. För övrigt skulle en sådan uppfattning kunna vinna acceptans, om detta aviserades som ändamålsenligt för Polens relationer med alla neutrala stater (t.ex. Spanien, Schweiz, Portugal) (*AVPRF*, f. 0140, op. 30, d. 6, p. 129, l. 12).

Vetrov bedömde alltså att de polska kolleveranserna till Sverige möjligtvis utgjorde "det starkaste ekonomiska påtryckningsmedlet mot Sverige".

Eftersom det var "nödvändigt" att skaffa sig kontroll över dessa leveranser skulle man från sovjetisk sida deklarerat att svenska diplomater inte fick befinna sig i röda arméns omedelbara uppmarschområden i kriget mot Tyskland. Dessa områden omfattade naturligtvis inte bara Polen utan också t.ex. Ungern. Kan samma principer ha tillämpats också där? Kan den sovjetiska strävan att vinna kontroll över de polska koltillgångarna rentav ha varit direkt en bidragande orsak till att den svenska legationen inte tilläts förbli i Budapest och tillvarata de svenska intressena? Klart är under alla förhållanden att beslutet att evakuera hela den svenska beskickningen från Budapest sannolikt togs någon gång under andra hälften av februari 1945.

8.5 Motstridiga uppgifter om Raoul Wallenberg

Wallenberg mördad

Den 14 mars 1945 skrev Reuterswärd ett svarsbrev till Langlet och uppgav däri bland annat följande:

Särskilt vore intressant få veta, om man nu vet något om hr. Wallenbergs öde. Herr Földes, korrespondent till Stockholmstidningen, som kommit hit, uttalar som sin förmodan att han blivit mördad. Finnes några belägg för en sådan förmodan? (R 18/Ungern, 14/3-1945).

Korrespondenten vid *Stockholmstidningen* Béla Földes skulle alltså någon gång före den 14 mars 1945 ha meddelat Reuterswärd "sin förmodan" att Wallenberg mördats. Av dokumenten att döma är detta första gången utrikesförvaltningen får information som talade för att Raoul Wallenberg skulle vara död.

Wallenberg troligtvis i livet

Den 15 mars 1945 inkom ytterligare två brev till beskickningen i Bukarest från medlemmar ur Budapest-beskickningen, ett brev från Langlet och ett från attaché Berg. Bägge breven är adresserade till den svenske ministern i Bukarest Patrik Reuterswärd och är dagtecknade den 21 februari 1945. De har emellertid inte nått Bukarest-beskickningen förrän den 15 mars. Langlet skrev följande:

Vill Envoyén söka avsända telegram till KUD [kungliga utrikesdepartementet], så går det an att säga, att så vitt känt är, befinna sig alla härvarande svenskar vid liv och skaplig hälsa. I varje fall vet vi icke om något dödsfall eller svår sjukdom; de fyra hittills icke tillrättakomna av beskickningens personal nämligen dels Anger, Ekmark och Carlsson /i en grupp/ dels Wallenberg /ensam för sig/, våga vi tro småningom ska komma tillrätta. Vi göra vad göras kan för att få reda på dem (P 57, 21/2-1945).

Langlet förhöll sig alltså tämligen optimistisk inför tanken att Wallenberg skulle komma tillrätta.

I brevet från Berg redogjordes kort för pillkorsplundringen på beskickningen den 25 december (som var ett centralt tema också i Langlets brev av den 11 februari). Därefter gick Berg in på händelserna efter den sovjetiska ockupationen:

Under den vecka som nu förflutit, sedan Budapests fullständiga erövring, har jag endast lyckats komma i kontakt med envoyén Danielsson, professor Langlet och hans maka samt fröknarna Nilsson och Bauer. Från herrar Per Anger, Roul [sic] Wallenberg, Yngve Ekmark samt Göte Karlsson saknas tyvärr sedan fjorton dagar varje livstecken (P 57, 21/2-1945).

Han gjorde därefter en mycket intressant anmärkning:

Det är dock knappast anledning att antaga, att de omkommit till följd av någon krigshandling, utan de torde ännu vara vid liv antingen häktade eller bortförda i arbetstjänst (P 57, 21/2-1945).

Berg, som varit vittne till de våldsamma striderna mellan sovjetiska och tyska trupper, och som på nära håll erfarit den sovjetiska krigsmaktens agerande i Budapest, kunde alltså skriva att det "knappast [fanns] anledning att antaga, att [legationstjänstemännen] omkommit". Däremot torde de vara "häktade eller bortförda i arbetstjänst". Redan den 15 mars fick således en svensk legation tillgång till uppgifter från en svensk UD-man som gav en fullständigt korrekt bild till hur de sovjetiska myndigheterna förfarit med Wallenberg. Berg gav också en kort skildring av de sovjetiska fronttruppernas agerande som borde givit UD goda skäl att snabbt agera för Wallenbergs sak:

De ryska fronttrupperna respektera nämligen icke någon som helst exterritorialitet eller legitimationshandlingar eller dylikt utan tillåta sig alla våldshandlingar. Så har t.ex. besk:en blivit totalt utplundrad, varvid även kassaskåpen brötos upp och all såväl statlig som privat egendom bortfördes. All livsmedel, bilar, hundar, kläder osv. ha likaledes stulits. Värdefull egendom tillhörande bl.a. Nife, Tändsticksbolaget samt Albyl- och Boraxfabrikerna förstördes (P 57, 21/2-1945).

Den 13 mars skrev Berg ytterligare ett brev (som dock inte inkom till Bukarest-legationen förrän den 5 maj), vari han uppgav:

Beträffande herr Raoul Wallenberg har jag fortfarande inga nyheter, men jag har anledning att förmoda, att han på något sätt har anträtt hemresan till Sverige (P 57, 5/5-1945).

Skälen till Bergs förmodan anges dock ej.

László Sulners vittnesmål

I Bukarest-legationens dossier över angelägenheter rörande svenska beskickningen i Budapest, finns också en ytterligare uppgift från denna period (20 mars 1945), som kombinerat med uppgifter från Dekanozov, Kollontaj, Berg och Langlet, borde ha bidragit till att stärka misstankarna om att Wallenberg befann sig i sovjetiskt förvar.

Denna uppgift rörande Wallenberg presenterades i en promemoria avfattad på tyska, skriven av László Sulner, som var en av Raoul Wallenbergs medarbetare i Budapest. Sulner hade, liksom t.ex. Paul Szeben och Paul Hilvert, flytt till Bukarest efter Budapests fall. Promemorian är dagtecknad den 20 mars och uppges vara skriven i Bukarest. Märkligt nog saknas emellertid dossierbeteckning, diarienummer och ankomstdatum. Någon uppgift om promemorian återfinns heller inte i Bukarest-legationens diarium. Av promemorian framgår att Sulner mycket god insikt om förhållandena i Budapest vid tiden för den sovjetiska inmarschen. Det anges att Wallenberg den 17 januari uppgivit att han skulle fara med sovjetisk militär till Malinovskijs högkvarter i Gödöllö 30 kilometer nordväst om Budapest:

Sedan dess saknas uppgifter om hans öde. Undertecknad förhandlade den 20 januari med NKVD om en anhållen legationsanställd och fick då information om att sekreteraren Wallenberg aldrig ankommit till Malinovskij och sannolikt arresterats någonstans. Det ryska fältgendarmeriet i Pest har på grundval av en diplomatlista som man erhållit från Moskva sedan flera veckor förgäves sökt efter Wallenberg (P 57, 20/3-1945).

Wallenberg skulle alltså enligt Sulner ha "arresterats någonstans". Denna uppgift, som måste sägas ha varit av synnerligen stor vikt för att förstå vad som hänt Wallenberg, förefaller ha blivit liggande i Bukarest-legationens arkiv ända fram till våra dagar.

Kossuth-radion: Wallenberg mördad av Gestapo

Av Bukarest-legationens diarium att döma tycks emellertid varken de viktiga uppgifterna rörande den sovjetiska krigsmaktens behandling av de svenska legationstjänstemännen (i Bergs brev av den 21 februari), eller uppgiften i brevet av den 13 mars (om Wallenbergs förmodade hemresa till Sverige) ha vidarebefordrats till

Stockholm. I stället erhöill Stockholm den 15 mars, av Böhm vid brittiska legationens Press Reading Bureau, ett skriftligt utdrag ur en intervju med Valdemar Langlet som den 8 mars 1945 skulle ha sänts i den ungerska, sovjetkontrollerade Kossuth-radion. Enligt Böhms anteckningar skulle Valdemar Langlet ha uppgivit att

One of the chiefs of the Red Cross work in Budapest during the German occupation was Raoul Wallenberg who disappeared without any trace on 17th January. All signs indicate that Gestapo agents murdered him (P 2 Eu I, 15/3-1945).

Wallenberg skulle således ha mördats av Gestapo. Huruvida Langlet verkligen uppgav ovanstående eller om orden lagts i hans mun av den sovjetkontrollerade Kossuth-radion, eller av Böhm (som enligt historikern Bernt Schiller utnyttjades av sovjetmyndigheterna i syfte att lägga villospår [Schiller, 1991: 153]) är svårt att säga med bestämdhet.

Det finns dock flera tecken som tyder på att intervjun med Langlet verkligen har ägt rum. Av publikationen *Det fria Ungern*, som utgavs av ungerska socialdemokrater i exil i Sverige, framgår att Langlet någon gång före den 23 mars 1945 i en intervju i Kossuth-radion yttrat sig rörande judedeportationerna från Ungern. Langlet uppges bland annat ha sagt följande:

Röda-korsrepresentanten betonade att kommandanten i Budapest Cherbysev [sic] och alla andra officerare i Röda armén i motsats till tyskarna gjort allt för att underlätta den svenska legationens och det svenska Röda Korsets verksamhet – Intervjun återgavs i Moskvaradion (*Det fria Ungern*, N:r 4, 23/3-1946, Vilmos Böhms samling).

Att döma av denna rapportering av intervjun tycks alltså Langlet inte ha berört Wallenbergs försvinnande. Vad som emellertid framstår som märkligt är Langlets bild av de sovjetiska myndigheternas agerande i Budapest som står i skarp kontrast till den bild Berg gav, *dels* i sitt brev av den 21 februari 1945, *dels* i de rapporter Berg författade vid hemkomsten till Stockholm i april 1945. Vi får anledning att återkomma till de sovjetiska truppers agerande i Budapest.

Enligt en promemoria av den 11 november 1947 uppgav sig Peter Telcs, som i mars 1945 tjänstgjorde vid UD:s radiobyrå, ha avlyssnat en ”rysk utsändning på ungerska, vari meddelades att en Tass-korrespondent hade haft en intervju med Langlet i Budapest och att det i samband därmed sagts att Wallenberg dödats”. Enligt Telcs

hade avlyssningen skett på kvällen och han hade genast ringt upp pressbyråns vakthavande, ”som då svarat att meddelandet inte kunde vara riktigt, då man trodde sig veta att Wallenberg var i livet”. Telcs skrev en rapport över denna avlyssning (P 2 EuI, 11/11-1947). (Rapporten har dock inte gått att lokalisera i UD:s arkiv).

Vi vet inte om Söderblom, vid denna tidpunkt, lyssnade till radioutsändningen, fick den refererad från UD, eller på annat sätt fick reda på dess innehåll. Det finns ingen anteckning i Moskva-beskickningens inkommande diarium om ett telegram eller skrivelse från Stockholm med uppgifter om Kossuth-radions sändning baserade på Telcs radorapport. Stockholm kan alltså ha valt att inte vidarebefordra denna uppgift till Söderblom. Vissa tecken tyder dock på att Söderblom sedermera fick del av sändningens innehåll. I ett handbrev till kabinetssekreterare Stig Sahlin av den 14 augusti 1945 refererade Söderblom, helt i enlighet med uppgiften från Kossuth-radion, till Wallenberg såsom ”representant för Röda Korset” (P 2 Eu, 14/8-1945).

Günthers inaktivitet

Sannolikt mot bakgrund av Böhms uppgifter skickade UD två dagar senare (den 17 mars) följande telegram till beskickningen i Moskva:

Då motsägande rykten angående Budapestlegationens medlemmar gå här anmodas Ni energiskt begära besked var Danielsson, Anger, Wallenberg befinna sig (HP 80 Ea, 17/3-1945).

Den 19 mars 1945 utgick ett liknande telegram från Stockholm (som också har granskats av den sovjetiska militärensensuren) till beskickningen i Bukarest:

Priere obtenir durgence par gouvernement Hongrois et par autres chemins information actuelles sur Danielsson, Anger, Wallenberg et autres membres delegation Suede a Budapest (P 57, 19/3-1945).

Om Günther endast möjligtvis hade kunskap om Kollontajs budskap till Ingrid Günther angående Wallenbergs vistelse i Sovjetunionen, när Söderblom den 12 mars meddelade att han bett Reuterswärd framföra hälsningar till den ”med bil försvunne Raoul

Wallenberg”, måste han nu definitivt ha haft detta eftersom Kollontaj den 18 mars återvände till Sovjetunionen för gott.

Att Günther överhuvudtaget lät de två ovan nämnda telegrammen sändas till beskickningar i Moskva och Bukarest är, mot bakgrund av detta, svårförståeligt. Följden blev att personalen såväl vid Moskva-, (som numera ställde sig tvivlande till Dekanozovs note) som vid Bukarest-beskickningen, (som sannolikt var ovetande om Dekanozovs note) förblev ovetande om Kollontajs budskap och indirekt fick bekräftat från Stockholm att det fanns fog för tvivel. De bägge beskickningarna engagerades därtill i ett sökande efter en person varom uppgifter egentligen redan fanns från två sovjetiska myndighetspersoner. Sovjetunionen fick härigenom också tydligt bekräftat att svenskarna mer eller mindre hade glömt Dekanozovs note. Om det, såsom Vaksberg hävdar, fanns en klar målsättning från de sovjetiska myndigheternas sida att desorientera Sverige i syfte att leda bort den svenska uppmärksamheten från Moskva till Bukarest, fick alltså Sovjetunionen nu klar bekräftelse på att man lyckats.

Möjligtvis var Günther inte ens medveten om att telegrammen skickades. Denna omständighet kan dock knappast fria honom från ansvar. Hur stor skada utrikesministern genom sin inaktivitet tillfogade arbetet för att fastställa Wallenbergs vistelseort är naturligtvis mycket svårt att bedöma i efterhand. Ett större ansvarstagande för sökandet efter Wallenberg från Günthers sida hade likväl varit högst motiverat.

Visserligen skriver Ingrid Günther i brevet till Nina Lagergren, att utrikesministern, så långt som möjligt, försökte rätta sig efter Kollontajs råd att inte bråka om Wallenberg-ärendet. Günther tycks verkligen ha tagit Kollontaj *ad notam*. Av de ovan anförda telegrammen att döma tycks han inte ens ha informerat de högsta tjänstemännen vid UD om Kollontajs budskap. Denna underlåtenhet torde svårligen kunna försvaras som en strävan att undvika bråk med Sovjetunionen om Raoul Wallenberg.

Günthers inaktivitet skall möjligtvis ses mot bakgrund av att andra världskriget just i dessa dagar gick in i sin dramatiska slutfas. Sovjetiska trupper stod i begrepp att inleda slaget om Berlin och frågan om Wallenbergs vistelseort kan kanske ha framstått som en mindre fråga i sammanhanget. De världspolitiska händelserna räcker dock knappast som förklaring. Sverige hade under hela andra världskriget inte förlorat en enda diplomat ute i Europa, och det faktum att Raoul Wallenberg, som skickats ut på ett mycket riska-

belt uppdrag, inte hörts av på nästan tre månader, borde ha föranlett större oro och större engagemang från utrikesförvaltningens chefs sida. Man borde rimligtvis ha frågat sig om Raoul Wallenberg skulle bli den förste inom utrikesförvaltningen som föll på sin post.

Erik Boheman tecknar, i sin memoarbok *På vakt: Kabinetssekreterare under andra världskriget* (1964) följande porträtt av Günther som ger en kompletterande bild till utrikesministerns inaktivitet:

Han var inte någon särskilt flitig man. Han kom alltid ganska sent på dagen till departementet och gick hem ganska tidigt. Ofta fick man störta hem till honom på Blasieholmstorg 8. Bridge var hans privata passion. Hur många gånger fick jag inte kalla honom till telefonen på Solvalla travbana! Men jag tror att detta sparande av krafter var en riktig metod. Det gjorde att han helt kunde ägna sig åt de stora frågorna, gav honom tillfälle till eftertanke och gjorde, att hans nerver höll vid de verkliga kristillfällena. Departementets löpande frågor lämnade han så gott som helt till sina medarbetare (Boheman, 1964: 39).

Den politiske journalisten Gunnar Unger noterar likaledes i ett porträtt från 1953 att Günther, i syfte att ”uthärda krigsårens ofta ytterst hårda press”, endast tog ”befattning med de verkligt betydelsefulla frågorna [och] delegerade alla övriga arbetsuppgifter på sina medhjälpare”. Unger konstaterar dock att utrikesministerns ”totala likgiltighet för personalfrågor ibland kunde bli ganska betänkliga” (Unger, 1953: 47).

Utrikesministern var alltså ointresserad av personalfrågor och lämnade löpande ärenden till medarbetarna på UD, och givet att dessa inte hade tillgång till den information som Günther hade, fortsatte de anmoda Söderblom och Reuterswärd att försöka inhämta information angående Wallenberg.

I ett brev till Östen Undén av 1949 motiverade Günther sin inaktivitet enligt följande:

När fru Kollontaj talade med min fru sade hon uttryckligen att hon framfört samma meddelande direkt till Fru von Dardel. Det är ju för övrigt självklart att om samtalet hade givit anvisning på någon ny utväg att komma till klarhet i saken, så skulle jag dels som utrikesminister ha gjort allt möjligt för att utnyttja den, dels satt släktingarna på spåret. Vad det senare beträffar har jag ett – jag medger ganska svagt – minne av att jag på sin tid berättade för fru von Dardel om fru Kollontajs och min hustrus samtal (Östen Undéns arkiv).

Detta brev är synnerligen anmärkningsvärt. Günther skriver att han, ”om samtalet hade givit anvisning på någon ny utväg att komma till klarhet” i egenskap av utrikesminister, *dels* skulle ha gjort allt som var möjligt, för att komma till klarhet, *dels* skulle ha ”satt släktingarna på spåren”. Det faktum att Kollontajs budskap, enligt Günther, inte innehöll någon ”ny utväg” föranledde honom således att inte vidta några som helst åtgärder.

Huruvida budskapet innehöll någon ny utväg kan diskuteras. Man skulle, med ledning av Ingrid Günthers redogörelse för samtalet, kunna hävda att Kollontaj faktiskt gick ett steg längre än Dekanozov när hon försäkrade att Wallenberg ”befann sig i Sovjetunionen”. Detta är en skillnad av stor betydelse inte minst mot bakgrund av att Raoul Wallenberg vid denna tidpunkt faktiskt befann sig i Lubjanka i Moskva. Emellertid kan det också hävdas att fru Günther kan ha missuppfattat Kollontaj och att vad Kollontaj egentligen sade var att Raoul Wallenberg befann sig i sovjetiskt beskydd.

Också med detta innehåll är emellertid Kollontajs besked av stor betydelse i det att hon härmed bekräftade Dekanozovs note. En sådan bekräftelse i sig borde ha föranlett den dåvarande utrikesministern att ”ha gjort allt [som var] möjligt”.

Den senare anmärkningen i brevet är därtill mycket kryptisk. Varför skulle Günther överhuvudtaget sätta ”släktingarna på spåret”. Varför överlåta åt anhöriga till en saknad tjänsteman att bedriva efterforskningar? Det måste rimligtvis ha varit UD:s uppgift att helt ansvara för efterforskningsarbetet. Att ens tänka i banor att överlåta ansvaret för detta på enskilda personer förefaller orimligt.

Mot bakgrund av att utrikesminister Günther, kabinettssekreterare Boheman och biträdande polchefen Grafström i juni 1944 faktiskt givit sitt godkännande till att skicka ut Raoul Wallenberg på ett uppdrag, som alla måste ha insett var av synnerligen riskabel natur, förefaller inställningen att efterforskningsarbetet (ens delvis) skulle skötas av dennes anhöriga som oförsvarlig.

8.6 Wallenberg-ärendet försvinner från Moskva-legationens agenda

UD accepterar bilden av Raoul Wallenberg som försvunnen

Söderblom träffade den till Moskva nyligen återkomna Kollontaj den 20 mars 1945 (HP 1 Er, 28/3-1945). Den 21 mars telegraferade han en redogörelse för mötet med Kollontaj till Stockholm. Telegrammet har fem punkter.² Först som femte punkt tog Söderblom upp Stockholms begäran av den 17 mars att han ”energiskt [skulle] begära besked om Danielsson, Anger och Wallenberg”:

Quinto: Kollontaj har lovat påskynda efterforskningarna av Budapestsvenskarna (HP 1 Er, 21/3-1945).

Såsom framgår av detta telegram berördes alltså Wallenberg-ärendet överhuvudtaget ej. Det går inte att utesluta att Söderblom ansåg att Wallenberg ingick i gruppen ”Budapestsvenskarna”. Å andra sidan förefaller detta inte alldeles självklart mot bakgrund av att Wallenberg nästan genomgående i skriftväxlingen mellan UD och Moskva-legationen, behandlats separat från den övriga beskickningspersonalen.

Att Wallenberg-ärendet överhuvudtaget inte berördes i Söderbloms telegram är besynnerligt givet den skildring som Kollontajs svenska läkare Nanna Svartz (som befann sig i Moskva för att vårda den i lunginflammation insjuknade Kollontaj), har gett av mötet:

Nästa dag kom minister Söderblom, som redan första dagen gjort en kort artighetsvisit, på nytt besök. Det varade ungefär en timme. Ibland höjdes rösterna starkt, och jag hörde då att samtalet gällde Raoul Wallenberg, som enligt vad som stått i svenska tidningar var tagen under beskydd av Sovjetunionen (Svartz, 1968: 128–129).

Om Svartz uppgifter stämmer (vilket naturligtvis inte kan tas för givet eftersom hon dels inte deltog i samtalet, dels presenterade

² I syfte att i någon mån illustrera uppfattningen om Wallenberg-ärendet vid denna tidpunkt kan det vara intressant att kort redogöra för vilka frågor som behandlades i telegrammets fyra första punkter: *Den första punkten* behandlade Sveriges inställning till konferensen i San Francisco (angående etablerandet av Förenta nationerna), punkten *secundo* behandlade balterna i Sverige: Söderblom skrev att ”Kollontaj beklagade den tröghet och det dröjsmål, som starkt irriterat Moskva, särskilt ifråga om besök hos ingermanlänningarna” (HP 1 Er, 21/3-1945). Punkten *tertio* behandlade teknisk hjälp vid ”hemforsling av resvilliga” (baltiska flyktingar i Sverige), och en presskampanj i Sverige som Moskva hade ”förtörnats” över. Punkten *quarto* behandlade frågorna om Bernadottes visum till Sovjetunionen och genomresevisum för svenskar i Fjärran Östern (som också varit föremål för samtal mellan Dekanozov och Söderblom den 26 januari 1945).

denna uppgift i en bok som publicerades mer än tjugo år senare), är det oväntat att Wallenberg inte berördes i telegrammet till Stockholm. Wallenberg-ärendet tycks inte bara ha diskuterats, enligt Svartz, utan därtill gett upphov till att Kollontajs och/eller Söderbloms röster ”höjdes starkt”.

Söderbloms telegram kan tolkas som att frågan om Raoul Wallenberg betraktades såsom mer eller mindre avslutad för Söderbloms del. Ytterligare indikationer på detta skulle snart komma. Den 22 mars meddelade Reuterswärd att legationspersonalen från Budapest, i enlighet med instruktionen från den sovjetiska ledningen att verkställa evakuering, hade ankommit till Timisoara och den 25 mars anlände de till Bukarest. Den 26 mars översände Söderblom följande skrivelse till utrikesministern:

Sedan jag genom ovan citerade telegram underrättats om att envoyén Danielsson, legationssekreteraren Anger, konsul Ekmark, kanslisterna von Mazey [sic] och Karlsson, skrivbiträdena Nilsson och Bauer, samt några andra personer i deras sällskap anlant till Timisoara, på resa till Bukarest, har jag uti skrivelse innevarande dag meddelat detta till chefen för femte (skandinaviska) avdelningen i Narkomindel, herr Vetrov. I skrivelsen har jag vidare, vad angår de återstående medlemmarna av beskickningen, framhållit, att lektor Langlet med fru torde befinna sig i Budapest, medan sekreterare Wallenberg, enligt vad beskickningen i Bukarest meddelat, varit försvunnen sedan den 17 januari, då han sade sig ämna avresa i bil (P 2 Eu, 26/3-1945).

Återigen signalerade Söderblom att frågan om Raoul Wallenberg knappast längre var en angelägenhet vare sig för honom eller för de sovjetiska myndigheterna utan att den närmast torde höra till beskickningens i Bukarest jurisdiktion. Han meddelade också Stockholm för första gången att han öppet har låtit sovjetiska myndigheter förstå att uppfattningen av Wallenberg som ”satt under sovjetiskt beskydd den 16 januari” nu från svensk sida hade ersatts av uppfattningen av Wallenberg ”som försvunnen i bil sedan den 17 januari”. Brevet till Vetrov har inte återfunnits i Moskva-legationens arkiv, men finns omnämnt i en intern sovjetisk promemoria från den 22 februari 1952:

Den 26 mars [1945] skickade S. Söderblom ett brev till kamrat S. M. Vetrov (5:e), vari han underrättade var den svenska legationens personal befann sig. Vad gäller R. Wallenberg, meddelade S. Söderblom att han inte hade några exakta upplysningar. ”Han tycks den 17 januari ha

lämnat Budapest med bil”, sades det i slutet på brevet (Dokumentsamling, D30).

Dagen efter skickade UD ett telegram till legationen i Bukarest (som också granskats av den sovjetiska militärensuren):

Quelles nouvelles peuvent etre donnees sur Wallenberg par Danielsson (P 57, 27/3-1945).

Samma dag telegraferade också UD till Söderblom att det i anslutning till Danielssons ankomst till Bukarest ”är särskilt angeläget erhålla upplysningar om Wallenberg” (P 2 Eu, 27/3-1945). Reuterswärd svarade den 28 mars att ”Danielsson has no news about Wallenberg”. Som en ödesdiger bekräftelse att Stockholm helt enkelt accepterat den nya bilden av Raoul Wallenberg, inkom den 29 mars 1945 till legationen i Moskva följande telegram:

För Eder information Hela svenska Budapest beskickningen utom Wallenberg varom närmare underrättelse saknas numera i Bucarest (P 2 Eu, 29/3-1945).

Från att endast lite mer än två månader tidigare ha haft svart på vitt att Söderblom mottagit en note från Dekanozov om att Wallenberg ställts under sovjetiska truppers beskydd, hade alltså UD successivt anpassat sig till den omkonstruktion av bilden av Wallenberg, och uppfattningen om var Wallenberg-ärendet borde handläggas, som vid återkommande tillfällen under mars månad framförts från flera håll. I stället för att referera till Raoul Wallenberg såsom ”satt under sovjetiskt beskydd enligt meddelande från Sovjetunionens vice utrikeskommissarie” talade man om att närmare underrättelse saknas om Wallenberg. Vaksberg skriver, som ovan nämnts, om att sovjetiska myndigheter, ”sökte kanaler för att till svenskarna framföra informationer diametralt motsatta dem man tidigare hade lämnat”. Langlet, som stod under NKVD:s kontroll kan ha utnyttjats som en sådan kanal, kanske också Paul Szeben, Béla Földes och Vilmos Böhm.

Bukarest-legationen isolerad

Det är anmärkningsvärt att Reuterswärd på Stockholms förfrågan av den 27 mars 1945 rörande nyheter från Danielsson angående Wallenberg, endast meddelade att Danielsson ”has no news about

Wallenberg”. Detta var naturligtvis ett helt korrekt svar på UD:s fråga som rörde uppgifter från Danielsson. Det förefaller dock onekligen märkligt att han inte vidarebefordrade de för Wallenbergs vidkommande viktiga uppgifterna ur Bergs och Langlets brev som inkom till legationen den 28 februari 1945 eller Sulners promemoria som med största sannolikhet funnits på legationen sedan den 20 mars.

En förklaring till detta är emellertid att den svenska legationen i Bukarest vid denna tidpunkt var mer eller mindre helt avskuren från yttervärlden på grund av den sovjetiska inmarschen i Rumänien. De sovjetiska militärmyndigheterna tillät inte den svenska legationen att sända chiffertelegram. Den 23 september 1944 konstaterade Danielsson i ett telegram till UD att ”samma öde som drabbat beskickningarna i Bukarest och Helsingfors, nämligen berövande av chiffererings- och kurirrätt, hotar oss sannolikt i händelse av rysk ockupation” (P 2 Eu, 23/9-1944).

I ett telegram från den svenska legationen i Ankara av den 19 januari 1945 konstaterades därtill att det var problem att skicka vanliga telegram *en clair* från legationen i Bukarest:

[Bukarest]beskickningens telegram rörande ryska åtgärder kvarhållas av censuren, varför de måste formuleras ofullständigt och frågor från Stockholm ofta ej kunna besvaras (HP 1 Eru, 17/1-1945).

Reuterswärd skrev i ett brev av den 11 februari 1945 (som emellertid inte anlände till Stockholm förrän den 1 juli 1945):

Engelsmän och amerikanare kunna sända chiffertelegram, medan vi blott få telegraferas en clair och våra telegram stoppas av ryska censuren om det står något i dem som rör ryssarnas verksamhet här. I UD tycks man ej ännu ha fattat hur läget är här. Man förstår ej att vi ej kunna svara öppet och fullständigt på en hel del frågor, utan måste använda förtäckta ordalag (HP 1 Eru, 11/2-1945).

Den 3 mars 1945 rapporterade Uddgren vid den svenska legationen i Sofia att Reuterswärd översänt en redogörelse rörande förhållandena i det sovjetockuperade Rumänien, för chifferering och avsändande till Stockholm. Uddgren konstaterade dock att det förelåg en ”forceringsrisk”, och att man från sovjetisk sida ”troligen icke komma att lämna vidarebefordran av meddelandena opåtalad, därest upptäckt” (HP 1 Eru, 3/3-1945). Stockholm instämde i Uddgrens rekommendation och skrev att Reuterswärd rapport ”torde insändas därest kurirlägenhet framdeles yppar sig” (HP

1 Eru, 6/3-1945). Svenska myndigheter vågade alltså inte sända Reuterswärds brev ens i chiffrerad form till Stockholm, med hänsyn till att dessa kunde komma att dekrypteras av sovjetiska myndigheter och därmed ”avslöja” den svenska Bukarest-legationens syn på de sovjetiska fronttruppernas agerande i Rumänien. Informationen blev följaktligen liggande i Sofia till juli 1945 då man kunde sända breven med kurir till Stockholm.

Dokumenterna från Reuterswärd bestod dels av ovan nämnda rapport av den 11 februari, och dels av en rapport dagtecknad den 26 februari 1945. Några uppgifter om Budapest-beskickningen eller Wallenberg återfinns inte här (HP 1 Eru, 11/2-1945, 26/2-1945).

I en officiell skrivelse från Reuterswärd till Undén av den 29 augusti 1945, som medtogs av Reuterswärds son till Stockholm, konstaterade Reuterswärd att han inte kunnat skicka någon rapport över läget i Rumänien ”under ett års tid [...] vare sig med kurir eller i chiffer” (HP 1 Eru, 29/8-1945). Mot bakgrund av detta ter det sig naturligtvis begripligt att endast brottstycken av den viktiga informationen rörande Wallenberg vidarebefordrades till Stockholm och den svenska legationen i Moskva.

Det är viktigt att notera att i de telegram som Reuterswärd sände till UD och Söderblom vid denna tid rörande Budapestbeskickningen återfinns inga uppgifter rörande den sovjetiska plundringen av legationen, de sovjetiska truppernas i Budapest agerande rent generellt, eller dess agerande gentemot utländsk diplomatisk personal, uppgifter som förekom i dokumenten från Berg, Langlet och Sulner. Reuterswärd avstod således från att sända några som helst uppgifter som kunde tänkas fastna i den sovjetiska militärensuren.

Icke desto mindre förefaller det märkligt att informationen rörande Wallenberg inte vidarebefordrades till Stockholm när tillfälle till detta sedermera yppades, exempelvis tillsammans med skrivelsen till Undén av den 29 september 1945. Informationen blev i stället liggande i Bukarest-beskickningens arkiv.

8.7 Sammanfattning av bild II (februari–mars 1945)

Det är anmärkningsvärt att Dekanozovs note av den 16 januari 1945 mer eller mindre tycks försvinna ur medvetandet hos UD:s tjänstemän under andra hälften av mars 1945. Detta illustreras väl av en intern UD-promemoria som upprättades den 17 mars 1945 ”ang. efterforskning av beskickningsmedlemmarna” (P 2 Eu, 17/3-

1945). Denna promemoria inleds besynnerligt nog inte med mottagandet av Dekanozovs note den 16 januari 1945, utan med UD:s chiffratelegram till Söderblom av den 9 februari 1945 vari man anmodade Söderblom att ”inhämta upplysningar [angående] Budapest-beskickningens öde” (P 2 Eu, 9/2-1945). Någon har vid en senare tidpunkt kompletterat promemorian med en bläcknotering rörande Dekanozovs note (P 2 Eu, 17/3-1945).

Söderblom tycks ha varit mycket mottaglig för alla uppgifter som kunde bidra till att Wallenberg-ärendet blev en angelägenhet för någon annan beskickning. Denna inställning speglade säkert hans negativa erfarenheter av diplomatisk kontakt med Sovjetunionen och det faktum att man från sovjetisk sida närmast konsekvent hänvisat hans förfrågningar (t.ex. rörande viseringar åt svensk diplomatisk personal, skydd åt svenska ekonomiska intressen i Östeuropa etc.) till andra instanser. Det skulle dock vara felaktigt att hävda att Söderblom ensam var upphovsmannen bakom bilden av Wallenberg som ”försvunnen i bil mot okänd destination”. Snarare torde Söderblom, genom sin beredvillighet att negligera Dekanozovs note av den 16 januari, ses som en av flera aktörer som genom små och återkommande anmärkningar bidrog till en ny uppfattning om Wallenberg.

Oavsett hur denna omkonstruktion i detalj gick till, hade Wallenberg i UD:s ögon, vid månadsskiftet mars–april 1945, transformerats till en skuggfigur ”varom närmare underrättelse saknas”, medan han i själva verket vid denna tidpunkt satt inspärrad i cell 121 i Lubjanka i Moskva.

9 Bild III: Raoul Wallenberg död

Vi har ovan påvisat att en nytt formativt moment i konstruktionen av UD:s bild av Wallenberg-ärendet inleddes kring månadsskiftet februari–mars 1945. Det finns skäl att hävda att ytterligare ett formativt moment tog sin början under senare hälften av mars 1945. Härvid ersattes den i hög utsträckning diffusa bilden av Raoul Wallenberg som försvunnen i bil mot okänd destination (bild II) med den mer entydiga bilden av Raoul Wallenberg som död (bild III).

Om vi kort rekapitulerar vilken information om Raoul Wallenberg som fanns tillgänglig inom utrikesförvaltningens organisation vid slutet av mars 1945 kan vi konstatera att man i allt väsentligt förfogade över fem versioner av Raoul Wallenbergs öde.

Enligt *den första versionen* skulle Wallenberg befinna sig under sovjetiskt militärt beskydd sedan den 16 januari (Dekanozovs note), enligt *den andra versionen* skulle Wallenberg befinna sig under sovjetiskt militärt beskydd och (möjligtvis) i Sovjetunionen (Kollontaj), enligt *den tredje versionen* skulle han sannolikt vara i livet, häktad eller i arbetstjänst hos sovjetiska militära myndigheter (Berg, Sulner), enligt *den fjärde versionen* skulle Wallenberg den 17 januari ha försvunnit i bil mot okänd destination (Szeben, Langlet), och enligt *den femte versionen* skulle han ha mördats av en icke-angiven gärningsman (Földes), alternativt av Gestapo (Kossuth-radion, Böhm).

De tre första versionerna gav stöd åt bilden av Raoul Wallenberg i livet hos sovjetiska militära myndigheter (bild I), den fjärde versionen gav stöd åt bilden av Raoul Wallenberg som försvunnen i bil mot okänd destination (bild II) och den femte versionen gav stöd åt den alltjämt framväxande och svaga bilden av Raoul Wallenberg som död (bild III).

UD i Stockholm hade med säkerhet endast tillgång till version ett, fyra och fem. Vi vet inte om Kollontajs budskap till fru von

Dardel och fru Günther kommit UD:s tjänstemannaledning till del. Det mesta tyder på att så inte var fallet. Den tredje versionen (Bergs), som låg verkligheten mycket nära, och som kom från en tjänsteman inom UD:s egen organisation, som därtill befunnit sig i Budapest under den aktuella perioden, var man sannolikt också omedveten om. Som ett resultat av brist i kommunikationen mellan *dels* utrikesministern och UD:s förvaltning, *dels* legationen i Bukarest och UD, hade UD (och Söderblom) endast tillgång till en av de tre versioner som talade för att Wallenberg fanns i livet i sovjetiskt förvar. UD hade däremot tillgång till två versioner som gav stöd åt bild II och bild III, och Söderblom (som sannolikt ännu var omedveten om Kossuth-radions utsändning) en version som gav stöd åt bild II. Informationstillgången torde kunna schematiseras enligt följande:

	Bild I	Bild II och bild III
Günther	Dekanozovs note Kollontajs budskap	Försvunnen i bil Radio Kossuth
UD	Dekanozovs note	Försvunnen i bil Radio Kossuth
Reuterswärd	Dekanozovs note (?) Lars Bergs brev	Försvunnen i bil Földes budskap Radio Kossuth (?)
Söderblom	Dekanozovs note	Försvunnen i bil Radio Kossuth (?)

Såsom framgår av denna matris var det således sannolikt endast utrikesminister Günther som hade tillgång till fler än en version som gav stöd åt bild I. Att utrikesministern inte förmådde förmedla Kollontajs version till UD:s tjänstemannaledning framstår här som mycket olyckligt.

Bild III (Raoul Wallenberg död) hade vid slutet av mars 1945 ännu inte nått någon påtaglig spridning inom utrikesförvaltningens organisation. Kossuth-radions meddelande hade visserligen nått fram till UD i samband med Peter Telcs radioavlyssning den 8 mars, och genom Böhms försorg. Mycket talar dock för att man i detta tidiga skede inte satte någon större tilltro till dessa uppgifter.

Telcs skrev, som nämnts, i sin promemoria att pressbyråns vakt-havande, ”svarat att meddelandet inte kunde vara riktigt, då man trodde sig veta att Wallenberg var i livet” (P 2 EuI, 11/11-1947). Földes budskap tycks aldrig ha nått längre än till Bukarest-legationen. Det finns inga uppgifter som tyder på att Reuterswärd förmedlade denna uppgift till Stockholm.

Bild III skulle dock inom kort komma att bli den dominerande bilden av Raoul Wallenbergs öde. Orsaken till detta står inte främst att finna i Böhms eller Földes uppgifter utan i det faktum att medlemmar ur Budapest-beskickningens personal skulle komma att bli förmedlare av denna bild.

9.1 Uppgifter om Raoul Wallenberg från Valdemar Langlet

Breven till Reuterswärd

I syfte att förstå hur denna process gick till är det nödvändigt att kort återvända till Budapest. I februari 1945 hade de sovjetiska trupperna fullföljt erövringen av Pest. Hela den ungerska huvudstaden stod nu under sovjetisk kontroll. I samband härmed hade man låtit evakuera medlemmarna ur den svenska beskickningen till byn Dunavecse. Den 12 mars 1945 meddelades, i enlighet med det beslut som fattats i februari 1945, att hela legationspersonalen skulle evakueras till Sverige via Bukarest och Moskva. Runt den 20 mars skedde avresan från Dunavecse. Enligt uppgift från Margaretha Bauer skulle en sovjetisk officer i samband med avfärden ha uppgivit att man fört Wallenberg till Debrecen ”och att han skulle vara i Stockholm innan vi kommer dit” (*UD II: 52*, 2001: 52).¹ Detta finns också omnämnt av Bauer i en intervju som företogs av *Raoul Wallenberg-projektet*, [Intervjuakt 008]. Den 25 mars ankom legationspersonalen till Bukarest.

Röda kors-representanten Valdemar Langlet, vilken som nämnts den 11, 14 och 21 februari skrivit brev till Reuterswärd, ansågs vid den övriga beskickningspersonalens avresa till Rumänien dock vara alltför sjuk för att kunna anträda hemresan. Han fick i stället förbli i Budapest ända till juni 1945. Under denna period skrev Langlet ett stort antal brev till Reuterswärd, varav fem brev är av särskilt

¹ Denna uppgift är dock omstridd. I en föredragning som Per Anger gav den 20 april 1945 framgår att man vid detta tillfälle inte fick några upplysningar om Wallenberg (*Raoul Wallenbergföreningens arkiv*, 1:5).

intresse för denna utredning (P 57, 18/3, 24/3, 25/3, 28/3 och 1/4-1945).

Som tidigare nämnts var Langlet, i brevet till Reuterswärd av den 11 februari, sannolikt den förste som skriftligen nedtecknade uppgifterna om "Wallenberg som försvunnen i bil mot okänd destination den 17 februari". Det är dock viktigt att notera att Langlet vid denna tidpunkt ännu inte börjat spekulera kring vad som kunde ha hänt Wallenberg därefter.

I brevet av den 28 mars 1945 (ankommet till Bukarest den 2 april) tycks Langlet emellertid ha fått en del ytterligare information om Wallenbergs försvinnande, bland annat från sovjetiskt håll:

Angående herr Wallenberg är mig fortfarande ingenting vidare bekant än vad jag tidigare meddelat, nämligen att han senast varit här sedd den 17 eller 18.1 av en bland sina underordnade, åt vilken han meddelat att han stode i begrepp att bortföras med rysk auto, om som gäst eller fånge vore honom obekant. Något belägg för att han skulle ha blivit mördad på den resan föreligger icke, men å andra sidan synes ingen av de ryska myndigheter med vilka jag haft beröring, ha kännedom om en sådan resa, varför det kan vara möjligt att han i verkligheten råkat i händerna på förklädda pilkorsare, i vilket fall man kan frukta det värsta om hans öde (P 57, 28/3-1945).

Återigen framfördes således temat med Wallenberg försvunnen i bil. Det finns dock ett antal modifikationer av intresse. I Langlets första brev (av den 11 februari) framstod det som att Wallenberg på eget initiativ försvunnit med bil den 17 mot okänd destination. Här skrev dock Langlet att Wallenberg "stode i begrepp att bortföras med rysk auto". Langlet är också oklar över det exakta datumet ("17 eller 18.1"). I brevet av den 21 februari trodde Langlet att Wallenberg skulle komma till rätta. I brevet av den 28 mars återfanns i stället uppgiften att Wallenberg inte visste om han fördes bort som ryssarnas "gäst eller fånge", samt att Wallenberg möjligen skulle ha råkat i händerna på "förklädda pilkorsare".

Langlets uppgifter är mycket intressanta. Det framgår tydligt att han tycks ha diskuterat Wallenbergs försvinnande med sovjetiska myndigheter. Berättelsen om Wallenberg som bortförd och mördad av förklädda pilkorsmän kan därvid planterats av sovjetiska NKVD-företrädare. Den kan naturligtvis också ha emanerat från hans helt privata spekulationer, eller kanske från helt trovärdiga vittnen. I vilket fall som helst kan vi konstatera att Langlet i ett

tidigare brev, av den 12 mars (men ankommet till Bukarest-beskickningen först den 18 april) skrev följande:

herr Wallenberg är den enda, om vilken vi fortfarande ingenting veta, sedan han försvann från Pest den 17.1, utan att för sin sekreterare kunna ange annat än vad jag redan tidigare nämnt nämligen att han skulle föras österut: ”jag vet inte om såsom fånge eller gäst” (P 57, 12/3-1945).

Hypotesen om Wallenberg som mördad av pilkorsarna tycks alltså ha kommit Langlet till del mellan den 12 och 28 mars 1945. Det är intressant att notera att Langlet, i ett brev till Reuterswärd av den 18 mars, konstaterade att han och hans hustru enligt planerna skulle ha avrest från Budapest för vidare befordran mot Moskva och Sverige den 17 mars (den övriga legationspersonalen hade, som nämnts, avrest den 15 mars):

Emellertid vill ödet att frånsatt min bronchitis, vilken föranlett min läkare att förbjuda mitt deltagande i utresan, vår skyddsvakt /”De gröna” [NKVD]/ helt enkelt inte tillåter varken oss eller 4 kolonimedlemmar, resp. innehavare av pass, vilka samlats här i vår ”fästning” att i morgon lämna huset. Man kommer icke att släppa in någon som vill hämta oss, och vi komma sålunda icke att kunna resa även om vi skulle vilja (P 57, 18/3-1945).

Langlet var alltså i praktiken satt i något som liknar om husarrest av NKVD vid denna tid. Det är sannolikt att dessa också utövade kontroll över vilken information Langlet fick sig till tillhanda. Något som är märkligt är att han inte nämner den teori om Wallenberg som mördad av Gestapo (som han enligt Vilmos Böhm skulle ha framfört i Kossuth-radions intervju den 8 mars) i dessa brev. Han nämner överhuvudtaget intet om någon intervju i radio.

Att döma av de ovan anförda uppgifterna från publikationen *Det fria Ungern* samt uppgiften från Peter Telcs vet vi dock att han åtminstone citerats i den ungerska Kossuth-radion. Huruvida detta skett med Langlets vetskap är dock okänt. Det går inte att utesluta att Kossuth-radion, som ett led i en medveten sovjetisk desinformationskampanj, sände ett referat av vad Langlet i ett helt annat sammanhang kan ha berättat (t.ex. i samband med det besök som han i brevet av den 11 februari 1945 uppger sig ha avlagt hos den sovjetkontrollerade regeringen i Debrecen [P 57, 11/2-1945]).

Versionen om Wallenberg som mördad av pilkorsarna kom nu alltså Reuterswärd till del, och det finns inga belägg för att ”pil-

korsteorin” skulle ha tillhandahållits åt den svenska utrikesförvaltningen av någon annan vid något tidigare tillfälle. Langlet tycks vara den förste som presenterade denna teori.

Det är dock av vikt att understryka att det i de ovan anförda breven av Langlet inte förekommer några egentliga omdömen, vare sig negativa eller positiva, om Raoul Wallenberg och dennes verksamhet. Det är påfallande tyst om Wallenberg. Langlets enda egentliga uppgift om Wallenbergs verksamhet i Ungern under hösten 1944 inskränkte sig till anmärkningen i brevet av den 28 mars att han på sin tid hade ”intet samarbete med W. och erhöll intet förtroende om hans åtgärder eller planer” (P 57, 28/3-1945).

I breven blottades emellertid en viss avoghet hos Langlet gentemot den övriga personalen vid svenska beskickningen. Langlet skrev bland annat att legationspersonalen visat prov på ”tanklöshet och försummelse” vad gällde hanteringen av depositioner av värdeföremål vid legationen från enskilda personer i Budapest, och han sade sig vara ”oändligt glad åt att ej ha någon trasa med i det byket” (P 57, 24/3-1945). Om ett besök vid legationsbyggnaden den 25 mars (dvs. efter det att byggnaden plundrats sex gånger av sovjetisk militär) skrev Langlet att ”intrycket var fruktansvärt:” ”Icke så mycket av bombskador och röverier som av den absoluta vanskötsel och missvård som där ägt rum”. (P 57, 25/3-1945). Han var också noga med att distansera sig från legationens verksamhet: ”Då man numera blivit övertygad att jag ingenting haft att göra med vår beskicknings verksamhet från Sztójai-tiden och framåt [...]” (P 57, 1/4-1945).

Budapest-beskickningens personal tar del av Langlets uppgifter om Wallenberg

Langlet riktade tämligen allvarlig kritik mot den svenska Budapest-legationens verksamhet i sina brev till Reuterswärd. Vi vet att medlemmarna av den svenska Budapest-beskickningen tog del av Langlets brev när dessa anlände till Bukarest den 29 mars, eftersom dessa lät författa ett svarsbrev (undertecknat av Per Anger, Asta Nilsson, Margareta Bauer och Lars Berg den 2 april), till Langlet:

Vi kunna icke underlåta att i detta sammanhang uttrycka vår förvåning över Din insinuanta ton mot Dina forna kolleger samt Din till en annan beskickning [Bukarest-beskickningen] framförda kritik över beskickningens verksamhet, vilken bedrivits i enlighet med från

Stockholm erhållna instruktioner. Du vet ju väl, vilka svårigheter vi alla haft att kämpa med, vilka icke minst äro att hänföra till Din verksamhet (P 57, 2/4-1945).

Vad vi därmed också vet är att legationsmedlemmarna tog del av Langlets två ytterst viktiga uppgifter om Raoul Wallenberg, nämligen att han den 17 januari ”stode i begrepp att bortföras med rysk auto, om som gäst eller fånge vore honom obekant”, samt ”det kan vara möjligt att han i verkligheten råkat i händerna på förklädda pilkorsare, i vilket fall man kan frukta det värsta om hans öde” (P 57, 28/3-1945).

9.2 Söderblom anmodas att agera för de svenska intressena i Ungern

Stella Andrassy, Tändsticksfabrikerna i Ungern

Samtidigt som den svenska Budapest-beskickningen sålunda anträdde resan till Bukarest, och Langlet skrev sin serie av brev till Reuterswärd vari han rekonstruerade händelseförloppet i Budapest efter den sovjetiska inmarschen, var Söderblom i Moskva fullt sysselsatt med att formulera skäl inför UD till att inte avlägga démarcher rörande svenska intressen i stridszonerna i Östeuropa hos sovjetiska utrikeskommisariatet.

Den 27 mars anmodades Söderblom att hos sovjetiska myndigheter inhämta upplysningar angående ”nuvarande vistelseort och befinnande Winthers svägerska Stella Andrassy” vars senaste uppehållsort var Budapest (HP 80 Ea, 27/3-1945). Den 29 mars 1945 svarade Söderblom:

[Dnr 215]. Framställning Edert 205 skulle avvisas och i varje fall ej föranleda åtgärd. Hänvändelse bör [...] riktas ungerska regeringen, som kan förmodas vilja göra allt för att hjälpa (HP 80 Ea, 29/3-1945).

Andrassy-ärendet hänvisades alltså till den ungerska regeringen, helt i enlighet med Söderbloms linje att Debrecen-regeringen borde erkännas av Sverige.

Samma dag återupptog UD sina försök att få Söderblom att agera hos sovjetiska myndigheter angående tändsticksfabrikerna i Ungern. Som tidigare nämnts tillrådde Söderblom den 12 mars, utan att ange egentliga motiv, démarche direkt till den ungerska regeringen. Den 29 mars inkom följande telegram från Stockholm:

[Dnr. 207]. Tändsticksbolagets representant i Ungern telegraferar till Jönköping att bolagets fabriker i Szeged, Keksmet och Budafok sedan flera månader nödgas arbeta uteslutande för Röda Armén under direkt militär rysk kontroll. Representanten framhåller omöjligheten att fortsätta driften utan egen oberoende företagsledning. [...] Ni bör intervensera i ärendet hos ryska vederbörande varvid särskilt erinras att fabrikererna böra respekteras som svensk egendom och överlåtas till bolagets oberoende ledning [...] (HP 80 Ea, 29/3-1945).

Fem dagar senare svarade Söderblom:

[Dnr. 220]. Sondering i ärende liknande Edert 207 rörande tändsticksfabriken i Rumänien avisades prima vista med hänvisning till de rumänska myndigheterna. Mig synes det också tveksamt huruvida disponerande av produktion och kontrollen av fabriker kan sägas strida mot 1907 års konventioner, stilleståndsavtalet eller allmänna rättsgrundsatser. Hemställer att démarche får anstå. Skrivelse följer (HP 80 Eu, 3/4-1945).

Söderblom ville alltså inte avge någon démarche. Tre dagar senare, den 6 april, följde den skrivelse som Söderblom utlovade i sitt telegram. Här kommer vi nu till det första av de tre handbrev (den 6, 12 och 17 april) som av Berger anses sammanfalla med Söderbloms ”ändrade attityd” i förhållningssättet till Raoul Wallenberg. Berger antyder också att dessa telegram skulle utgöra en indikation på att det blev ”en key priority” att snabbt normalisera relationerna med Ungern, och att Wallenberg härvid skulle ha kommit i skymundan.

Vi kan redan nu, mot bakgrund av den ovan genomförda analysen, direkt konstatera att denna skriftväxling inte sammanfaller med någon attitydförändring ifråga om Wallenberg-ärendet hos Söderblom. Såsom framgått ovan skedde en attitydförändring hos Söderblom, från en uppfattning om Wallenberg såsom ”satt under sovjetiskt beskydd” till ”försvunnen i bil mot okänd destination” under perioden från månadsskiftet februari/mars till mitten av mars 1945.

Vid tidpunkten för det första av de tre handbrevens avsändande till Stockholm (alltså den 6 april), tycks Söderblom ha haft en tämligen klar uppfattning om Raoul Wallenberg-ärendet: Raoul Wallenberg hade försvunnit i bil mot okänd destination och ärendet borde bedrivas av en ny svensk beskickning i Budapest och/eller av den svenska beskickningen i Bukarest. Detta hade han också meddelat Vetrov i brev av den 26 mars. Någon förändring i denna uppfattning kan inte skönjas, åtminstone ej i det skriftliga

material som i dag kan återfinnas i arkiven, förrän runt den 12 april (och då handlar det mer om en vidareutveckling av versionen om "Wallenberg försvunnen med bil mot okänd destination", snarare än en fullskalig attitydförändring). Vi återkommer till detta nedan.

Är då handbrevet, såsom hävdas av Berger, ett led i en svensk politik att snabbt normalisera relationerna med Ungern? Ingenting tyder på det. Snarare präglas dessa av Söderbloms, alltsedan mötet med Vetrov i december 1944, konsekventa linje att avvisa alla frågor rörande svenska intressen i Östeuropa, samt att få till stånd ett snabbt svenskt erkännande av Debrecen-regeringen.

I skrivelsen av den 6 april utvecklade Söderblom sin syn på en eventuell *démarche* till den sovjetiska regeringen angående tändsticksfabrikerna i Ungern. Söderblom ställde sig skeptisk till påståendet att röda armén skulle ha begått en "rättskränkning" mot svenska intressen och ifrågasatte om det inte i själva verket var helt i enlighet med internationell rätt att "en armé tillgodogör sig nytigheter för arméns behov". Han poängterade också att "den föreliggande utredningen utgöres av ett telegram från Tändsticksbolagets representant i Ungern". För ett skadeståndsanspråk skulle, enligt Söderblom, "fordras en långt grundligare utredning än ett lapidariskt telegrafiskt påstående". Han resonerade också kring tidigare erfarenheter av *démarcher* till sovjetregeringen rörande svenska intressen i Rumänien och framhöll härvid att man från sovjetiskt håll "konsekvent hänvisar" till de östeuropeiska ländernas regeringar. Söderblom avslutade sitt brev med att begära en kompletterande utredning och att "frågan underställes våra kronjurister, Undén och Gihl. Må regeringen därefter fatta sitt beslut" (HP 80 Ea, 6/4-1945).

Stockholm lät sig dock inte nöjas med Söderbloms avvisande svar av den 3 april. Innan skrivelsen hade hunnit inkomma till UD erhöll Söderblom den 7 april, på dagen en månad efter det förra telegrammet i samma ärende (den 7 mars), ett telegram med identisk ordalydelse:

[Dnr. 217.] Tändsticksbolagets intressen i Ungern – Edert 220 – anmäldes av Eder med uppteckning den 27 oktober tillsammans med de svenska intressena i Jugoslavien och Transsylvanien. I det ryska svaret den 22 november [...] blev framställningen i vad den avsåg Ungern varken avvisad eller direkt tillmötesgången. Verkställ *démarchen* enligt vårt 207 och bemöt eventuell hänvisning till ungerska Debrecen-regeringen med att den regim under vilken fabrikerna nu arbeta inrättas och upprätthålles av ryska militära instanser (HP 80 Ea, 7/4-1945).

UD upprepade således ordagrant instruktionen till Söderblom att avlägga en *démarche* hos det sovjetiska utrikeskommisariatet med krav på att svenska intressen i Ungern måste respekteras av den sovjetiska militärmakten. Detta telegram kan tolkas som tecken på en viss irritation från Stockholm sida över Söderbloms inaktivitet i frågan. Svaret från Söderblom kom två dagar senare, den 9 april:

[Dnr. 229] Då Danielsson och övriga Budapestsvenskar hitväntas snart anser jag mig böra i första hand konferera med dem om ärendet. Edert 217. Återkommer därefter (HP 80 Ea, 9/4-1945).

Söderblom återkom dock till von Post tidigare än så. Dagen före Danielssons ankomst till Moskva skrev Söderblom till von Post om sin vanda över att formulera en *démarche* enligt den instruktion han fått från Stockholm:

Jag har mycket rådbråkat min hjärna med formuleringen av en note till sovjetregeringen rörande de ungerska fabrikerna. Hur jag än sökt vrida och vända på saken, har jag med ledning av mig lämnade upplysningar och instruktioner ej kunnat komma till annat än att jag i noten å svenska regeringens vägnar måste dels göra gällande, att den ryska sydarméns myndigheter gjort sig skyldiga till rättsstridigt förfarande, dels kräva att sovjetregeringen ger befallning om att rättskränkningen upphör. Detta sker på grundval av telegrafiska upplysningar från ett svenskt bolags representant i Ungern, om vilken jag ej ens vet, huruvida han är svensk medborgare (HP 80 Ea, 12/4-1945).

Söderblom framhöll på nytt, liksom i brevet av den 6 april, att han inte ansåg det föreligga grund för en anklagelse mot sovjetiska myndigheter om ett rättsövergrepp:

I varje fall kan jag ej taga på mitt ansvar att formulera noten på grundval av för mig nu tillgängliga upplysningar utan måste utbedja mig, att jag erhåller fullständig text till vad som enligt svenska regeringens uppfattning i denna sak bör å svenska regeringens vägnar framföras till sovjetregeringen (HP 80 Ea, 12/4-1945).

Söderblom skrev också att

det enligt min uppfattning vore långt ifrån ändamålsenligt att göra gällande, att ungerska regeringen ej handhaver administrationen inom landet utan att de ryska militärmyndigheterna handla efter eget gottfinnande. Det är min bestämda mening, att den ifrågasatta *démarchen* i bästa fall blir helt resultatlös, men den kan likaväl göra oss skada, och

skall jag argumentera på nyss antytt sätt, kan den få allvarliga konsekvenser (HP 80 Ea, 12/4-1945).

Söderblom utvecklade emellertid inte vilka allvarliga konsekvenser som skulle bli följden av den svenska *démarchen*. Han avslutade brevet med en kort betraktelse vari han framhöll att det egentligen inte fanns någon anledning att anta att svensk egendom i de öst-europeiska staterna skulle nationaliseras eller konfiskeras:

De påtalade missförhållandena vid de tre fabrikerna i Ungern hava ju enligt uppgift förefunnits i flera månader utan att någon katastrof inträffat. Det går nog att muddle through och avvakta rätta ögonblicket för att med landets regeringsmyndigheter ordna upp saken (HP 80 Ea, 12/4-1945).

Söderblom ville alltså avvakta och återigen framförde han önskan att denna angelägenhet ej borde skötas från Moskva, utan direkt med ungerska myndigheter via en svensk legation i Budapest. Med ett sådant resonemang följde rent logiskt att Sverige borde erkänna Debrecen-regeringen. I ett telegram till Stockholm som avsändes samma dag, alltså 12 april, berörde Söderblom Stockholms eventuella tveksamheter inför upprättandet av relationer med Debrecen-regeringen:

Av telegram från Stockholm har jag förstått, att det anses oklart, huruvida den nuvarande ungerska regeringen är att betrakta som rättsligen erkänd från vår sida eller icke. För min personliga del tycker jag att man mycket väl borde kunna utgå från regeringens laglighet såsom ett slags legal presumption (HP 1 Eu, 12/4-1945).

Söderbloms argument var att den nya ungerska regeringen i praktiken nu fullföljde de förhandlingar med de allierade som inletts under Horthys regim, men som avbrutits av pilkorsarnas maktövertagande den 15 oktober 1944. Söderblom konstaterade följaktligen:

Vore det inte bäst ur vår synpunkt att presumera, att den nya regeringen är att betrakta som Ungerns lagliga regering och [...] från denna utgångspunkt inleda förbindelser med densamma (HP 1 Eu, 12/4-1945).

Sverige borde således ha Debrecen-regeringens laglighet som utgångspunkt för sin utrikespolitik ifråga om Ungern och inleda förhandlingar om frågor rörande svensk egendom direkt med den

ungerska regeringen. Från UD:s sida tycks man härefter ha gett upp vad gäller möjligheten att framföra *démarches* ifråga om tändsticksfabrikerna via Söderblom i Moskva. Några ytterligare instruktioner om *démarches* utfärdades i alla fall inte.

9.3 USA och Wallenberg-ärendet

Innan vi redogör för Budapestbeskickningens ankomst till Moskva den 13 april 1945 är det nödvändigt att kort se på USA:s syn på Wallenberg-ärendet. Just vid månadsskiftet mars–april kan man nämligen förmärka ett ökat intresse och engagemang från amerikansk sida för Wallenbergs öde.

Det amerikanska agerandet efter den 17 januari 1945 är till stora delar höljt i dunkel. Det ligger utanför denna utrednings uppdrag att genomföra en systematisk analys av detta. Icke desto mindre skulle det vara olyckligt att inte, när en del material faktiskt finns tillgängligt, åtminstone i korthet kommentera amerikanska åtgärder i fallet.

I det material som UD erhöll den 14 april 1998 framgår att frågan om vad som hänt Wallenberg efter den 17 januari 1945 tycks ha aktualiserats på den amerikanska sidan i början av mars 1945. Den 7 mars rapporterade Johnson att Wallenbergs gärning i Budapest uppmärksammas i *Dagens Nyheter* (den ovan nämnda artikeln ”Svensk bragd i Ungern” av den 6 mars 1945). Han vidarebefordrade härvid delar av innehållet ur artikeln till State Department (Nr. 891, P 2 EuI, 15/4-1998).

Uppgiften om att Wallenberg mördats av Gestapo (som UD erhållit från Böhm den 15 mars 1945) förefaller inte ha förmedlats till den amerikanska legationen i Stockholm förrän runt månadsskiftet mars–april. Den 7 april 1945 meddelade Johnson att ”the Swedish Foreign Office is particularly concerned over the disappearance of Raoul Wallenberg, its attache to the Legation in Budapest”:

It is stated in unconfirmed radio reports that he has been murdered. In order to determine Wallenberg's fate, the Swedish Legation in Moscow has been instructed to request the assistance of the Russian government (Nr. 1251, P 2 EuI, 15/4-1998).

Som ovan konstaterats gjorde dock inte Söderblom detta. I stället sände han den 26 mars ett brev till Vetrov vari han meddelade att

det saknades exakta upplysningar om Wallenberg men att han tycktes ”den 17 januari ha lämnat Budapest med bil”. Johnson avslutade telegrammet:

any support of our Embassy at Moscow can give the Swedish Legation in Moscow with respect to this matter would be greatly appreciated by us, as we had a special interest in Wallenberg's mission to Hungary (Nr. 1251, P 2 EuI, 15/4-1998).

På telegrammet återfinns följande anteckning som påskrivits för hand av den amerikanske finansministern Henry Morgenthau:

Let Stettinius know I am personally interest in this man.

I enlighet med Johnsons begäran (och Morgenthaus intresse i frågan) sände Stettinius ett telegram till den amerikanske ambassadören i Moskva, Averell Harriman den 9 april:

Department and board would greatly appreciate your giving all possible support to the Swedish legation in Moscow in its request to the Russian government for assistance in determining the fate of Raoul Wallenberg, attaché to the Swedish legation in Budapest. The War Refugee Board had special interest in Wallenberg's mission because of his outstanding work in protecting Jews and other victims of enemy oppression during the enemy occupation of Hungary (Nr. 824, P 2 EuI, 15/4-1998).

Den 12 april 1945 erbjöd Harriman, i enlighet härmed, Söderblom hjälp. Söderblom avböjde detta erbjudande och hade enligt Harriman meddelat:

Swedish Legation in Moscow was informed in late December by the Soviet Foreign Office that Wallenberg was safe in Budapest. Legation later received report from the Swedish Mission in Bucharest that Wallenberg had left Budapest alone by automobile for an unknown destination and had disappeared (Department of State Decimal File 701.5864/4-1245).

Söderbloms meddelande till Harriman stod helt i överensstämmelse med den bild som var gällande vid månadsskiftet mars-april 1945. Harriman konstaterade avslutningsvis:

The Swedes say they have no reason to think the Russians are not doing what they can and they do not feel that an approach to the Soviet Foreign Office on our part would be desirable (Department of State Decimal File 701.5864/4-1245).

När Söderblom en vecka senare, den 19 april, rapporterade om det amerikanska erbjudandet till UD, skrev han följande:

Härvarande amerikanska ambassad har fått ett långt telegram om saken från Herschel Johnson, vilken väl vidtalats av Dodde [Marcus Wallenberg jr.] eller någon annan familjemedlem. Vid det här laget torde ambassaden ha svarat, att den utgår från att man genom State Department vänt sig till Amerikas representation i Ungern. Ambassaden torde i övrigt svårligen anse något vara att göra från amerikansk sida (HP 80 Ea, 19/4-1945).

I den svenska arbetsgruppens rapport konstateras att Söderblom inte bara avvisade hjälp från Harriman utan också teg om detta erbjudande i en rapport hem till Stockholm av den 19 april. Därtill konstaterar man att Söderblom skrev "missvisande om det amerikanska agerandet" (*UD II: 52*, 2001: 86).

Att Söderblom av oklar anledning teg om det amerikanska erbjudandet i brevet av den 19 april står klart. Påståendet att den amerikanska ambassaden "svårligen anse något vara att göra från amerikansk sida", samt att ambassaden "utgår" från att man "vänt sig till Amerikas representation i Ungern" är missvisande och förefaller närmast vara ett led i Söderbloms konsekventa strävan att hänvisa alla ärenden som rörde Ungern till en ny svensk representation i Budapest. Det förefaller närmast som Söderblom åter tog tillfället i akt att inför Stockholm propagera för att Sverige snarast möjligt borde erkänna den sovjetkontrollerade ungerska regeringen, öppna en svensk beskickning där och bedriva ärenden såsom Raoul Wallenberg eller de svenska tändsticksfabrikerna från Budapest.

Söderblom, som vid början av april 1945 sannolikt alltjämt var helt okunnig, eller endast bristfälligt informerad från UD, om Wallenbergs speciella uppdrag i Ungern, avvisade det amerikanska förslaget, kanske delvis på grund av att han helt enkelt inte insåg att Wallenberg befann sig i akut fara, delvis för att han kan ha upplevt det amerikanska förslaget som ett intrång i den svenska legationens revir, men sannolikt främst därför att det helt enkelt inte låg i Söderbloms intresse att, vare sig med eller utan amerikansk hjälp, driva ärendet i Moskva. Att Harriman accepterade detta avvisande är egentligen inte heller förvånansvärt. Wallenberg var trots allt svensk diplomat, och om den svenska utrikesförvaltningens representant i Moskva uttryckligen sade att det inte "skulle vara önsk-

värt” med amerikansk hjälp, fanns det inte mycket Harriman kunde göra.

Förvaltningsorganisationer är inte bara noga med att definiera vad som ligger inom den egna kompetensen och reviret, man är också noga med att definiera vad som ligger *bortom* den egna jurisdiktionen, i synnerhet om sådana ärenden kan tänkas skada den egna organisationens långsiktiga intressen. Wallenberg-ärendet upplevdes, liksom tändsticksfabrikerna, av Söderblom som frågor som knappast kunde främja missionen att åstadkomma en radikal förbättring i de svensk-sovjetiska relationerna. Snarare fanns ju i bägge frågorna implicita anklagelser mot sovjetiska myndigheter, *dels* att de antingen skulle ha slarvat så grovt i sitt beskydd till Wallenberg att denne kunnat bortföras och mördas av ungerska eller tyska nazister, alternativt att de sovjetiska myndigheterna själva skulle ha bortfört och eventuellt mördat den svenske diplomaten, *dels* att sovjetiska militära enheter skulle ha stulit svensk egendom i Ungern. Moskva-legationens chef hade således mycket att vinna på att hänvisa frågorna till en annan instans.

Till Söderbloms försvar måste dock nämnas att han förefaller vara helt oinformerad om det faktum att svenska UD hade haft kontakter med amerikanska utrikesförvaltningen rörande de sovjetiska myndigheternas omhändertagande av Wallenberg. Hans antagande att amerikanska ambassaden vidtalats av Marcus Wallenberg jr. låter antyda detta. Att den svenska utrikesledningen inte höll sin egen legationschef i Moskva helt informerad om vilka åtgärder man vidtagit med anledning av Dekanozovs note förefaller olyckligt.

Möjligtvis kan man förklara Söderbloms underlåtenhet att rapportera till Stockholm om Harrimans erbjudande om hjälp samt hans uppenbart missvisande redogörelse för den amerikanska inställningen i Wallenberg-ärendet som ett resultat av hans fruktan att brev och kryptomeddelanden till Stockholm skulle kunna dekrypteras av sovjetiska myndigheter, och ge skäl till misstankar om att Wallenberg var i amerikansk tjänst (och att Söderblom därmed gått bakom ryggen på de sovjetiska diplomaterna). I en intervju i *Veckojournalen* 1980, uppgav Söderblom följande:

Harriman drog upp saken för mig, men jag förde inte ämnet vidare. Jag var tveksam till om det var särskilt lämpligt. Det kalla kriget var under uppseglande och att anta det amerikanska erbjudandet skulle av regeringen i Moskva lätt kunnat uppfattas som ett svenskt ställningstagande till förmån för amerikanerna. Jag bedömde också läget så att ett accepterande skulle väcka misstankar om att Wallenberg var ameri-

kansk agent. Det hade varit att försämra vår förhandlingsposition ytterligare (*Veckojournalen*, nr 8, 19/2-1980).

Söderblom avböjde följaktligen Harrimans erbjudande och hänvisade ärendet tillbaka till UD, med en (ehuru något förtäckt) uppmaning till att Sverige borde upprätta en legation i Budapest. Eftersom Sverige saknade representation i Ungern vid denna tidpunkt blev följden att UD i juni 1945 på nytt engagerade den amerikanska utrikesförvaltningen i ärendet Wallenberg. Den 7 juni 1945 telegraferade Johnson till Stettinius att man från svensk sida var ”interested welfare Raoul Wallenberg”:

Any assistance by our Budapest Mission in locating Wallenberg would be appreciated by Swedish Foreign Office (P 2 EuI, 17/2-1994).

Söderbloms inställning att Wallenbergärendet borde bedrivas från Budapest hade därmed vidarebefordrats till Johnson, som i sin tur vidarebefordrat en förfrågan till den amerikanska legationen i Budapest.

9.4 Budapest-beskickningens personal anländer till Moskva

Danielsson möter Söderblom

Den 6 april fick legationen i Moskva information om att Budapest-svenskarna var på väg från Bukarest mot Moskva. De anlände dock inte förrän den 13 april. Enligt Ingemar Hägglöfs dagbok ankom de till *Kievskij vokzal* klockan 11.30 och for vidare från *Leningradskij vokzal* mot Helsingfors klockan 19.45. Under tiden däremellan åt Hägglöf (enligt dagboksanteckningarna) lunch klockan 13.30 med bland annat Anger ”som berättade fantastiska saker från Budapests erövring”. Enligt ambassadör Jan Lundvik (som bygger på uppgifter från Anger och Bauer) var Danielsson (som för övrigt hade varit Söderbloms chef under dennes tjänstgöring som attaché vid legationen i Wien 1924) den ende i sällskapet som hade något längre samtal med Söderblom. Något annat hade för övrigt, som Lundvik understrukt i samtal med utredningen, varit anmärkningsvärt mot bakgrund av de sociala skrankor som vid denna tid präglade tillvaron på legationerna. Det finns dock dokumentation

som visar att Söderblom också samtalade med konsul Yngve Ekmark som var *STAB:s* representant i Ungern.

Vad som avhandlades under samtalet mellan de bägge legationscheferna Söderblom och Danielsson är inte känt, men det troligt att Danielsson uttryckte sitt missnöje med den behandling han fått från de sovjetiska trupperna i Budapest. Söderblom antydde också i ett brev av 12 juli 1946 att Danielsson uttalat sig negativt om behandlingen från sovjetisk sida (HP 1 Cs, 12/7-1946).

Vilken effekt ett sådant samtal kan ha haft på Söderblom, som enligt Hägglöf utgick från att allt som sades avlyssnades av värdlandets underrättelsetjänst, vet vi inte. Möjligtvis diskuterade man överhuvudtaget inte särskilt ingående händelserna i Budapest mot bakgrund av detta. Söderblom noterade i ett brev av den 19 april att hans samtal med Budapest-svenskarna endast var ”helt flyktiga”.

Klockan 15 besökte Söderblom, i sällskap med Danielsson, Vetrov vid utrikeskommisariatet. Vetrov anger i sin samtalsuppteckning att han meddelat Söderblom att det sovjetiska militära kommandot beslutat evakuera den svenska legationspersonalen av säkerhetsskäl eftersom Ungerns territorium utgjorde en krigszon (alltså helt i enlighet med punkt två i Vetrovs brev till Dekanozov av den 17 mars 1945). Den saknade Wallenberg nämndes inte under samtalet, som enligt Vetrovs anteckning varade i fem minuter.

Ingemar Hägglöf skildrar mötet med Budapest-beskickningens personal i sin bok *Berätta för Joen: Mina år med ryssarna* (1984):

Klockan 11.30 rullade deras tåg in. Svenskar och finländare, som då varit på väg i flera dygn och bar vittnesbörd om de skakande upplevelser som de gått igenom, steg ut på perrongen. Vi i Moskva hade inte fått något besked om vilka som var med transporten. Vi väntade att få se Raoul Wallenberg, därför att vi ett par månader tidigare helt oväntat fått ett besked från vice utrikesminister Dekanosov att han omhändertagits i Budapest av arméns personal [...]. De anländande undrade om vi i Moskva hört något från eller om honom. Hans frånvaro och öde bekymrade dem mer än något annat. De berättade för oss mycket som då var oss obekant om Wallenbergs verksamhet i Ungern, om förhållandena där under den ryska regimen och hur det gått till när de ryska trupperna erövrat Budapest (Hägglöf, 1984: 160–161).

Det är intressant att notera att Hägglöf tycks ha varit mer eller mindre helt avskärmad från de uppgifter som Söderblom bevisligen hade angående Raoul Wallenberg. Ärendet tycks uteslutande ha handlagts av Söderblom själv, utan insyn från någon medarbetare

vid legationen. Detta är inte förvånande mot bakgrund av de ovan anförda skildringarna som Grafström och Hägglöf ger i sin dagböcker av Söderblom som en chef som ogärna tog råd av någon.

Den korta vistelsen i Moskva har också skildrats av en medlem ur personalen vid Budapest-beskickningen, Per Anger. I boken *Med Raoul Wallenberg i Budapest* skriver Anger följande angående besöket i Moskva:

I Moskva möttes vi av medlemmarna från den svenska beskickningen, med minister Söderblom i spetsen. Han visade påtaglig nervositet vid vår ankomst [...]. Söderblom tog mig avsides på perrongen och deklarerade: "Kom ihåg när ni kommer hem till Sverige – inte ett ont ord om ryssarna!" (Anger, 1985: 132).

9.5 Söderblom vidarebefordrar bilden av Raoul Wallenberg som död till UD

"Jag fruktar att klarhet aldrig vinnes"

Dagen efter, den 14 april, översände Söderblom två telegram till Stockholm som behandlade frågor som avhandlats under Budapest-svenskarnas genomresa i Moskva. *I det första telegrammet* presenterades, under sex punkter, uppgifter som rörde Budapest-legationen och dess evakuering ur Ungern. Söderblom skrev att sovjetiska företrädare (Vetrov) till honom framfört att alla utländska beskickningar i Ungern av säkerhetsskäl evakuerats ur Ungern, att "allt tal om arrestering och fångenskap [för personalen] var obefogat", att "kvarblivna utländska missioner misstänktes av [den sovjetiska] fältpolisen vara camouflerade tyska spioncentraler" och att beskickningshuset "tydligt [var] plundrat först av pilkorsmän och sedan av ryssar" (P 2 Eu, 14/4-1945). Söderblom uppmanade också Anger att vid hemkomsten författa "en minutiös rapport och föredraga händelseförloppet för utrikesministern". Under punkt sex kom Söderblom in på Raoul Wallenberg:

Wallenberg, som var dödsdömd av pilkorsarna och tyskarna, smög på eget initiativ över till ryssarna. Så snart han anträffades fick jag officiell underrättelse. Därefter synes Wallenberg ha avrest med bil till Debreczen och befaras ha omkommit under resan. Olika teorier finnas: bilolycka (mycket sannolikt), rånmord, bakhåll av pilkorsare etc. Jag fruktar att klarhet aldrig vinnes (P 2 Eu, 14/4-1945, HP 1 Eu, 14/4-1945).

Söderblom fick här de två berättelserna om Wallenberg, dvs. ”Wallenberg som satt under sovjetiskt beskydd den 16 januari” och ”Wallenberg som försvunnen i bil mot okänd destination den 17 januari”, som hittills tycks ha varit något av konkurrerande versioner av hur det egentligen gick till, att stå i harmoni med varandra. Wallenberg hade påträffats av sovjetiska myndigheter, vilka meddelat Söderblom. Därefter hade han försvunnit med bil mot okänd destination. Eftersom dessa uppgifter sändes till Stockholm som en del av en rapport över Budapest-beskickningens besök i Moskva, är det rimligt att anta att Söderblom fått de två versionerna att harmoniera som ett resultat av information som han erhållit under den 13 april. Under denna dag hade Söderblom, förutom kontakten med legationspersonalen från Budapest-personalen, troligtvis endast varit i kontakt med endast en ytterligare person, nämligen Vetrov vid utrikeskommisariatet. Att Vetrov skulle ha lämnat uppgifter om Wallenberg är ytterst osannolikt. Som också framgår av Vetrovs samtalsuppteckning nämndes inte Wallenberg under det fem minuter långa samtalet.

Det är härvid av intresse att dra sig till minnes det brev av den 28 mars författat av Langlet som bevisligen lästs av åtminstone Anger, Berg, Nilsson och Bauer (och med största sannolikhet också Danielsson). Däri presenterade som bekant Langlet nära nog exakt samma version av händelseförloppet den 17 januari, som nu rapporterades av Söderblom till Stockholm. Det är inte orimligt att Budapest-personalen, då Wallenberg kom på tal, drog sig till minnes uppgifterna ur Langlets brev, och redogjorde för dessa inför Söderblom. Naturligtvis kan också Reuterswärd ha redogjort för Földes uppgift från mars 1945 att Wallenberg mördats (R 18/Ungern, 14/3-1945).

Vad vi vet med säkerhet är att Söderblom efter mötet med Budapestbeskickningens personal presenterade en version av Wallenbergs försvinnande som stod mer eller mindre helt i överensstämmelse med en version författad av Langlet i ett brev (av den 28 mars). Detta brev har lästs av minst fyra personer ur personalen.

Givet det ovan nämnda faktum att den ende medlemmen ur Budapest-beskickningen (vid sidan av uppmaningen till Per Anger att tala väl om ryssarna och samtalet med Yngve Ekmark) som Söderblom hade något längre samtal med var Carl Ivan Danielsson, är det rimligt att Langlets ”pilkorsteori” förmedlades till Söderblom via Danielsson. *I det andra telegrammet* som Söderblom skickade

till Stockholm den 14 april framgår att Langlets verksamhet varit föremål för diskussion mellan Danielsson och Söderblom:

Danielsson meddelar ryska militärmyndigheter påyrkade bestämt att i samband med beskickningens hemresa svenska röda korsets verksamhet Ungern helt nedlades. Langlets avresa från Budapest skulle ägt rum samtidigt med beskickningen i övrigt i enlighet med direktiv från ryssarna men uppsköts på grund av dennes sjukdom. Langlet lär efter beskickningens avresa dock gjort försök fortsätta sin verksamhet. Med hänsyn till de erfarenheter beskickningen redan gjort ifråga om Langlets tidigare insats samt de ryska myndigheternas inställning i frågan anses icke kunna ifrågakomma fortsatt röda-kors-samarbete utan kontroll från en därvarande svensk beskicknings sida (HP 1 Eu, 14/4-1945).

Danielsson hade således talat med Söderblom rörande problemen kring Langlets verksamhet och det synes inte orimligt att han i samband härmed också talat om Wallenberg och de resonemang som Langlet framfört rörande Wallenbergs död i brevet av den 28 mars 1945.

I ett handbrev till Grafström från Söderblom av den 18 december 1945 bekräftar också Söderblom att han fått uppgifterna rörande Wallenbergs död från Budapest-beskickningens personal:

Vidare vill jag understryka att [journalisten Emil] Langlet, anser sannolikt, att Wallenberg under färd från Budapest till Debrecen omkommit på ett eller annat sätt. Det är av intresse, att jag efter mina samtal med de hemvändande Budapest-svenskarna den 14 april kom till exakt samma slutsats utan att jag vare sig förr eller senare haft någon minsta kommunikation med Langlet (P 2 Eu, 18/12-1945).

Söderblom hade alltså kommit till slutsatsen att Wallenberg avlidit under färd till Debrecen efter samtal med den hemvändande Budapest-legationens personal, och mot bakgrund av att det mest ingående samtalet ägde rum mellan Söderblom och Danielsson är det rimligt att uppgiften kom från Danielsson.

Det första telegrammet av den 14 april är av stor betydelse eftersom detta var första gången som Söderblom öppnade för möjligheten att Wallenberg skulle ha omkommit genom en "bilolycka (mycket sannolikt), rånmord, bakhåll av pilkorsare etc." Tidigare hade Söderblom nöjt sig med att konstatera att Wallenberg sedan den 17 januari "försvunnit i bil mot okänd destination". Det är oklart varifrån Söderblom får uppgiften om att Wallenberg skulle

ha omkommit i en bilolycka. Pilkorsteorin kan vi härleda till brevet från Langlet av den 28 mars. Bilolycksteorin och den kryptiska anmärkningen ”mycket sannolikt” är dock av oklart ursprung.

Söderblom skulle komma att hålla fast vid denna version under nära nog hela sin återstående tid som legationschef vid beskickningen i Moskva. Hans kryptiska avslutning ”Jag fruktar att klarhet aldrig vinnes”, vars logiska konsekvens blir att Wallenberg-ärendet är att betrakta som ett hopplöst fall och därmed inte framgent borde tas upp med de sovjetiska myndigheterna, skulle också återkomma i ett antal handbrev och rapporter till Stockholm (HP 80 Ea, 19/4-1945, P 2 Eu, 30/4-1945).

Telegrammet innehåller också den märkliga uppgiften att Wallenberg ”på eget initiativ smög över till ryssarna”. Såsom framgår av uppgifter från Anger, är detta ett omstritt påstående. Vi återkommer till detta nedan.

Söderblom beordras agera för Stella Andrassy

UD hade den 27 mars bett Söderblom inhämta upplysningar hos sovjetiska myndigheter angående Andrassys vistelseort och befinnande. Söderblom hänvisade ärendet till den ungerska regeringen under förevändning att det i alla fall skulle avvisas av Moskva. Den 14 april kom ett bläcktelegram med en tämligen ilsken ordalydelse:

227. Ni beordras göra framställning vårt 205. Edert chiffer 215. Günther (HP 80 Ea, 14/4-1945).

Användandet av ordet ”beordras” är intressant, liksom att telegrammet är signerat av utrikesministern själv. Det tycks som UD var irriterat över att Söderblom konsekvent hänvisade ärenden som rörde det sovjetockuperade Ungern till den sovjetkontrollerade Debrecen-regeringen. Söderbloms svar på detta telegram kom till Stockholm den 18 april:

[Dnr 237]. För utrikesministern. Före verkställighet order Edert 227 anser jag mig skyldig vördsamt meddela, att enligt vad syntes framgå av flyktigt samtal med Budapest-svenskarna familjen A. sannolikt längesedan rest till Tyskland. Ifrågasätter i första hand alla upplysningar som kunna erhållas av de i dagarna hemvändande resenärerna samlas och sovrar (HP 80 Ea, 16/4-1945).

Ärendet Andrassy rann härefter ut i sanden och var i alla fall inte längre en angelägenhet för Söderblom. Det är intressant att Söderblom här för andra gången uppmanade UD i Stockholm att noga samla och utreda alla uppgifter från de hemvändande Budapestsvenskarna.

Den 17 april avsånde Söderblom *det tredje* av de handbrev angående tändsticksfabriker i Ungern som Berger anför som viktiga för förståelsen för Wallenberg-ärendet. Detta är ett handbrev till von Post som rör Söderbloms samtal med Yngve Ekmark under dennes genomresa i Moskva (HP 80 Ea, 17/4-1945). Det innehåller i praktiken intet annat än upplysningen om att STABs fabriker i Ungern torde kunna finansieras på plats.

9.6 Söderblom förbereder UD på Budapestbeskickningens ankomst

Försöket att "dämpa upphetsade överdrifter"

Perioden strax före Budapestlegationens ankomst till Stockholm den 18 april 1945 var tämligen intensiv vad gäller telegramväxling mellan Stockholm och Moskva. Den 18 april sände Söderblom två brev till Stockholm, en officiell skrivelse till utrikesministern och ett handbrev till polchefen Eric von Post. I skrivelsen till utrikesministern redogjorde Söderblom för ett samtal med den ryskfödde amerikanske journalisten Henry Shapiro. Söderblom inledde skrivelsen med att redogöra för uppgifter om de sovjetiska "besättningstruppernas korrekta uppträdande" i Iran, Norge och Rumänien. "Under den senaste tiden har jag emellertid", skrev Söderblom (och det är väl inte helt orimligt att anta att han härvid syftar bland annat på uppgifter från Budapestbeskickningens personal) "hört berättas från Rumänien, Ungern och även Polen, att övergrepp, stölder, våldtäkt etc. förekomma". Söderblom diskuterade om denna fråga med Shapiro varefter Shapiros svar presenterades:

Emellertid ville inte Shapiro bestrida, att ryska soldater i många fall kunna ha farit fram hårt i Rumänien, Ungern och även i Polen. Härvid bör man enligt Shapiro först betänka, att ett fyraårigt fasansfullt krig måste på soldaterna medföra återverkningar av förhårdande och förråande natur. Det är inte möjligt annat än att disciplinen stundom måste svikta. Vidare framhöll Shapiro, att rumäner och ungrare, de senare i egenskap av besättningstrupper bakom fronten, i Ryssland

härjat och skändat om möjligt ännu värre än tyskarna (HP 1 Er, 18/4-1945).

Vid två tillfällen i skrivelsen använde Söderblom, med hänvisning till Shapiro, termerna "otrolig naivitet" och "omdömeslös naivitet" för att karakterisera utsagor om sovjetiska övergrepp, givna av utlänningar, i synnerhet amerikanska medborgare, som besökt de östeuropeiska staterna efter den sovjetiska ockupationen. Söderbloms skrivelse avslutades med en direkt hänvisning till de hemvändande Budapest-svenskarna:

Våra hemvändande Budapest-svenskar äro måhända de enda neutrala, som genom omständigheternas makt kommit att sitta mitt i stridslinjen under månader av ett av detta fruktansvärda krigs mest fasanfulla slaktningar. Ehuru jag icke hade tillfälle att tala ingående med alla resenärerna, fick jag i allmänhet det intrycket, att de trots de hemska upplevelserna på ett beundransvärt sätt bibehållit balansen i omdömet (HP 1 Er, 18/4-1945).

I handbrevet till von Post samma dag skrev Söderblom att "de reflexioner av Shapiro, som jag nedtecknat i min skrivelse nr. 166, synas mig värda allt beaktande" (HP 1 Er, 18/4-1945). En kanske inte helt orimlig tolkning av detta är att Söderblom var mycket angelägen om att utrikesledningen i Stockholm, innan de skulle få tillfälle att själva bilda sig en uppfattning utifrån de vittnesmål som snart skulle ges av legationspersonalen, skulle prepareras med hans syn på den sovjetiska närvaron i Östeuropa. Han tvingades dock senare i ett handbrev till von Post av den 18 juni 1945 konstatera att han misslyckats med att "dämpa upphetsade överdrifter" (HP 80 Ea, 18/6-1945).

Dagen därpå skrev Söderblom på nytt några rader angående Budapest-svenskarna:

De samtal, som jag hade med Danielsson och de andra Budapest-svenskarna på genomresan, blevo tyvärr helt flyktiga. Tiden medgav ej att grundligt plöja igenom olika frågor. Emellertid föreföll det mig som om svensk egendom bortförts både av pilkorsare och av ryssar och att sålunda här kan föreligga anledning till klagomål och skadeståndskrav. Oförsiktigt nog tycks också en mängd värdeföremål tagits emot som depositioner av enskilda ungrare. Vad jag med dessa rader velat säga är, att jag hoppas, att man utreder ärendet med minutiös noggrannhet. Jag har svårt att se, huru detta skall kunna ske, förrän en svensk beskickning återvänt till Budapest (HP 80 Ea, 19/4-1945).

Återigen (för tredje gången) uppmanade Söderblom till en ingående undersökning av vad som förevarit i Budapest. Han flaggade också på nytt för att Sverige borde erkänna Debrecen-regeringen.

Raoul Wallenberg-ärendet bör bedrivas i Ungern

Den 19 april tog Söderblom också, kanske något oväntat givet hans inställning till ärendet, upp Raoul Wallenberg. I ett telegram till Stockholm uppmanade han att ”med Åkerrén sändes brev från Dodde [Marcus] eller Jakob [Wallenberg] till fru K[ollontaj] angående försvunna släktingen” (HP 80 Ea, 19/4-1945). I ett handbrev samma dag till von Post ägnades Raoul Wallenberg all uppmärksamhet:

Ett av de bekymmer, som mest tynger på sinnet, är helt naturligt Wallenbergs tragiska försvinnande. Jag har telegrafiskt föreslagit, att Dodde [Marcus] Wallenberg skriver ett personligt brev till fru Kollontaj om saken [...]. För min del har jag i min vidlyftiga korrespondens med utrikeskommissariatet rörande Budapest-svenskarna som senaste åtgärd understrukt, att alla upplysningar saknas om Wallenberg. Jag har emellertid ej ansett lämpligt att återkomma till saken i avvaktan på att Ni i Stockholm hinna samla och begrunda alla de upplysningar, som de hemvändande Budapest-svenskarna sitter inne med (HP 80 Ea, 19/4-1945).

Söderbloms hänvisning till ”Wallenbergs tragiska försvinnande” låter onekligen antyda att han ansåg att Wallenberg hade omkommit. Återigen, för fjärde gången inom loppet av tre dagar återkom han till att Stockholm måste ”samla och begrunda alla de upplysningar” som den hemvändande Budapest-beskickningen nu förde med sig. Innan så hade skett hade inte Söderblom velat agera för Wallenbergs sak. Brevet avslutades enligt följande:

Vad jag fruktar är, att ryssarna med bästa vilja i världen icke kunna skapa klarhet om vad som inträffat. För det första hava de truppförband, som stodo i Budapest i januari, nu säkerligen flyttat fram sina staber och kvarter till Wien. Vidare måste man tyvärr tänka sig möjligheten av att marskalk Tolbuchins högkvarter och underlydande staber i nuvarande stund svårligen kunna förmås ägna större uppmärksamhet åt ett ärende av detta slag. Slutligen är det tänkbart, att för den händelse Wallenberg råkat ut för en dödlig bilolycka eller mördats under färden från Budapest österut, hans försvinnande i den rådande oredan,

i den väldiga Budapest-drabbningens närmaste etappområde, faktiskt skett spårlöst (HP 80 Ea, 19/4-1945).

Det sammantagna budskapet var således, som för att förekomma Budapest-svenskarnas skildringar, att det i praktiken var omöjligt att skapa klarhet i ärendet och att det följaktligen var meningslöst att framgent ta upp det, åtminstone i Moskva.

9.7 Budapest-beskickningens personal anländer till Stockholm

Vad gör utrikesledningen?

Den 18 april 1945 anlände Budapest-personalen till Stockholm. Det är inte helt klart vilka åtgärder UD vidtog för att utreda legationspersonalens upplevelser i Budapest och frågan om Raoul Wallenbergs försvinnande. I den svenska arbetsgruppens rapport konstateras att medlemmar ur legationspersonalen har lämnat "rätt fylliga skildringar av skeendet i Budapest" till UD, att det inte tycks ha förekommit några muntliga utfrågningar om just Raoul Wallenberg, att det för legationspersonalens sammanträffande med utrikesministern saknas dokumentation eftersom Günther aldrig förde anteckningar vid möten och ingen tjänsteman var närvarande, samt att Danielsson aldrig tycks ha hörts av UD (*UD II: 52*, 2001: 52).

Helt i enlighet med Söderbloms rekommendation (som i brev givits vid fyra tillfällen) författade Per Anger omedelbart vid hemkomsten en rapport (*PM angående Pilkorsöverfallet på beskickningen m.m.*) som är daterad redan till den 20 april. Huruvida han också, som Söderblom rekommenderade i telegrammet av den 14 mars, "föredrager händelseförloppet för utrikesministern" är inte helt klart. I den svenska arbetsgruppens rapport hävdas att hela legationspersonalen vid hemkomsten skall ha sammanträffat med utrikesministern. Varken i Bergs, Angers eller Bauers egna böcker och skrifter nämns emellertid något möte med utrikesministern. Per Anger, som egentligen är den ende som ger någon utförligare skildring av hemkomsten till Stockholm i sin bok, skriver att en presskonferens inleddes på UD redan en timme efter ankomsten till stadsgårdskajen.

Att ett möte med utrikesministern ägde rum finns emellertid dokumenterat i ett brev från Berg till Danielsson av den 17 augusti

1949, vari Berg skrev att han tillsammans med de övriga beskickningsmedlemmarna blev

uppkallad till excellensen Günther, som därvid icke blott framförde regeringens tack för vårt arbete utan även lovade att göra sitt bästa, om det var något han kunde hjälpa oss med (P 1, *Berg, Lars*, 17/8-1949).

Per Angers föredragning 20 april 1945

Det finns ingen säker dokumentation på att en föredragning direkt av Anger inför utrikesministern själv skulle ha ägt rum vid detta tillfälle. Det synes också, givet Bergs visserligen korta ögonblicksskildring, osannolikt. Emellertid framhåller Anger i sin bok att ”hemma blev jag naturligtvis utfrågad om Raoul Wallenberg och vad som kunde ha hänt honom” (Anger, 1979: 134).

Utredningen har även, från Susanne Berger, fått tillgång till ett odaterat och osignerat dokument som förefaller vara ett protokoll från en föredragning av Per Anger rörande bl.a. Wallenbergs försvinnande. Föredragningen uppges ha ägt rum den 20 april 1945. Originalen (eller möjligtvis en avskrift) av detta dokument har lokaliserats i författaren Rudolph Philipps samling som finns deponerat i Riksarkivet i Raoul Wallenberg-föreningens arkiv. Det finns dock ingen information om hur dokumentet hamnat där. Av dokumentet framgår bl.a. följande uppgifter:

Legationssekreteraren Per Anger har vid besök den 20 april 1945 berättat följande: Dagen före julafton 1944 hade Anger och Wallenberg besökt biträdande utrikesministern Vöskundi för att utverka skydd åt Langlet och Röda korsets verksamhet, som hotades av pilkorsmännen. Utrikesministern hade ställt sig mycket avvisande och förklarat, att svenska legationen omedelbart måste evakuera från staden. Anger och Wallenberg begåvo sig då till legationen för att varna ministern. På julaftonen ockuperades legationen av pilkorsmän. Legationstjänstemännen sökte därefter sin tillflykt till olika ställen i allmänhet i Buda. Wallenberg hade dock uppehållit sig i Pest, där han reste omkring och sökte skydda judarna i de olika svenskhusen, men besökte emellanåt legationsmedlemmarna i Buda. Vid ett tillfälle hade Wallenberg och Anger med hjälp av ungerska gendarmer återtagit besittningen av legationen för någon tid. Anger hade rått Wallenberg att under de strider som då pågingo i staden, inställa sin verksamhet, då densamma vore förenad med alltför stora risker

Någon dag under förra hälften av januari 1945 hade ministern låtit hälsa Wallenberg, att han fått en anonym varning om att Wallenberg löpte mycket stor fara om han ej inställde verksamheten. Wallenberg hade låtit hälsa, att han dagligen erhöle dylika varningar och att han ej kunde taga hänsyn till desamma. Någon dag före den 15 januari 1945, vilken dag Pest helt ockuperades av ryssarna, hade Wallenberg emellertid låtit hälsa till ministern, att striderna tagit en sådan omfattning, att han icke längre kunde göra någon nytta, och att han därför tänkte gå över till de ryska linjerna. Ministern hade låtit hälsa att, om han ansåg sin ställning ohållbar, skulle han gå över till den ryska sidan. Sedan Pest fallit, hade Anger ej haft någon direkt förbindelse med Wallenberg (*Raoul Wallenberg-föreningens arkiv*, 1:5).

Vad som är intressant att fästa uppmärksamhet på i detta dokument är diskrepansen mellan Söderbloms påstående att Wallenberg ”på eget initiativ smög sig över till ryssarna” och Angers utsaga att Wallenberg hade erhållit klart mandat av sin chef Danielsson att ”gå över till den ryska sidan”. Varifrån Söderblom fått uppgiften att Wallenberg på eget initiativ smugit sig över till ryssarna kan inte med bestämdhet sägas. Klart är dock att Söderblom, under Budapest-svenskarnas vistelse i Moskva, nästan uteslutande umgicks med den i rang likställde minister Danielsson. Kontakten med den övriga personalen var (med möjligt undantag för STAB:s representant i Ungern Yngve Ekmark), precis som Söderblom själv skriver, endast kort. Söderbloms version av Wallenberg som agerar utan instruktion från sin chef är uppenbart negativ mot Raoul Wallenberg och torde emanera från Söderblom själv, Danielsson eller någon annan ur legationspersonalen. Detta är dock en fråga som måste lämnas obesvarad i brist på dokumentation.

Någon form av utfrågning eller föredragning rörande Wallenbergs försvinnande tycks således ha ägt rum efter hemkomsten. Tyvärr går inte Anger i sin bok in på frågan vem som anställde denna utfrågning. Han har också, på en direkt fråga av ambassadör Lundvik, svarat att han inte kunde minnas hur dokumentet med föredragningen tillkommit (P 2 EuI, 6/7-1999).

I UD:s arkiv finns ingen dokumentation, vare sig i form av regelrätta protokoll eller uppgifter i den reguljära skriftväxling mellan UD och legationerna, som ger belägg för att UD utfrågat Anger rörande omständigheterna kring Wallenbergs försvinnande.

Dokumentet av den 20 april 1945 saknar därtill alla de för reguljära UD-dokument obligatoriska beståndsdelarna i form av doku-menthuvud, ärendebeteckning, dossierbeteckning och instruktion

huruvida dokumentet är "förtroligt", "strängt förtroligt" eller "mycket strängt förtroligt". Dess korta inledning ("Legationssekreteraren Per Anger har vid besök den 20 april berättat följande:") kan inte anses vara typisk för UD-dokument rent generellt. Handbrev, skrivelser och promemorior inom departementet hade som regel tämligen utförliga inledningar som angav ärendets innehåll. Det finns heller ingen uppgift, såsom var obligatoriskt för UD-dokument, om namnet på den UD-tjänsteman som skrivit protokollet. Anmärkningen att Per Anger "vid besök" har lämnat en redogörelse förefaller också lite oväntad för ett UD-dokument. Anger var ju anställd inom utrikesförvaltningen och hans vistelse i Stockholm den 20 april 1945 bör knappast bland hans kolleger ha uppfattats som ett tillfälligt besök.

Å andra sidan är redogörelsen skriven på en mycket korrekt förvaltningsprosa. Språkdräkten låter antyda att någon form av stats-tjänsteman har hållit i pennan. På dokumentet återfinns också två handskrivna bläcksiffror: "Nr. 48" och "86". Vad dessa siffror står för går dock inte att säga. Det kan röra sig om någon form av diariesiffror (som dock strider mot UD:s rutiner). Två små hål i övre vänstra hörnet visar att ett eller flera papper har varit sammantade med dokumentet.

I övrigt finns inga kännetecken som kan ge oss ledtrådar till dokumentets tillblivelse och upphovsman.

Det kan inte uteslutas, för den händelse att dokumentet är en avskrift, att UD:s dokumenthuvud etc. har funnits på ett originaldokument som därefter har förstörts. Varför man i strid mot gängse rutiner skulle ha gjort en kopia utan obligatoriska beståndsdelar förefaller dock märkligt.

Man skulle också kunna tänka sig att den ansvarige handläggaren medvetet har avstått från dokumenthuvud. Dokumentet kan av olika skäl ha uppfattats som känsligt. Det skall dock påpekas att denna utredning inte har påträffat något dokument av liknande slag vid genomgång av utrikesdepartementets arkiv. För den händelse att man inom UD vid denna tid, vid behandling av särskilt känsliga frågor, använde sig av modellen att skriva dokument där upphovsmannens identitet inte skulle kunna röjas, borde denna utredning ha återfunnit åtminstone *något* liknande dokument. Så har emellertid inte skett.

Här skall emellertid understrykas att den amerikanska beståndsdelens i Wallenbergs uppdrag också av samtida chefstjänstemän bör ha uppfattats som känslig. Det finns visserligen ingen dokumenta-

tion inom UD som ger otvetydigt belägg för att så var fallet. Den totala frånvaron av dokumentation i UD:s arkiv av Bohemans samtal med Johnson under juni 1944 låter dock antyda att så var fallet.

I ett brev från Kálman Lauer till Marcus Wallenberg jr. av den 20 april 1945 skriver Lauer att ”det kan konstateras att amerikanska regeringen visade synnerligen stort intresse för Raouls mission samt att de nödvändiga penningmedlen ställdes till förfogande av härvarande amerikanska legationen”:

jag ber Eder behandla mina uppgifter om amerikanska legationen strängt konfidentiellt, då jag ej är befogad att meddela något härom (Brev från Kálman Lauer till Marcus Wallenberg jr. 20/4-1945, *Skandinaviska Enskilda Bankens arkiv*).

Mot detta kan emellertid anföras att det inte förekommer några som helst uppgifter vare sig om Wallenbergs amerikanska uppdragsgivare eller t.ex. om den brittiska legationens intresse för verksamheten i Budapest i dokumentet.

I Bergs promemoria över händelserna i Budapest efter den sovjetiska inmarschen (som upprättades den 2 maj 1945) förekommer flera mycket känsliga uppgifter bl.a. rörande den sovjetiska plundringen av den svenska legationsbyggnaden samt uppgifter från sovjetiska förhållare som gjort gällande att Wallenberg och Berg varit ”tyska spionchefer” (P 2 EuI, 2/5-1945: 6 [Berg]). I Angers föredragning nämns däremot att ”de ryska myndigheterna varit mycket förekommande”. Om man antar att Angers föredragning ansetts känslig och ”gömts undan” t.ex. med hänsyn till förhållandet till Sovjetunionen är det rimligt att också Bergs redogörelse borde ha behandlats på samma sätt. Så har dock inte skett. Bergs promemoria har helt i enlighet med gällande rutiner arkiverats på dossier *Organisationen av Sveriges diplomati och konsulatväsen Ungern*, (P 2 Eu).

Anger uppehåller sig således endast ytterst kort i sin bok kring vad som hände dagarna efter hemkomsten till Stockholm. I Moskva legationens arkiv finns dock ett brev från Per Anger till Ingemar Hägglöf skrivet den 17 maj 1945 vari Anger ger en kort kommentar kring hemkomsten:

Budapesthändelserna börja nu sjunka tillbaka i glömskans värld. Dvs. vissa av resenärerna synas fortfarande vara gripna av vad vi upplevat och ha lagt ut texten så gott de kunnat trots överenskommelse att den s.k. käften skulle hållas i största möjliga utsträckning. Vid presskonfe-

rens vid vår hemkomst lyckades vi emellertid undvika de brännbara ämnena. Riksdagen fick därefter vid hemligt sammanträde utförlig redogörelse för vad som förevarit i Budapest och dagen därpå erhöll pressen under tysthetslöfte samma orientering av Excellensen. *Dagsposten* och *Västmanlands läns tidning* har i samband härmed haft vissa artiklar vilka tilldragit sig stor uppmärksamhet och knappast äro ägnade att förbättra förhållandet till en viss stat. Jag skrev en p.m. om händelserna i Ungern innan jag for på semester. Den omhändertogs då av env. Danielsson och lär nu ha överlämnats till pol. avd. tillsammans med av andra resenärer författade uppsatser (HP 80 Ea, 17/5-1945).

Såsom framgår av detta brev finns inte ett ord om att Anger skulle ha föredragit händelserna i Budapest och omständigheterna kring Raoul Wallenbergs försvinnande direkt inför utrikesministern (eller inför någon annan på UD). Däremot framgår att riksdagen vid ett hemligt sammanträde fick en utförlig redogörelse för vad som förevarit i Budapest. Denna redogörelse gavs av utrikesminister Günther den 27 april och finns tryckt i boken *Riksdagens hemliga protokoll*, (1976).

Kan då Angers föredragning möjligtvis trots allt ha skett inom UD inför som ett led i utarbetandet av det anförande Günther höll vid riksdagens hemliga sammanträde den 27 april 1945? Det som talar emot denna tolkning är dock diskrepansen mellan uppgifterna i Angers föredragning och Günthers:

Den 1 februari 1945 togs den första kontakten med de ryska trupperna av två beskickningstjänstemän, som begivit sig ut till främsta stridslinjen. Vederbörande ryske befälhavare erhöll en redogörelse för beskickningens läge, samtidigt som framställning gjordes om att de ryska trupperna måtte respektera beskickningen samt kvarvarande svenskar och svensk egendom. I detta syfte överlämnades en förteckning över samtliga i Budapest befintliga svenska objekt.

Den 11 februari framträngde ryska förband mot den del av staden, där svenska beskickningen var belägen. Tyskarna bjödo starkt motstånd, och en mindre avdelning forskansade sig, trots protester från den svenska beskickningspersonalens sida i en sidobyggnad till beskickningen. I syfte att nedslå detta motstånd tilltvungade sig ett ryskt förband tillträde till huvudbyggnaden, varifrån de tyska soldaterna angreps. Beskickningsbyggnaden var vid detta tillfälle försedd med svenska flaggor samt skyltar på ryska språket. När det tyska motståndet brutits, påbörjade ryssarna trots protester en utplundring av beskickningen, i första hand på livsmedel och spritdrycker. Påföljande dagar anlände nya förband, vilka fortsatte plundringen. Beskickningens

hembiträden våldfördes, och beskickningens personal tvingades vid olika tillfällen ut till gatuarbete. Beskickningen genomsöktes från golv till tak, kassaskåpen sprängdes och allt av värde bortförde, inklusive samtliga beskickningsbilar. Alla protester och hänvändelser till vederbörande befälhavare voro gagnlösa (*Riksdagens hemliga protokoll*, 1976: 330).

Günther uppger i sitt anförande att ”den första kontakten med de ryska trupperna [togs av] två beskickningstjänstemän, som begivit sig ut till främsta stridslinjen [...] den 1 februari 1945”. Som framgick av Angers redogörelse hade dock Danielsson givit klartecken åt Wallenberg att ta kontakt med de sovjetiska förbanden redan kring den 15 januari 1945.

UD hade därtill fått bekräftat att Wallenberg faktiskt upprättat kontakt med sovjetisk militär personal redan före den 16 januari 1945 genom Dekanozovs note. Visserligen fanns de ovan presenterade uppgifterna som tydde på att Wallenberg den 17 januari 1945 försvunnit i bil mot okänd destination, men det framstår alltjämt som ytterst märkligt att utrikesministern inte med ett ord berörde vare sig Wallenbergs försvinnande, eller det faktum att kontakt upprättades med sovjetiska militärer redan två veckor före den 1 februari. Detta kan *å ena sidan* utgöra ett ytterligare belägg för att dokumentet inte har upprättats inom UD. *Å andra sidan*, kan Günther, av oklara skäl, medvetet ha valt att utelämna Wallenbergs kontakt med sovjetiska militärförband.

Kálman Lauers brev till Marcus Wallenberg jr.

Det går således inte att med bestämdhet utesluta att UD har upprättat protokollet över Angers föredragning. Det finns flera övertygande tecken på att upphovsmannen fanns utanför utrikesförvaltningen. Å andra sidan finns det tecken som gör att vi inte helt kan utesluta att det rör sig om ett UD-dokument.

Vilka aktörer förutom UD kan då ha varit intresserade av uppgifter rörande Wallenbergs försvinnande? Det skall här understrykas att utredningen har företagit omfattande genomgångar av dossierer hos den militära underrättelse- och säkerhetstjänsten samt hos säkerhetspolisen. Några tecken som gör det troligt att Anger föredragit ärendet inför svensk underrättelsetjänst finns inte. Dokumentet har inte påträffats i säkerhetspolisens Raoul Wallenbergdossier eller i C-byråns arkiv. Om vi antar att svensk under-

rättelsetjänst skulle ha haft intresse av den svenska Budapest-beskickningens öden efter den sovjetiska inmarschen skulle det åter ha varit rimligare att hemlighålla och arkivera Bergs känsliga rapport.

Wallenbergs amerikanska uppdragsgivare måste dock rimligtvis ha haft ett intresse av uppgifter kring Wallenbergs försvinnande. I oktober 1944 skrev Johnson i ett av sina telegram till Hull att "Wallenberg is throwing his full energy into his task and doing remarkably well considering enormous difficulties. Olsen thinks official recognition by WRB of Wallenberg's efforts, which would be forwarded through the Foreign office well justified" (30/10-1944, Nr. 4416, P 2 EuI, 15/4-1998). Den 6 december 1944 skrev Pehle ett brev till Wallenberg vari han uttryckte "our deep appreciation for your splendid cooperation and for the vigor and ingenuity which you brought to our common humanitarian undertaking" (6/12-1944, P 2 EuI, 15/4-1998).

Det finns också dokumentation (som vi får anledning att behandla mer ingående nedan) som visar att Danielsson hördes av Johnson och Olsen efter hemkomsten till Stockholm. Ett liknande förfarande med Anger från amerikansk sida förefaller fullt möjligt. I ett brev till John W Pehle av den 14 augusti 1944 skrev Olsen, som nämnts, att han hade ätit lunch med Anger som var då befann sig i Stockholm för en kortare period (P 2 EuI, 17/2-1994). Såsom framgått ovan hade Anger vid detta tillfälle åtagit sig att vidarebefordra den amerikanska instruktionen till Wallenberg rörande Szentirmay och Bogdanffy som Johnson inte ville vidarebefordra via det svenska UD:s kanaler.

Det förefaller dock mindre troligt att en eventuell föredragning av Anger inför t.ex. Olsen skulle ha protokollförts på svenska.

En ytterligare aktör som kan förutsättas ha varit mycket engagerad i Wallenbergs försvinnande är Kálman Lauer vars roll i Wallenbergs uppdrag var påtaglig, både under förarbetena i juni 1944 och under själva uppdragets utförande under sommar- och höstmånaderna 1944. I ett brev till Jakob Wallenberg av den 29 september 1944 skrev Lauer att han varit i kontakt med Raoul Wallenberg och att denne bett Lauer fråga Jakob Wallenberg huruvida han behövdes i Stockholm för att deltaga i Enskilda Bankens byggnadsplaner:

Frånsett detta vore det med hänsyn till Raouls egen existens mycket önskvärt att han komme hit så snart som möjligt och återupptoge sin verksamhet i firman. Enligt meddelande från Londons radio ha ryska

trupper på tre – fyra olika ställen trängt in i Ungern och hela slätten ligger öppen utan naturliga hinder för dem ända fram till huvudstaden. Så snart ryssarna kommit till Budapest, kan Raoul endast genom Ryssland komma till Sverige, och denna resa är mödosam och alla formaliteter komma att taga mycket lång tid. Om ni anser det vara riktigt, vore jag mycket tacksam om Ni ville intervensera hos UD, så att Raoul snart får resa hem. Jag bär ett visst moraliskt ansvar för hans resa, då jag förmått honom att taga på sig denna mission (Brev från Kálman Lauer till Jakob Wallenberg, 29/9-1944. *Skandinaviska Enskilda Bankens arkiv*).

Såsom framgår av detta brev var Lauer mycket angelägen om Wallenbergs säkerhet och han bör, efter Budapestsvenskarnas hemkomst, ha varit angelägen om att få information rörande Wallenbergs försvinnande. Det finns också flera tecken som talar för att Angers föredragning kan ha givits inför Kálman Lauer (alt. att Lauer var närvarande vid föredragningen).

I det tidigare anförda brevet av den 20 april 1945 till Marcus Wallenberg jr., var Lauer bland annat redogjorde ingående för omständigheterna kring rekryteringen av Raoul Wallenberg till uppdraget i Ungern (*version två*), återkommer nämligen uppgifterna från Angers föredragning (att Danielsson skulle ha fått ett förtroligt meddelande att Wallenberg stod under omedelbar fara från Gestapo och SS, att detta meddelande vidarebefordrades till Raoul Wallenberg, samt att ”det beslöts att [Raoul] skulle försöka komma över på ryska sidan med en del av sina skyddslingar”. Lauer skriver också följande:

Enligt sekreterare Angers utsago finns dock hopp om att [Wallenberg] befinner sig hos någon rysk kommandatur utan möjlighet till att få kontakt med sina anhöriga eller UD: Detta hopp baserar jag på följande meddelanden från sekreterare Anger och Berg.

Herr Anger var själv borta i 5 veckor, och den ryska kommandanten telegraferade till Moskva att han stod under ryskt skydd. Emellertid visade det sig senare att telegrammet icke kommit fram (Brev från Kálman Lauer till Marcus Wallenberg jr., *Skandinaviska Enskilda Bankens arkiv*).

Anger uppger i sin föredragning, som nämnts, att ”den kommandant, som omhänderhaft Anger, visserligen [hade] lovat att telegrafera till den svenska legationen i Moskva om att Anger vore välbehållen, men något sådant telegram hade icke kommit till legatio-

nen” (*Raoul Wallenbergföreningens arkiv*, 1:5). Lauer noterar också i brevet till Jakob Wallenberg att ”Raoul [skötte sitt krävande arbete] ända in i det sista, ja då redan Budapest dragits in i kampszonen och striden stor på gatorna arbetade han för att rädda människor – han sade till sina medarbetare, att han inte kunde lämna sina skyddslingar i sticket”. I Angers föredragning framgår att Wallenberg sagt ”att han icke ville att man efteråt skulle säga, att han ej gjort allt vad han kunnat” (*Raoul Wallenbergföreningens arkiv*, 1:5).

Flera av de centrala uppgifter som Anger lämnat vid en föredragning den 20 april 1945, förekommer således i ett brev från Lauer till Marcus Wallenberg jr. samma dag. Det finns naturligtvis flera tänkbara förklaringar till detta: *a)* Lauer kan ha varit närvarande vid en föredragning inför utrikesministern (vilket dock förefaller ytterst osannolikt) eller någon annan tjänsteman vid UD, och senare samma dag skrivit sitt brev till Marcus Wallenberg jr., *b)* Angers föredragning kan ha ägt rum inför Lauer och t.ex. Iver C. Olsen utan någon som helst koppling till utrikesförvaltningen. *c)* Anger kan *dels* ha hållit en föredragning vid UD, *dels* senare samma dag sammanträffat med Lauer och därvid gjort en föredragning med väsentligen samma innehåll.

Mot påståendet att föredragningen har skett inför Lauer kan dock anföras att den biträdande pilkorsutrikesministern Laszlo Vöczköndys namn är felstavat: I dokumentet skriver man ”Vöskundi”. Detsamma gäller för den i föredragningen omnämnde ”kemiske fabrikören Söllösi” (som uppgavs ha sett Wallenberg i en källare i Pest tillsammans med ryska officerare) (rätt ungersk stavning är Szöllösi). Å andra sidan kan Lauer ha haft en protokollskrivare.

Slutsatsen av detta resonemang är följaktligen att vi inte med säkerhet kan bestämma inför vilket forum Per Angers föredragning har skett.

Det som sammanfattningsvis talar för tolkningen att den skedde inför UD-tjänstemän (eller rentav inför utrikesministern) är att vi med säkerhet vet att Söderblom uppmanade UD (och kanske Per Anger själv) att just Anger skulle göra en föredragning inför utrikesministern (valet av Anger motiverades sannolikt med att han var förste sekreterare vid Budapestlegationen). Protokollet är därtill skrivet på ett mycket korrekt förvaltningspråk.

Det som talar mot en sådan tolkning är att någon kopia av dokumentet (eller originalhandlingen), trots omfattande genom-

gångar inte har gått att återfinna i UD:s arkiv. Det har heller inte återfunnits några dokumentära spår (t.ex. i form av hänvisningar i andra UD-dokument, diarieuppgifter etc.) till detta dokument. Utredningen har heller inte funnit något liknande exempel på ett UD-dokument utan de obligatoriska komponenterna dokumenthuvud, ärendebeteckning m.m.

Uppgifterna från Anger förekommer överhuvudtaget inte i något annat UD-material kopplat till efterforskningarna av Raoul Wallenberg. Däremot återfinns fyra uppgifter som framförts av Anger i föredragningen i ett brev från Lauer som avsänts samma dag.

Om det *trots allt* rör sig om ett UD-dokument är det märkligt att det har kommit på avvägar. Man kan i så fall fråga sig om den övriga beskickningspersonalen kan ha hörts på liknande sätt. Vad har i så fall sagts under dessa föredragningar och var förvaras dessa dokument? Det som dock talar mot detta är *dels* det faktum att Berg i sitt brev av 1949 visserligen nämner ett möte med Günther, men intet om någon *föredragning* inför utrikesministern, *dels* att Söderblom, som nämnts, uppmanade just Anger att föredra ärendet inför utrikesministern, dels att denna utredning, trots omfattande arkivgenomgångar, inte heller här återfunnit ens antydning till dokumentära spår (i form av hänvisningar i andra dokument) på att den övriga personalen skulle ha hörts av UD och att dessa utfrågningar protokollförts på liknande sätt.

Angers uppgifter om Wallenberg

Dokumentet av den 20 april 1945 är intressant också ur en annan aspekt. Anger delgav nämligen vid sin föredragning vittnesuppgifter som talar för att Wallenberg befann sig i sovjetisk fångenskap:

Det hade [...] emellertid lämnats uppgifter genom judar, som tidigare haft samarbete med Wallenberg, om att denne efter nämnda tidpunkt varit sedd i Pest. En hade sett honom utanför ghetton i samtal med ryska officerare. En kemisk fabrikör vid namn Sölössi, som Anger träffat i Bukarest, hade därvid berättat, att han sett Wallenberg i en källare i Pest tillsammans med ryska officerare. En tredje hade sett honom lämna staden i en bil, som varit åtföljd av ryska officerare på motorcykel (*Raoul Wallenberg-föreningens arkiv*, 1:5).

Det kan inte föreligga någon tvekan om att dessa uppgifter talade i riktning mot att sovjetiska myndigheter haft med Wallenberg att göra under tiden före dennes försvinnande. Emellertid torde dessa uppgifter inte, i utrikesdepartementets ögon, ha stått i något uppenbart motsatsförhållande till uppgifterna från Szeben, Langlet och Kossuth-radion att Wallenberg den 17 januari försvunnit bil mot icke angiven destination, för att därefter falla offer för pilkorsare eller Gestapo.

Därtill förtjänar att anmärkas att också Lauer, i sitt brev till Marcus Wallenberg jr. av den 20 april, konstaterade följande:

Å andra sidan medförde Raoul en hel del anteckningar och fotografier över de illdåd, som de tyska och ungerska nazisterna förövat, och det kan ju tänkas att det hänt honom en olycka på vägen till Debrecen (*Raoul Wallenberg-föreningens arkiv*, 1:5).

Om Lauer fått uppgifterna om att Danielsson instruerat Wallenberg att ta sig över till de sovjetiska linjerna från Anger, eller indirekt via Olsen eller UD efter en föredragning av Anger, förefaller det också möjligt att även uppgift om olyckan på väg till Debrecen förmedlats av Anger eller någon annan ur Budapest-beskickningens personal. Det synes inte orimligt att exempelvis Anger uppgivit detta, eftersom han tagit del av Langlets "pilkorst teori" under sin vistelse i Bukarest.

Danielsson hörs av Johnson och Olsen

Såsom konstaterades i den svenska arbetsgruppens rapport tycks UD aldrig ha verkställt någon typ av förhör eller utfrågning vare sig med legationschefen Danielsson rörande händelserna i Budapest och Wallenbergs försvinnande eller den övriga personalen (med möjligt undantag för Anger) (*UD II: 52*, 2001: 52). Inte heller denna utredning har påträffat något protokoll eller annan handling som härrör från en föredragning av Danielsson inför UD:s ledning. Här skall åter poängteras att det inte har påträffats någon som helst hänvisning i några andra dokument till att en sådan föredragning skulle ha skett. Däremot lämnade beskickningsmedlemmarna utförliga skriftliga redogörelser för legationens verksamhet under hösten 1944 samt pilkorsarnas och de sovjetiska truppersnas plundring av beskickningen. Dessa redogörelser nedtecknades i slutet av

april och början av maj 1945. Wallenbergs försvinnande behandlas härvid inte.²

Det är ett faktum att UD, såsom Boheman framhåller, vid denna tid var ett litet och informellt departement. Det går således inte att utesluta att Danielsson muntligen redogjorde för händelserna i Budapest och Wallenbergs försvinnande inför utrikesministern. Emellertid borde detta i så fall finnas omnämnt eller antytt i något av de dokument eller brev som rör händelserna i Budapest vid den sovjetiska inmarschen.

Det får anses anmärkningsvärt att chefen till en försvunnen beskickningsanställd, vars legation nyligen plundrats av en annan stats militärmakt, tydligtvis inte hördes av UD:s ledning, och om så mot förmodan har skett, att dessa förhör inte har protokollförts. Det är också anmärkningsvärt att Danielsson inte tycks ha tagit några egna initiativ efter hemkomsten för att få till stånd en noggrann sammanställning av all tillgänglig information kring Wallenbergs försvinnande. Det förtjänar att upprepas att Grafström, i sin instruktion till Anger den 6 juli 1944, skrev att Wallenberg i sitt arbete blir ”i allt underställd beskickningschefen, vilken han skall hålla fortlöpande underrättad om sina åtgöranden” (P 2 Eu, 6/7-1944). Danielsson var Wallenbergs chef och med detta följer ett ansvar för att alla åtgärder vidtas för dennes säkerhet.

Ivan Danielssons namn förekommer på den promemoria av den 2 maj som författades av Per Anger, men det är svårt att bedöma i vilken utsträckning Danielsson egentligen tillförde något utöver det som Anger redan skrivit då Danielsson, som Anger nämnde i brevet till Hägglöf av den 17 maj 1945, ”omhändertog” promemorian (HP 80 Ea, 17/5-1945). Danielssons ”edliga förpliktelse” av den 27 april var ytterst kortfattad. Den saknade Wallenberg nämns överhuvudtaget inte i dessa dokument.

² Utöver Angers redogörelse för händelserna i Budapest av den 20 april, samt hans muntliga föredragning, författade han också *P.M. angående svenska beskickningens i Budapest verksamhet vid tiden närmast före och under den ryska ockupationen* (2/5-1945). Denna promemoria har författats av Anger, sannolikt i samråd med Danielsson, vars underskrift återfinns i slutet av promemorian. Danielsson författade därtill själv en ”edlig förpliktelse” vari han mycket kort redogör för tiden mellan december 1944 och mars 1945 (dagtecknad den 27 april), samt *V.P.M. angående av beskickningen i Budapest under tyska ockupationen utfärdade legitimationshandlingar*. Lars Berg författade en ”edlig förpliktelse” (2/5-1945), samt två rapporter *Specialberättelse angående händelserna på svenska beskickningen i Budapest den 11-13 februari 1945* och *Specialberättelse: Tiden 13/2 - 15/3* (2/5-1945). Utöver dessa rapporter skrev också Berg *PM angående beskickningens i Budapest B-avdelning under tiden 1/12-1944 till 15/3-1945* (denna promemoria saknar datum). Denez von Mezey skrev *Specialberättelse angående händelserna på svenska beskickningen i Budapest under tiden 11-20 februari 1945* (27/4-1945). Margaretha Bauer författade den 27 april 1945 *Specialberättelse angående förhållanden å beskickningen i Budapest under tiden 17 februari - 12 mars 1945*.

Det är, mot bakgrund av den tidigare analysen av omständigheterna kring Raoul Wallenbergs rekrytering, en intressant omständighet att det finns dokumentation som visar att Danielsson har beretts tillfälle att redogöra för sina upplevelser inför Herschel Johnson och Iver C. Olsen i juni 1945. I ett telegram till Stettinius av den 14 juni 1945 skrev Johnson följande:

Have been informed by Danielsson, former Swedish Minister in Hungary, that Raoul Wallenberg accumulated extensive and well documented records regarding the Jewish situation and related relief activities in Hungary. According to him these records were left intact in chancery in large wooden box near entry to airraid shelter. These records should prove very valuable and he suggests that every effort to obtain them be made by our Mission Budapest (P 2 EuI, 17/2-1994).

Danielsson hade således informerat Johnson om att Wallenbergs material skulle finnas kvar i Budapest intakt. I ett brev av den 15 juni 1945 till John W. Pehles efterträdare, den nye Executive Director för War Refugee Board brigadgeneralen William O'Dwyer (som tillträtt tjänsten i januari 1945) (brevet utgör en *Final Report of Activities of War Refugee Board from Sweden*) skrev Olsen följande:

Sufficient facts now appear at hand to support the conclusion that Hungarian rescue and relief actions initiated by the War Refugee Board from Sweden were the keystones of the most productive steps taken in that area, and paved the way for saving the lives of perhaps 100 000 Jews. The work of Raoul Wallenberg, actively supported by Minister Daniellson [sic] and his staff of the Swedish Legation in Budapest, was nothing short of brilliant – to say nothing of being highly courageous. This group pioneered the program of constant and relentlessly increasing pressure on the Hungarian Government in behalf of the Jews, at the cost of seriously jeopardizing their own personal safety. Minister Daniellson informed minister Johnson and myself that during their last weeks as officials in Budapest, Raoul Wallenberg had to hide in a different house every night, he was so hotly hunted by the Hungarian Fascists and the Germans. [...]

Not until Wallenberg's records become available will the complete story of this program become known. We are informed that he kept extremely complete and documented records of a highly interesting nature, and that these records were still in the Swedish Legation when the staff was forced to leave Budapest (P 2 EuI, 17/2-1994).

Såsom framgår av Olsens rapport tycks alltså Danielsson ha fått tillfälle att inför Olsen och Johnson lämna en tämligen utförlig rapport från händelserna i Budapest. (Det förefaller sannolikt att Johnsons ovan anförda telegram av den 14 juni 1945, byggde på samma föredragning). Att någon liknande skriftlig uppteckning, vari Danielsson eller Anger redogjorde för Wallenbergs verksamhet, inte har påträffats i UD:s arkiv, förstärker intrycket av att man inom UD uppfattade Raoul Wallenbergs uppdrag som främst en amerikansk angelägenhet. Wallenberg hade erhållit instruktioner från USA, och när uppdraget nu var slutfört, rapporterade (i hans frånvaro) hans chef om uppdragets genomförande och resultat till den amerikanska legationschefen och representanten för War Refugee Board.

Även om det av Johnsons och Olsens redogörelser inte framgår huruvida Danielsson framförde några konkreta resonemang kring Wallenbergs öde efter den 17 januari 1945 (t.ex. i form av Langlets "pilkorsteori"), framstår ändå några formuleringar i Olsens rapport som indikationer på att Danielsson kan ha presenterat resonemang om Wallenbergs död. Anmärkningen att Wallenberg "was so hotly hunted by the Hungarian Fascists and the Germans" låter antyda att Olsen inte skulle ha hållit det för omöjligt att dessa faktiskt också lyckats ta livet av Wallenberg. Det avslutande resonemanget om att "the complete story of the program [will not become known] until Wallenberg's records become available" tyder också på att man överhuvudtaget inte tycks ha tänkt i banor av att erhålla en muntlig redogörelse av Wallenberg själv för räddningsprogrammet. Detta kan i sin tur tyda på att man av Danielsson fått del av Langlets uppgifter om att "Wallenberg råkat i händerna på förklädda pilkorsare, i vilket fall man kan frukta det värsta om hans öde" (P 57, 28/3-1945).

9.8 Söderblom erhåller definitiv instruktion att söka upp Dekanozov

"Möjligtvis har det hänt honom någon olycka"

Redan tre dagar efter Budapest-beskickningens hemkomst över-sände UD följande telegram till Söderblom:

[Dnr 239.] Ni erhåller härmed definitiv instruktion uppsöka Dekanozov och under återopande dennes meddelande Edert chiffer –

22 [Söderbloms meddelande av den 17 januari angående Dekanozovs note] hemställa att vederbörande ryska militärmyndigheter under vars skydd Wallenberg ställts måtte anmodas verkställa noggrann undersökning dennes vidare öden (HP 80 Ea, 21/4-1945).

Formen på detta telegram (som i mycket påminner om Günthers telegram till Söderblom av den 14 april med beordran om démarche i fallet med den saknade Stella Andrassy), låter antyda att det tillkommit direkt på order av utrikesministern (något som också bekräftas i en intern promemoria över ärendets handläggning som UD upprättade den 1 november 1945). Vad som egentligen föranledde detta telegram är oklart. Kanske var det Angers uppgift om att Wallenberg ”tänkte gå över till de ryska linjerna” och att Danielsson ”hade låtit hälsa att, om han ansåg sin ställning ohållbar skulle han gå över till den ryska sidan”, kanske var det Margareta Bauers uppgift (som enligt den svenska arbetsgruppens rapport delgivits utrikesministern [*UD II: 52*, 2001: 52]), att en rysk officer vid avfärden från Budapest påstått att sovjetiska militärmyndigheter tagit Wallenberg i beskydd och att denne troligtvis skulle vara i Stockholm före den övriga legationspersonalen.

Kanske var det dessa uppgifter i kombination med en växande insikt i Stockholm att Söderblom (i ljuset av erfarenheterna från december 1944) intog en konsekvent avvisande hållning till alla ärenden rörande svenska intressen i Östeuropa, som fick utrikesministern att nu avge en ”definitiv instruktion” till Söderblom att uppsöka Dekanozov.

Söderblom hade senast träffat Dekanozov den 11 mars 1945. Av telegrammet till UD av den 12 mars framgick att Wallenberg-ärendet inte hade berörts under detta sammanträffande (P 2 Eu, 12/3-1945). Söderblom hade bjudit in Dekanozov på thé den 10 mars, men denne hade ej kunnat komma på grund av en resa (HP 1 Er, 11/4-1945). Raoul Wallenbergs namn hade inte förekommit i samtal mellan Dekanozov och Söderblom sedan den 26 januari 1945 och då endast i samband med att Söderblom inledningsvis tackat de sovjetiska myndigheterna för att de ”tillmötesgått den svenska legationens vädjan angående Budapestlegationens sekreterare Wallenberg” (*Dokumentsamling*, D02).

För Söderbloms del var följaktligen fallet Wallenberg tillbaka på ruta ett. Trots att han vid två tillfällen efter Budapest-svenskarnas besök i Moskva presenterat en, uppenbarligen enligt hans tycke, fullödig verion av ”Wallenbergs tragiska försvinnande”, där de

bägge versionerna om ”Wallenberg som försvunnen i bil mot okänd destination” och ”Wallenberg satt under sovjetiskt beskydd” faktiskt stod i harmoni med varandra – ”Wallenberg försvann efter det sovjetiska omhändertagandet i bil mot okänd destination och har omkommit som följd av bilolycka, rånmord alternativt bakhåll av pillkorsare” – och trots att han flera gånger signalerat att ärendet borde bedrivas av ny svensk beskickning i Budapest och/eller av den svenska beskickningen i Bukarest, ville nu alltså Stockholm att Söderblom skulle uppsöka Dekanozov med anledning av Raoul Wallenberg.

Det är uppenbart att Söderblom, som under våren konsekvent velat hänvisa känsliga ärenden såsom tändsticksfabrikerna i Ungern, ärendet Andrassy och ärendet Wallenberg till andra legationers jurisdiktion, kände sig träffad av utrikesministerns ”definitiva instruktion”. I ett brev av den 30 april 1945 skrev Söderblom följande:

med tanke på den något ovanliga formuleringen av den sista telegrafiska instruktion, som jag erhållit i detta ärende, anser jag det på sin plats understryka, att jag förordat démarcher hos ungerska regeringen och en personlig hänvändelse till fru Kollontay, alls icke för att befria denna beskickning från ett fortsatt bedrivande av ärendet, utan fastmera för att medelst parallella ansträngningar genom andra kanaler söka ernå bästa möjliga resultat. Som jag förut framhållit, är det tyvärr möjligt, att saken kan komma att förbli en olöst gåta (P 2 Eu, 30/4-1945).

Återigen framhölls alltså att ärendet mycket väl kunde komma att förbli en ”olöst gåta”.

Söderbloms möte med Dekanozov den 25 april 1945

Mötet med Dekanozov ägde rum den 25 april 1945. Enligt den sovjetiska sidans samtalsuppteckning avhandlades härvid åtta punkter. Angelägenheter rörande Sveriges förhållande till Tjeckoslovakien och Polen avhandlades under de två första punkterna. Wallenberg-ärendet behandlades under punkt tre och enligt Dekanozov sade Söderblom följande:

Söderblom överräckte ett brev angående den f.d. sekreteraren vid legationen i Budapest, Wallenberg, som återfunnits av sovjetiska trupper i Budapest. Sändebudet uppgav att det finns uppgifter om att Wallen-

berg, trots de åtgärder som vidtagits för hans skydd, försvunnit någonstans spårlöst. Sändebudet ber om att det måtte vidtas åtgärder för att söka efter honom. Denne person är känd för den svenska allmänheten som en person som räddat 15 000 judar som befann sig i Budapest på den tiden då där fanns tyskar. Den svenska allmänheten oroar sig för Wallenberg, enligt Söderblom. Möjligtvis har det hänt honom någon olycka. Svenskarna hade fått uppgifter om en sådan händelse från judar som kommit från Budapest till Bukarest. Jag frågade vad för slags händelse med Wallenberg som Söderblom avsåg. Söderblom förtydligade att enligt vittnesmål som han hade, skulle Wallenberg, efter det att han påträffats, ha dött i samband med en bilolycka (*Dokumentsamling, D03*).

Detta är första gången som Söderblom framförde antaganden om Wallenbergs förmodade död till en sovjetisk företrädare. Det är intressant att jämföra Dekanozovs anteckningar från samtalet med den uppteckning Söderblom gjorde:

Vid besöket hos Dekanozov begagnade jag tillfället ånyo redogöra för den svenska aktionen till förmån för judarna i Budapest [...]. Jag betonade, att vi ha den uppfattningen, att herr Wallenberg är en av dem, som har den huvudsakliga förtjänsten av att tusentals Budapest-judars liv kunnat räddas. Wallenberg hade dödsdömd och förföljd av pilkorsmännen tagit sig över till den ryska sidan av fronten. Obestämda rykten har försports om att någon olycka drabbat honom, men några säkra uppgifter föreläge ej efter herr Dekanosovs meddelande av den 16 januari om hans anträffande. Helt naturligt väntade den Wallenbergska familjen och den svenska allmänheten med otålighet på att få underrättelser om Wallenbergs öde (P 2 Eu, 26/4-1945).

I den officiella skrivelsen till utrikesministern upprepade Söderblom (för tredje gången inom loppet av tre veckor, tidigare tillfällen: 14/4, 19/4-1945), således bilden av Wallenberg som "dödsdömd och förföljd av pilkorsmännen" som tar "sig över till den ryska sidan av fronten" och att "någon olycka drabbat honom".

Några förtydliganden till varför Söderblom skulle avlägga en démarche i fallet Wallenberg gav man dock, såsom framgår av Günthers telegram, inte. För Söderbloms del torde följaktligen inga nya uppgifter ha tillkommit som talade mot de uppgifter som han, förmodligen via Danielsson, fått sig till livs från Langlet och flyktingar från Budapest som kommit till Bukarest (såsom Wallenbergs och Langlets medarbetare Paul Hilvert och Paul Szeben samt korrespondenten Béla Földes). Söderblom fortsatte följaktligen att

inför Stockholm ge uttryck för uppfattningen att Wallenberg var dödsdömd av pilkorsarna och att han ”på eget initiativ smög över till ryssarna”.

En märklig diskrepans mellan Dekanozovs och Söderbloms respektive samtalsuppteckningar utgörs av det faktum att Söderblom hos Dekanozov inte presenterade ”pilkorsteorin” som möjlig dödsorsak, utan en hypotes om att Raoul Wallenberg omkommit i en bilolycka. Det finns ingen antydning i skrivelsen till Stockholm om en bilolycka.

Varför anförde inte Söderblom samma teori inför Dekanozov som han anförde inför UD? Fanns något taktiskt övervägande bakom detta? Och varför framförde Söderblom sina funderingar om att Wallenberg omkommit överhuvudtaget? I Günthers instruktion av den 21 april fanns intet som tydde på att han var beordrad att göra detta. Å andra sidan kan man konstatera att Söderblom inte gjorde någon hemlighet inför Stockholm av att han framfört till Dekanozov att ”obestämda rykten har försports om att någon olycka drabbat honom”.

Givet Söderbloms tidigare rapportering i olika frågor är det inte orimligt att anta att Söderblom var angelägen om att bli av med Wallenberg-ärendet från agendan. Han var dock tvungen att lyda instruktionen från Stockholm att uppsöka Dekanozov, men för att undvika på något sätt skapa en fientlig atmosfär under samtalet, t.ex. genom att antyda att de sovjetiska militära myndigheterna skulle ha slarvat i sitt beskydd av Wallenberg, eller rentav ge Dekanozov uppfattningen att Sverige anklagade Sovjetunionen för Wallenbergs försvinnande och död, lindade han in *démarchen* i förmildrande resonemang och hypoteser om att Wallenberg förmodligen omkommit i en bilolycka. Detta är en möjlig förklaring till att han valde att framföra ”bilolycksteorin” inför Dekanozov.

Vi vet att Söderblom, alltsedan de obehagliga sammanträdena med Dekanozov och Vetrov i december 1944, upplevde sin ställning i Moskva som ”allt annat än lättsam” (HP 1 Er, 24/2-1945), och att han i kontakten med sovjetiska myndighetspersoner ”i det längsta” försökte ”undvika diskussioner om balt- och flyktingfrågor” (P 40 R, 19/4-1945), som han upplevde som ett ”brännbart ämne” (P 40 R, 2/2-1945). I en senare rapport från mötet med Dekanozov den 25 april 1945 skrev Söderblom att

Herr Dekanozov talade därefter om att flyktingfrågan vore en besvärlig, obehaglig angelägenhet. [...] Jag ville ej fördjupa mig i ämnet och

avslutade samtalet, så snart detta kunde ske, utan att det verkade, som om jag rymde fältet (P 40 R, 4/5-1945).

Söderblom försökte alltså undvika ett tufft samtal med efterföljande nedstämdhet och känsla av misslyckande. Under samtalet kom också en indikation på att Dekanozov hade kunskap om den svenska legationens verksamhet i Budapest. I ett telegram rörande samtalet av den 25 april 1945 skrev Söderblom:

Jag hade orsak att i onsdags med Dekanozov ånyo rådgöra för verksamheten för judarna i Budapest och räddningen av danskar och norrmän från Tyskland genom svenska Röda Korset. Dekanozov sade, att svenskarna verkligen äro gästfria, tyvärr ibland alltför gästfria (P 40 R, 25/4-1945).³

Det är inte en orimlig tolkning att Dekanozov här syftade på de tusentals svenska skyddspass som var i omlopp i Budapest vid den sovjetiska inmarschen i staden.

9.9 Synen inom UD på de schweiziska diplomaterna Harald Fellers och Max Meiers försvinnande

Drar utrikesledningen paralleller till fallet Wallenberg?

Samma dag som Bulganin utfärdade arresteringsordern för Wallenberg lät han också meddela att de i Budapest ackrediterade schweiziska diplomaterna Harald Feller och Max Meier skulle arresteras och "på samma sätt som Wallenberg" föras till Moskva.

I april 1945 inkom uppgifter till UD att Feller och Meier hade försvunnit. Redan den 20 april stod det klart för UD att sovjetiska myndigheter torde ha haft något att göra med försvinnandet. I ett telegram från legationen i Bern skrev legationsrådet Zenon Przybyszewski Westrup att Feller och Meier "erbjudits att med rysk eskort besiktiga en viss beskickningslokal i Pest [...], varefter de aldrig återkommit" (HP 1 Cs, 20/4-1945). Démarcher via England hade, enligt Przybyszewski Westrup, lämnats obesvarade från sovjetisk sida. Som avslutning bad han "om orientering med inkomna motsvarande uppgifter från vår beskickning" (HP 1 Cs, 20/4-1945). Det är intressant att notera att åtminstone beskickningschefen i Bern, redan på detta stadium, var beredd att dra vissa

³ En utförligare rapport från samtalet med Dekanozov inkom den 4 maj (P 40 R, 4/5-1945).

paralleller till den svenska beskickningens upplevelser av händelserna i Budapest.

Under den kommande veckan bedrevs från sovjetisk sida en tämligen hätsk presskampanj mot Schweiz. Man anklagade Schweiz för nära samröre med nazi-Tyskland och för bristande neutralitet. I ett telegram av den 27 april 1945 från Przybyszewski Westrup konstaterade denne:

Allmän benägenhet att tyda kampanjen som en manöver att blanda bort korten beträffande Fellers försvinnande och sannolikt symptom på att denne mer eller mindre av misshugg avlivats (HP 1 Cs, 27/4-1945).

Det intressanta här är den förvånande snabbhet varmed Przybyszewski Westrup, utan att ha några som helst belägg, förmodade att Feller var död. Frågan är varifrån Przybyszewski Westrup har kommit på idén att sovjettrupperna skulle mörda neutrala staters diplomater. Från Danielsson? Det finns ingen dokumentation på detta. Emellertid kan man konstatera att Danielsson, den 24 april, genom UD låtit meddela följande till legationen i Bern:

Confidentiellement. Danielsson a déclaré que Feller pour garantir le ravitaillement des personnes réfugiées à Légation Suisse et empêcher perquisition des nazistes hongrois avait promis et donné certaine assistance à quelques leaders nazistes, circonstance qui pourrait peut-être expliquer l'action russe contre lui (HP 1 Cs, 24/4-1945).

Danielsson hade alltså varit underrättad på mycket tidigt stadium (hans paraff återfinns på telegrammet där Przybyszewski Westrup förmodade att Feller avlivats), angående de schweiziska diplomaternas öde. Resonemanget om att Fellers skydd åt vissa nazistledare skulle kunna förklara den sovjetiska aktionen mot honom är mycket intressant, inte minst mot bakgrund av att Raoul Wallenberg som ett led i sitt räddningsarbete var tvungen att upprätthålla kontakter både med tyska nazister och ungerska pilkorsare. (Vi får anledning att återkomma till denna aspekt av verksamheten i Budapest mer ingående). Kan Danielsson ha dragit liknande slutsatser om Wallenbergs öde?

9.10 Sammanfattning av bild III

Utrikesdepartementet hade i juni 1944 anställt en tjänsteman som i praktiken stod till en främmande stats förfogande. Wallenbergs var satt att genomföra ett "American program" i enlighet med instruktioner från USA:s utrikesminister samtidigt som han skulle vara "i allt underställd beskickningschefen" vid den svenska Budapest-beskickningen. Han skulle finnas tillgänglig "for any work the WRB might wish to assign him", men han fick inte uppträda som representant för War Refugee Board. I korthet torde man kunna sammanfatta arrangemanget som att en uppdragsgivare (USA) stod för projektets innehåll, och en uppdragsgivare (Sverige) stod för dess utförande. Uppdragets i många avseenden diffusa karaktär fick också konsekvenser för uppfattningen om Raoul Wallenberg inom utrikesförvaltningens organisation. I biträdande polchefen Grafströms ögon var han "den unge Raul Wallenberg, som sändes ned för att med amerikanska pengar hjälpa de förföljda judarna".

Huruvida det faktum att UD efter mottagandet av Dekanozovs note omedelbart underrättade de amerikanska och brittiska beskickningarna i Stockholm skall ses som en direkt följd av att man såg Raoul Wallenberg som främst en amerikansk angelägenhet kan inte sägas med säkerhet. Det är under alla omständigheter ett faktum att man i januari 1945 aktiverade de externa kontakterna men aldrig de interna nervbanorna till legationen i Moskva.

I januari 1945 försvinner Raoul Wallenberg från scenen och transformeras till ett ärende. För Söderblom var det av väsentligen tre skäl angeläget att så fort som möjligt ge ärendet Wallenberg en klassificering som möjliggjorde att det kunde avlägsnas från Moskva-legationens agenda. *För det första* var det ur en rent administrativ synvinkel önskvärt att snabbt komma till en lösning rörande frågan om Raoul Wallenberg. Det var viktigt att snabbt klassificera ärendet som av en viss typ som skulle möjliggöra tillämpandet av en viss på förhand utarbetad standardrutin. *För det andra* var Söderblom medveten om att det sovjetiska utrikeskommisariatet vägrade befatta sig med frågor rörande svenska intressen i Östeuropa och *för det tredje* var han (följaktligen) angelägen om att slippa tvingas avlägga démarcher i denna typ av frågor eftersom dessa kunde försvåra hans möjligheter att åstadkomma en snabb förbättring av de svensk-sovjetiska relationerna.

Därefter följde veckor och månader där det inkom diffus information rörande Wallenbergs öde som Söderblom alltför okritiskt

anammade. Hans syfte med detta var uppenbarligen att finna skäl för att ärendet inte borde bedrivas från Moskva. Att utrikesledningen, med undantag för Günthers senkomna ”definitiva instruktion” av den 21 april 1945, inte klart motsade Söderbloms linje i ärendet och inte på tidigt stadium gav honom klara instruktioner hur han skulle agera är den viktigaste förklaringen till varför rykten med oklart ursprung kunde tillåtas bli vägledande för utrikesförvaltningens bild av ärendet. Tendensen att finna skäl att slippa driva vissa ärenden från Moskva karakteriserade inte bara Söderbloms handläggning av Wallenberg-ärendet. En hel rad andra frågor avvisades från legationens agenda.

De bilder som skapas av ett ärende är i viss mån tvingande i så måtto att tjänstemännen tenderar att se vad de förväntar sig att se givet den bild man har av problemet. De är dock långt ifrån oföränderliga. Ny information, som fångas upp av förvaltningens tjänstemän, kan komma att medföra att nya formativa moment inträder varvid bilden av problemet omprövas och, möjligtvis, rekonstrueras i en annan form.

Det är dock intressant att notera att Söderblom gjorde bilden av Raoul Wallenberg som försvunnen i bil mot okänd mot destination mer än nödvändigt tvingande genom att den 26 mars 1945 meddela Sovjetunionen (Vetrov) att ”Wallenberg ”tycks den 17 januari ha lämnat Budapest med bil” och (strax före) den 12 april 1945 meddela USA (Harriman) att ”Wallenberg had left Budapest alone by automobile for an unknown destination and had disappeared”. Det faktum att Söderblom såväl inför sovjetiska som amerikanska företrädare förmedlade denna bild av ärendet Raoul Wallenberg försvårade naturligtvis en svensk revidering av densamma.

10 Varför dödsteorin?

De formativa moment som följde under våren 1945 mynnade ut i bilden av Raoul Wallenberg som död. Låt oss kort rekapitulera de versioner av Raoul Wallenbergs öde som förelåg under våren 1945 och därefter analysera varför de som gjorde gällande att Raoul Wallenberg försvunnit i bil mot okänd destination och därefter omkommit ansågs vara mer trovärdiga.

De versioner som gav stöd åt bilden av *Raoul Wallenberg i sovjetiskt förvar* (bild I) utgjordes av:

- a) Dekanozovs note av den 16 januari vari angavs att Wallenberg påträffats och åtnjöt de sovjetiska truppernas beskydd.
- b) Kollontajs budskap i februari/mars till fru von Dardel och fru Günther, att Raoul Wallenberg befann sig i livet i Sovjetunionen.
- c) Sulners uppgift av den 20 mars att Wallenberg, enligt sovjetiska militärer aldrig nådde Malinovskijs högkvarter, utan "hade arresterats någonstans".
- d) Bergs uppgift av den 21 februari att legationstjänstemännen (inklusive Wallenberg) sannolikt var livet, häktade eller i arbetstjänst hos sovjetiska militära myndigheter.
- e) Bergs uppgift av den 13 mars att han hade anledning att förmoda, att Wallenberg hade anträtt hemresan till Sverige.
- f) Langlets uppgift av den 28 mars att Wallenberg den 17 januari "stode i begrepp att bortföras med rysk auto, om som gäst eller fånge vore honom obekant".
- g) Angers uppgift av den 20 april att Wallenberg setts på flera håll i Pest tillsammans med sovjetiska officerare.

Därtill kom uppgiften av den 20 april att två andra diplomater från ett neutralt land, Harald Feller och Max Meier, erbjudits att "med rysk eskort besiktiga en viss beskickningslokal i Pest [...], varefter de aldrig återkommit" (HP 1 Cs, 20/4-1945).

De versioner som gav stöd åt bilderna *Raoul Wallenberg försvunnen i bil mot okänd destination* (bild II) samt *Raoul Wallenberg död* (bild III) utgjordes av:

- a) det skriftligt återgivna brottstycket ur en intervju med Valdemar Langlet som uppgavs ha sänts i Kossuth-radion den 8 mars, (som sannolikt avlyssnades av UD [enligt Peter Telcs], men avfärdades, för att därefter i skriftlig form på nytt överlämnas till UD den 15 mars av Vilmos Böhm), vari uppgavs att Wallenberg skulle mördats av Gestapo-agenter,
- b) uppgiften från Béla Földes av de första dagarna i mars 1945 att Wallenberg förmodligen mördats, samt
- c) uppgiften ur Langlets brev till Reuterswärd av den 28 mars, att det var möjligt att Wallenberg "råkat i händerna på förklädda pilkorsare, i vilket fall man kan frukta det värsta om hans öde" – en uppgift som därefter genom Danielssons försorg troligtvis förmedlades till Söderblom, som på oklara grunder, i telegrammet av den 14 april, byggde på "dödsteorin" med uppgifterna att Wallenberg skulle ha omkommit genom en bilolycka eller rånmord.

Givet att bilden av Raoul Wallenberg i sovjetiskt förvar byggde på uppgifter från den sovjetiske vice utrikeskommisarien Dekanozov, det sovjetiska sändebudet i Sverige Kollontaj, Raoul Wallenbergs medarbetare László Sulner, förste sekreteraren Per Anger samt attachén Lars Berg vid svenska legationen i Budapest, ter det sig märkligt att UD lät sig desorienteras av den diffusa informationen från Bukarest. Den påtagliga avsaknaden av reaktion och reflektion från utrikesledningens sida rörande Wallenbergs öde under våren och sommaren 1945 antyder att man tycks ha accepterat att bilden av Wallenberg som död var den mest sannolika.

En av dramats nyckelpersoner, Wallenbergs chef Danielsson, skrev t.ex. i ett brev den 1 juni 1945 till ungraren Joseph Bartha, (vars hus i Budapest Wallenberg vid något tillfälle under hösten 1944 skall ha lånat):

Über Herrn Wallenberg wissen wir leider gar nichts. Es ist sehr leicht möglich, dass er am Ende doch von deutschen SS-leuten oder Pfeilkreuzlern erwischt und getötet worden ist (1/6-1945. *Ur f.d. beskickningens i Budapest arkiv*).

Anger noterar i sin bok *Med Raoul Wallenberg i Budapest* (1985):

Jag stack aldrig under stol med att jag var övertygad om att ryssarna, efter att ha tagit hand om Wallenberg, satt honom i läger eller fängelse. [...] Vidare fick jag veta att min schweiziske kollega, legationssekreteraren Feller, jämte ett par andra schweiziska diplomater bortförts och internerats av ryssarna. Det var alltså logiskt att anta att samma öde vederfarits Wallenberg. Jag mötte föga förståelse i UD för min teori och hade överhuvudtaget en känsla att ingen på hemmaplan, som inte varit ute i kriget, begrep vad jag talade om (Anger, 1985: 134-135).

Varför vann inte bilden av Raoul Wallenberg som levande större tilltro hos utrikesförvaltningen och dess ledning? Orsaken till detta kan ha varit fyra olyckliga omständigheter:

För det första hade UD:s ledning inte en lika komplett bild av skeendet som presenterats ovan. Informationen fanns visserligen inom den egna förvaltningen, men som visats förblev en hel del information som hade varit av största vikt för utredningen i ett tidigt skede (t.ex. breven från Berg och Langlet, Sulners promemoria) liggande hos legationen i Bukarest. Materialet vidarebefordrades inte i sin helhet till Stockholm, utan endast i form av brottstycken.

Därtill tycks Sveriges utrikesminister, trots att han innehade synnerligen viktig information från Kollontaj, ha underlåtit att omedelbart delge vad han visste till UD:s tjänstemannaledning.

Denna brist på relevant information i ett tidigt skede hade åtminstone delvis kunnat avhjälpas om UD anställt förhör med samtliga medlemmar ur den hemvändande beskickningspersonalen när dessa ankom till Stockholm. Skadan var dock vid det här laget redan skedd. Legationspersonalen hade läst Langlets brev under vistelsen i Bukarest, vari "pilkorsteorin" presenterades. Man kan också ha sammanträffat med exempelvis Béla Földes som förmodade att Wallenberg mördats. Detta, samt den omständighet att åtminstone Danielsson tycks ha förmedlat "pilkorsteorin" till Söderblom, tyder på att beskickningsmedlemmarna redan var satta under påverkan av ryktesspridning av oklart ursprung som tidigt fanns i omlopp rörande Wallenbergs öde efter den 17 januari. Hade materialet som fanns i Bukarest-beskickningens arkiv kunnat levereras till Stockholm redan i maj 1945 hade utrikesledningen fått tillgång till vittnesuppgifter som var opåverkade av alla de rykten och obekräftade uppgifter rörande Wallenberg som sedermera kom i omlopp.

För det andra fick Söderblom med största sannolikhet uppgiften om att Wallenberg var död från Danielsson. Danielsson var

Wallenbergs närmaste chef och hade direkta erfarenheter av händelserna i Budapest. Uppgiften kom således Söderblom till del från en person med tämligen obestridlig auktoritet i frågan. Det går inte att utesluta att Söderblom skulle givit mindre tilltro till uppgiften om han känt till dess egentliga ursprung.

För det tredje hade Sverige ett sändebud i Moskva som så långt möjligt ville undvika att driva frågor rörande svenska intressen i de östeuropeiska stridszonerna. Démarcher i dessa ärenden upplevdes som utsiktslösa och kunde försämra de redan tämligen hårt ansträngda relationerna till värdlandet. Raoul Wallenberg hade först uppgivits stå under sovjetiskt militärt beskydd. Därefter hade han mördats av Gestapo eller pilkorsare. Det var naturligtvis svårt att ta upp Raoul Wallenberg-ärendet utan att indirekt anklaga sovjetiska myndigheter för slarv i sin ämbetskötsel.

För det fjärde: Givet att Danielsson och Söderblom, som tvivelsutan upprätthöll två av de viktigaste chefspositionerna av direkt relevans för bedrivandet av Raoul Wallenberg-ärendet, höll det för "mycket troligt" (Söderblom) och "sehr leicht möglich" (Danielsson) att Wallenberg omkommit, förefaller det naturligtvis inte heller som särskilt oväntat att bilden av Raoul Wallenberg som död vann acceptans hemma i Stockholm.

För det femte: Som ytterligare orsak måste också framhållas att inte ens Berg, som onekligen utgjorde det kanske viktigaste vittnet i ärendet, i juni 1945, kanske under påverkan av den information han fått i Bukarest, inte längre var helt övertygad om att Raoul Wallenberg verkligen var i livet. Enligt envoyén Gunnar Reuterskiöld (icke att förväxla med det ovan nämnda sändebudet i Bukarest Patrik Reuterswärd), som var Bergs chef vid dennes nya utlandsplacering i Lima, skall Berg vid ankomsten dit i juli 1945 spontant ha förklarat att

Wallenberg är död. Han hade givit sig ut på en väg som bombarderades så intensivt, att ingen kunde komma levande fram (P 2 EuI, 13/9-1951).

De fem olyckliga omständigheter som ovan anförts som bidragande orsaker till varför teorin om Raoul Wallenbergs död vann tilltro inom utrikesförvaltningen räcker dock inte som förklaring. Också med hänsyn till alla dessa försvårande omständigheter förefaller det märkligt att man så förhållandevis lättvindigt frångick Dekanozovs note. Det synes rimligt att utrikesförvaltningens svårförståeliga mottaglighet för diffus information rörande

Wallenbergs öde var betingad av någon eller några ytterligare omständigheter. Vilka skulle i så fall dessa omständigheter vara?

Vi har i det föregående analyserat den i flera avseenden originella rekryteringsprocessen av Raoul Wallenberg i juni 1944. Wallenberg hade inte bara valts ut för sitt uppdrag av den amerikanska myndigheten War Refugee Board. Han mottog också instruktioner för sitt uppdrag från den amerikanska utrikesministern. Posten som legationssekreterare vid Budapest-beskickningen var i allt väsentligt en täckmantel för att kunna utföra en verksamhet vars innehåll konstruerats av en annan stats utrikesförvaltning.

Förutom denna exceptionella omständighet finns också ytterligare ett antal omständigheter kring Raoul Wallenbergs person och verksamhet som kan ha bidragit till att göra bilden av honom som död till den minst osannolika.

10.1 Arresteringen av Raoul Wallenberg

Först och främst skall framhållas att själva arresteringen av Raoul Wallenberg i januari 1945 är, givet all diplomatisk sedvänja stater emellan, en osannolik händelse. En person med diplomatisk immunitet skall inte kunna bortföras och fängslas. Ett sådant förfarande står helt i strid med alla konventioner och regler stater emellan. Det kan inte uteslutas att det sovjetiska agerandet av dåtida svenska UD-tjänstemän kan ha uppfattats som så osannolikt att man undvek att överhuvudtaget se det som ett tänkbart scenario.

Att Raoul Wallenberg skulle ha omkommit i striderna kring Budapest föreföll möjligtvis helt enkelt rimligare. I synnerhet som Sovjetunionen, som var i allians med västmakterna, och följaktligen tillhörde den goda sidan, under de senaste åren hade offrat miljontals människor i en heroisk kamp mot den onda sidan, det nazistiska Tyskland.

10.2 Raoul Wallenbergs verksamhet i Budapest

Raoul Wallenbergs (och Valdemar Langlets) verksamhet, i synnerhet efter pilkorsarnas maktövertagande den 15 oktober 1944, var i samtidens ögon både exceptionell och kontroversiell. Det är känt att medlemmar ur beskickningens personal hyste farhågor ”för sura

efterräkningar å en del av Wallenbergs och Langlets mera vidlyftiga åtgärder” (Berg, 1949, 1983: 18).

Den 10 november 1944 telegraferade Danielsson till Stockholm att det var synnerligen komplicerat att få pilkorsarna att respektera Röda korsets lokaler och flyktingshem, ”genom svårigheten att kontrollera Langlets verksamhet”, som ”tagit stor omfattning med ständigt växande antal lokaler och anställda för utfärdande av skyddspapper m.m. i Röda korsets namn, varom beskickningen i allmänhet ej i förväg orienterats” (HP 1 Eu, 10/11-1944). En av de första åtgärder som Danielsson vidtog efter att ha ankommit till Bukarest var att telegradera till Stockholm att Langlets verksamhet snarast borde ställas in (P 57, 5/4-1945, HP 1 Eu, 7/4-1945). Samma budskap framfördes också via Söderbloms försorg den 14 april 1945 (HP 1 Eu, 14/4-1945). Angående Raoul Wallenbergs verksamhet skrev Berg i sin bok *Vad hände i Budapest, 1949 (Boken som försvann, 1983)*:

Raoul Wallenbergs gärning i Budapest var i sanning stor, och jag beundrar Raoul mer än någon annan människa. Därmed inte sagt, att jag i Budapest alltid gillade alla hans, för rent svenska intressen ibland kanske farliga, åtgärder. Ehuru personliga vänner, representerade vi vitt skilda åsikter, och inom beskickningen utkämpade vi flera hårda duster, ur vilka – jag måste tillstå – Raoul som den kraftigare och intelligentare alltid utgick med segern. Wallenberg ansåg, att han för att lösa sin humanitära uppgift, kunde gå till vilka ytterligheter som helst. Han hävdade, att då det gällde att rädda människors liv, kunde han utfärda hur många skyddspass som helst. När minister Danielsson, som hade att underteckna desamma, försökte utöva en försiktigt hämmande inverkan, kringgick Wallenberg beskickningschefen genom att utfärda allehanda intyg om att skyddspass skulle komma att utfärdas för vederbörande osv. Otvivelaktigt utträttade Raoul därigenom oändligt mycket mer än vad en av allehanda hänsyn och fördomar bunden karriärdiplomat hade kunnat göra, men ledningen på en legation måste ligga hos beskickningschefen (Berg, 1949, 1983: 14).

Per Anger antyder i sin bok *Med Raoul Wallenberg i Budapest (1979)* att Wallenbergs verksamhet ibland kunde vara problematisk för den ordinarie legationens säkerhet och arbete:

Jag tror att vi i första hand var oroliga för att Wallenbergaktionen skulle ta en sådan omfattning att den växte oss över huvudet och föranledde nazisterna till motåtgärder, som kunde riskera beskickningens fortsatta verksamhet. Jag kommer ihåg att jag kom tillbaka från mitt Sverigebesök i augusti 1944 och fann att Wallenberg slagit upp sitt huvudkontor i själva beskickningshuset. Tusentals judar trängdes på gatan utanför, i trädgården och i lokalerna för anhållan om skyddspass.

Den ordinarie beskickningspersonalen var förståeligt nog skakad av situationen (Anger, 1985: 150).

Skrivbiträdet Bauer återger i sina memoarer *Minnesanteckningar från krigsåren i Budapest 1943-1945* (1996) ett utdrag ur ett brev till Lennart Petri som uppges vara skrivet ”på 40-talet”. Bauer skriver följande:

På hans (Wallenbergs) avdelning hade redan anställts 99 ungerska judar. Här köpes och säljes skyddspass och drives överhuvud ytterst skumma affärer ... Vi på legationen är förtvivalade och det är oss en stor gåta att inte ministern gör någonting för att förbättra det hela (Bauer, 1996: 28).

I Bauers memoarer återfinns också ett brev skrivet av skrivbiträdet Birgit Brulin till Lennart Larsson den 9 september 1944:

Margaretha och jag äro hemskt ledsna många gånger att Du inte är här och hetsar upp Dig tillsammans med oss över vad som försiggår här just nu. När Du for hem var det rena rama barnleken mot vad det är numera. Köerna utanför grinden äro inte mindre och köpandet och säljandet pågår i mycket högre grad än förut. Där äro idag 120 judar anställda att sköta arbetet där och den korrption och protektion och svarthandel som där försiggår, det är inte att med ord beskriva...”Och Din gode vän Berg som verkar vara en bra man, har redan reagerat mycket för det hela och förstår inte hur sådana saker kan hända på en svensk legation. Om det nu hjälper på något sätt att sätta sig upp mot det hela. I varje fall har vår lilla trevliga koloni ökats till ett antal av 3 000 personer...” (Bauer, 1996: 29).

I ett brev av den 9 juni 1945 skrev Bauer till Petri:

Mycket av pilkorsarnas hämnd mot oss berodde på vår judeaktion med all säkerhet. Det är en sak att ordna med en aktion för att rädda människoliv, judar eller andra, det är en annan sak hur det sker...Det förfalskades papper till höger och vänster och såldes för flera tusen pengö [...] (Bauer, 1996: 28).

I sina memoarer, *Sverige i stora världen* (1996), återger Petri innehållet ur Bauers brev, samt skriver att ”när jag pressade Berg med frågor avslöjade han att handel med skyddspass hade ägt rum inne i humanitära avdelningens många lokaler, att skyddspass utfärdats för pilkorsare i utbyte mot att visst antal judar tillåtits åtnjuta beskickningens beskydd etc.” (Petri, 1996: 182).

Danielsson talade också i ett brev av den 9 oktober 1946 om ”de kritiska månaderna i Budapest hösten 1944 då beskickningens

hjälpaktion till förmån för de ungerska judarna svälde ut till oanade proportioner” (HP 80 E, 9/10-1946) Berg konstaterar i sin promemoria över verksamheten vid Budapestlegationens B-avdelning att läget under december månad 1944 snabbt försämrades delvis ”på grund av beskickningens aggressiva judepolitik” (*F.d. beskickningens i Budapest arkiv, odaterat*).

I ett brev till Rudolph Philipp från 1956 konstaterade Berg även att

allt tal om spioneri och gulaschaffärer vid beskickningen i Budapest är rena nonsens, i varje fall vad svenskarna beträffar. Vad Raouls hundratal anställda hade för sig, vet jag naturligtvis inte. Vi svenskar hade varken privatliv eller sidoaffärer. Hela vår arbetskraft var dag och natt inställd på kamp för Sveriges sak och för Raouls – ehuru hans sak snarare skadade svenska intressen än tvärtom på grund av Raouls mot Danielssons order ständigt mer vidlyftiga anställningar och skyddspappersproduktion (*Raoul Wallenbergföreningens arkiv, 1:5*).

Grafström underströk i sitt instruktionsbrev till Anger (av den 6 juli 1944 inför Wallenbergs ankomst) att ”varje intermezzo med myndigheterna bör [...] undvikas, och jag räknar med att Ni härvid lämnar Wallenberg erforderliga direktiv”. Att man från UD:s sida uppenbarligen var lite tveksam inför Wallenbergs verksamhet framgår av Olsens ovan nämnda brev till chefen för War Refugee Board John Pehle av den 10 augusti 1944. Olsen skrev att han hade intrycket att UD ”is somewhat uneasy about Wallenberg's activities in Budapest, and perhaps feel that he has jumped in with too big a splash”. UD skulle enligt Olsen ha föredragit att hantera frågan om skydd åt de ungerska judarna ”in the finest traditions of European diplomacy, which wouldn't help too much”. Han konstaterade emellertid att ”there is much to be said for moving around quietly on this type of work”. Som framgår av denna korta lägeskildring från Budapest var alltså inte heller Olsen helt oförstående inför den svenska utrikesförvaltningens skepsis gentemot Wallenbergs verksamhet, även om han konstaterade att ett traditionellt diplomatiskt förfarande knappast skulle ha varit till någon större nytta.

Det är dock av vikt att notera att inte heller Wallenberg själv stod helt oförstående inför de problem som en inflation av svenska skyddshandlingar skulle kunna medföra. I sin rapport av den 16 augusti 1944 resonerade Wallenberg kring vilka förhållningsregler som skulle gälla för utställande av provisoriska pass. Dessa borde endast ges till personer som stod ”i allra närmaste släktskapsförhållande till i Sverige bosatta personer”, samt till dessas maka,

make, eller minderårigt barn, samt till personer som ”stå i ett verkligt viktigt, långvarigt affärsförhållande till Sverige”:

De fall då provisoriska pass tidigare utfärdats för hela släkter eller tillställt personer, vilkas verksamhet icke varit av verklig betydelse för Sverige ha i fortsättningen visat sig vara ytterligt obehagliga prejudikat. Hundratals personer ha bestormat beskickningen med begäran om att komma i åtnjutande av samma förmån (HP 21 Eu, 16/8-1944).

Det skulle således vara fel att hävda att Raoul Wallenberg förhöll sig helt oförstående inför de invändningar man kunde ha mot ett alltför omfattande utdelande av skyddspass.

Det skall också understrykas att beskickningspersonalens ibland skeptiska hållning till Wallenbergs verksamhet måste ses i ljuset av att dessa (med undantag för Danielsson och Anger) sannolikt hölls ovetande om de mer kontroversiella aspekterna i Wallenbergs uppdrag (t.ex. att han valts ut av War Refugee Board, att han var ”available for any work the War Refugee Board might wish to assign to him” och att han fortlöpande under hösten 1944, via UD, erhöll instruktioner för sin verksamhet från USA:s utrikesminister).

Den övriga UD-personalens bild av verksamheten

Hur såg den övriga UD-personalen på Wallenbergs och Langlets utdelning av skyddsbrev etc. till judarna i Budapest? Ett handbrev från Berlinlegationens chef Arvid Richert till polchefen von Post är härvid av intresse. I januari 1945 ställde *World Jewish Committee* frågan till UD om inte systemet med skyddspass, som visat sig så effektivt i Ungern, också kunde utsträckas till Tyskland. von Post vidarebefordrade denna fråga till legationschefen i Berlin, Arvid Richert, som svarade:

Vad frågan om ”skyddspass” beträffar vill jag framhålla den stora skillnaden mellan förhållandet i Ungern den tid Danielsson började med dessa pass och förhållandena i Tyskland idag. I Budapest – liksom i Ungern för övrigt – löpte ju en massa judar fritt omkring, och ”skyddspassen” syftade att förhindra dessas ”likviderande”. Här finnas numera praktiskt taget inga judar mer som äro fria; de som ännu är i livet torde så gott som alla vara i läger o. dyl. (HP 21 J, 29/1-1945).

Såsom framgår av Richerts svar var alltså skälet till att man från Berlin-beskickningens sida avrådde från utfärdande av skyddspass

till tyska judar inte att Budapest-legationen skulle ha åstadkommit en diplomatisk skandal genom sitt utfärdande av ett stort antal skyddspass, utan att det i Tyskland helt enkelt inte fanns fria judar som kunde skyddas från förföljelse. Det fanns heller ingen antydning i brevet att Raoul Wallenberg skulle ha agerat i strid med utrikesförvaltningens intressen genom sin verksamhet i Budapest.

Söderblom förefaller dock ha intagit en mer skeptisk attityd till utfärdandet av skyddsbrev. Den 12 juni 1945 översände Söderblom ett telegram till Stockholm vari han skrev:

[Dnr 372]. Nittonårig ungersk greve företer skyddsbrev utfärdat för honom av beskickningen Budapest å konsulatet Prag. Tyske medborgaren greve Károlyi i Prag begärt skyddsbrev under motivering sådana utfärdades i mängd i Budapest. Enligt uppgift har också depositioner mottagits av ungrare etc. Hemställer utredning (HP 80 Ea, 12/6-1945).

Den 6 juli 1945 återkom Söderblom till nödvändigheten att utreda det svenska agerandet i Budapest. I ett handbrev till Sven Grafström skrev Söderblom:

Vad jag anfört i brev den 18 juni till von Post angående Budapest-beskickningen, hann jag tyvärr icke diskutera så ingående, som jag önskat under mitt besök i Stockholm. För att icke ärendet skall bliva en tröstlös härva, vill jag emellertid hemställa, att man söker, så gott sig göra låter, utreda, i vad utsträckning depositioner mottagits av personer, som ej tillhöra våra skyddsmaktsländer, samt vidare hur många sådana personer fått mottaga svenska skyddsdokument av ett eller annat slag. Vidare vore det av värde att få utrett det exakta innehållet av de instruktioner, som gälla för beskickningar och konsulat rörande mottagandet av depositioner av utlänningar. Slutligen vore jag tacksam att få en fingervisning om regeringens uppfattning rörande lämpligheten av det tillvägagångssätt, som tillämpats i Budapest i detta hänseende (HP 80 Ea, 6/7-1945).

Söderblom ville således inte blott få till stånd en utredning av legationens i Budapest utfärdande av skyddspapper och mottagande av depositioner, utan också få ”en fingervisning om regeringens uppfattning rörande lämpligheten” i detta agerande. Dessvärre har inte denna utredning kunnat finna om regeringen någonsin gav någon ”fingervisning” rörande arbetet vid legationen i Budapest. En promemoria författad den 20 oktober 1945 rörande mottagna depositioner kan möjligtvis utgöra del av en utredning.

Det är svårt att veta om Söderbloms inställning var representativ för tjänstemännen vid UD. Det har i samband med arkivgenom-

gångar inte återfunnits dokument som ger en entydig vägledning till hur utrikesledningen såg på Söderbloms brev, eller på Budapestlegationens verksamhet. Däremot har, som ovan påvisats, påträffats strödda anmärkningar om Wallenberg och hans uppdrag.

I början av 1946 utkom Valdemar Langlet med sin bok *Verk och dagar i Budapest* vari han redogjorde för Röda korsets och den svenska legationens verksamhet i Budapest under i synnerhet hösten 1944. I boken återkom Langlet till de problem som han upplevde sig ha haft i relationerna till svenska legationen (som han också utvecklat i de ovan nämnda breven till Reuterswärd under våren 1945). I synnerhet Röda kors-representanten (och legationsmedlemmen) Asta Nilsson utsattes för kritik, liksom även minister Danielsson. Raoul Wallenberg var dock inte utsatt för direkt kritik i boken.

Verk och dagar i Budapest följdes av en viss medial uppmärksamhet med ordväxling mellan Langlet och Nilsson/Danielsson i *Aftontidningen* (20/2-1946) *Stockholmstidningen* (20/2, 21/2-1946) *Svenska morgonbladet* (20/2-1946) och *Expressen* (19/2-1946) rörande samarbetssvårigheterna i Budapest. I dess kölvatten hade Langlet även kontakt med den förre svenska ministern i Budapest, Danielssons föregångare Torsten Undén. Langlet hade skickat sin bok till honom och den 12 mars 1946 översände Undén en kortare ”recension” av boken.

Undén konstaterade inledningsvis att han hyste uppskattning för Langlets insatser för ”att lindra nöd och rädda människor från undergång [...], fastän jag, som Du redan vet, har en annan inställning till hela judeproblemet”:

Jag utgår från stånpunkten, att ett neutralt land, hvilket dessutom som vårt saknar maktresurser, inte bör blanda sig i ett annat lands inre angelägenheter. Följer en beskickning inte denna regel, blir den förr eller senare en lekboll för parti-, ras-, eller personliga intressen i det främmande landet och tar risker, som till sin räckvidd aldrig på förhand kunna överskådas. Man skapar exempelvis precedensfall, hvilka senare kunna tjäna som stöd för ovälkommet inskridande utifrån i det egna landets angelägenheter.

Undén fortsätter:

Röda Korsets hjälpverksamhet har jag naturligtvis intet att invända emot, i den mån den till sin omfattning riktigt begränsas, men jag tror att om Du haft med mig och inte med D[anielsson] att göra, Du skulle funnit mig hålla betydligt strängare på vissa principer. Detta hade inte berott på bristande medkänsla för lidande människor utan på vetenskap

om hur lätt åtgärder, som icke stå i full överensstämmelse med folk-rättsliga regler, men synas relativt oskyldiga få konsekvenser af mycket allvarlig, kanske farlig beskaffenhet. Börjar jag exempelvis att utfärda svenska pass till utlänningar, som intet ha med Sverige att göra, är det svårt att sätta stopp. Bäst det är, utsättas dylika pass för inflation, och, hvad värre är, jag och därmed mitt land kunna anklagas för brott mot folkrätten och kanske rent af för bedrägligt förfarande – ty det rör sig faktiskt om ett sådant (Langlets samling: 12).

Langlet konstaterade i sitt svarsbrev av den 22 mars 1946 att UD faktiskt översänt provisoriska passböcker ("till det yttre mycket lika de ordinarie svarta passen") till legationerna både i Budapest och Bukarest. Emellertid hade lådan med dessa passböcker, enligt Langlet, "blivit liggande i attachéns rum", varför man istället lät utfärda "hemgjorda s.k. Wallenbergpass". UD hade således, poängterade Langlet, inte "haft något att invända mot tilldelning i stort av dylika pass, både i Budapest och Bukarest och under trycket av omständigheterna är det förklarligt att beskickningarna begagnade sig av därmed öppnade möjligheter:"

Men i varje fall är det ytterst beklagligt att man därvid ej åtminstone inskred mot medlemmar av staben i beskickningens s.k. humanitära avdelning (Wallenbergsbyrån), vilka lät sig bestickas att för dyra pengar åstadkomma utlämnandet av en hel rad dylika pass åt personer, som saknade varje förbindelse med vårt land, men ägde tillräckliga medel. Sådana fall kommo positivt till min kännedom och jag besvor mina överordnade att inskrida, men därav blev ingenting. Av naturliga skäl har jag härom ingenting nämnt i min bok, lika litet som om talrika missgrepp, som ställde vår beskickning i dålig dager hos den presumtiva och sedermera faktiska segraren. Därom skulle i verkligheten en hel bok ha kunnat skrivas (Langlets samling: 12).

Återigen återkom således uppgiften att personer vid Wallenbergs avdelning vid legationen skulle ha sålt svenska pass.

Torsten Undéns syn på Budapest-beskickningens verksamhet framkom också i ett brev av den 8 juli 1947 till brodern och utrikesministern Östen Undén:

Det [...] vore [nog] nyttigt, om beskickningens i Budapest hela ämbetsförsel under stadens belägring blefve föremål för undersökningar. [...] Jag vill framhålla, att det sagts så mycket obehagligt om beskickningen i B., att det, om också sent, nog vore skäl att såvida möjligt undersöka, hur den skött sina plikter (R 20 Eu/53, 8/7-1947).

Av detta brev att döma hade det alltså inte skett någon genomgripande utredning som ett resultat av Söderbloms brev 1945.

Dock tycks det alltså, vi det här laget, ha varit en ganska spridd uppfattning att beskickningen i Budapest hade agerat på ett olämpligt sätt ("det har sagts så mycket obehagligt").

Verksamheten vid Raoul Wallenbergs arbetsplats hade under hösten 1944 sammanfattningsvis bedrivits på ett i flera avseenden exceptionellt sätt. Det kan inte uteslutas att verksamhetens speciella art och utformning i sig bidrog till att göra nyheten om Raoul Wallenbergs försvinnande och död mindre osannolik.

10.3 Plundringen av den svenska legationen

Langlet talar i sitt brev till Torsten Undén om "missgrepp, som ställde vår beskickning i dålig dager hos den [...] faktiska segraren". Med den "faktiske segraren" avsåg Langlet Sovjetunionens röda armé och vi kommer härvid in på nästa exceptionella omständighet som möjligtvis kan ha bringat ytterligare trovärdighet till bilden av Raoul Wallenberg som död, nämligen de upprepade sovjetiska plundringarna av den svenska legationen i Budapest i februari 1945.

De sovjetiska trupperna erövrade Pest-sidan den 15 januari. Buda-sidan föll slutligt den 11 februari. Då de sovjetiska trupperna ryckte in i staden möttes de av tusentals människor som uppgav sig vara innehavare av olika typer av svenska skyddsdokument och "minst ett tiotal svenska legationer". Det rådde, enligt Berg, "inflation" på svenska skyddsdokument och skyddspass i staden. Orsakerna till detta var, enligt Berg, att humanitära avdelningen vid svenska legationen (under Wallenberg) och svenska Röda korset utfärdat ett så stort antal skyddshandlingar att somliga oundvikligen hamnade hos "icke lämpliga personer" (P 2 EuI, 2/5-1945: 6 [Berg]). En stor mängd förfalskade svenska dokument fanns i omlopp och åtskilliga pilkorsare hade försett sig med svenska skyddshandlingar från arresterade och avrättade judar:

Härtill kom dels att icke judiska ungerska medborgare erhållit skyddspapper dels ock att så gott som samtliga judar med svenska provisoriska pass eller skyddspass etablerade sig som svenska medborgare, prydde sina hus med svenska flaggor, själva buro blågula armbindlar samt öppet kallade sig för svenskar. Allt detta gjorde att det svenska namnet kom i vanrykte, att svenska dokument i allmänhet förklarades vara falska eller ogiltiga, och att all intervention för verkligt svenska intressen totalt omöjliggjordes (P 2 EuI, 2/5-1945:6-7 [Berg]).

Margaretha Bauer skrev i ett brev av den 9 september 1945 till Lennart Petri:

när ryssarna kom in i Budapest var det knappast att undra över att de inte visste vad som var en svensk beskickning eller ej, då på vartannat hus i Pest vajade en svensk fana av gult bomullstyg, blå satinflour, ja vad som helst (Bauer, 1996: 28).

Den 11 februari trängde sovjetiska soldater in i den svenska beskickningens huvudbyggnad som under de följande två dagarna, enligt Berg, utplundrades "från vind till källare" (P 2 EuI, 2/5-1945). Detta skedde trots att byggnaden var försedd med svenska flaggor och skyltar som på ryska angav att det var den svenska beskickningsbyggnaden och att Sverige fullgjorde skyddsmaktsupdrag åt Sovjetunionen.

Den sovjetiska bristen på respekt för den svenska diplomatiska immuniteten drabbade emellertid inte enbart byggnader och lösöre. Också de svenska diplomaterna vederfors en behandling som knappast stod i överensstämmelse med gängse internationellt iakttagna diplomatiska normer. Legationschefen Danielsson skriver om sina försök att utverka skydd åt legationsbyggnaden samt utverka sovjetiska identitetsdokument:

Vi lyckades komma i förbindelse med flera dylika kommandos, underkastades timslånga förhör men allt förgäves: Något ryskt skyddsdocument bekommo vi ej. När jag genom tolken lät framhålla att ryssarna hade den största anledning att åtminstone villfara den svenske representantens härutinnan alldenstund Sverige förestode de ryska intressena i Ungern, svarades att representanten för ett land som genom sina järnmalmsleveranser till Tyskland bidragit till krigets förlängning hade snarare anledning att förhålla sig tyst (R 20 Eu, 29/9-1947).

Också Berg mottogs med "största misstänksamhet och likgiltighet" vid det sovjetiska militära kommandot. Bergs anhållan om skydd åt svenska legationen

avslogs under motiveringen, att man inte kunde veta vem jag var, då man redan i stadens utkanter påträffat tusentals "svenskar" med svenska legitimationshandlingar av allehanda slag (P 2 EuI, 2/5-1945: 1 [Berg]).

Berg hänvisades istället till den sovjetiske stadskommandanten och befälhavaren för alla sovjetiska trupper i Budapest, general Tjernisov. Denne var dock ovillig att ge skydd åt svenska legatio-

nen med motiveringen att de sovjetiska fronttrupperna hade ”fri härjningsrätt” i Buda (P 2 EuI, 2/5-1945: 2 [Berg]). Därtill förklarade Tjernisov att han inte längre tillät den svenska legationen att i Budapest företräda några främmande stater.

Berg skriver i sin rapport att han gång på gång försökte utverka sovjetiskt skydd för medlemmarna av den svenska legationen, för legationsbyggnaden och för svenska företag såsom STAB och SKF:

I samtliga fall hade dessa försök ett rent negativt resultat eller i bästa fall ett löfte, som sedan aldrig infriades. Istället riktades från rysk sida grava anklagelser mot beskickningen, att beskickningen bedrivit spionageverksamhet, att beskickningen utställt skyddspapper för ungerska icke judiska medborgare, att beskickningen icke hade kontroll över den humanitära verksamheten vid beskickningen och Svenska Röda Korset, samt att beskickningen icke tillräckligt aktivt tillvaratagit Sovjetunionens intressen i Ungern. Ett flertal av beskickningens icke svenska anställda arresterades och förhöordes ingående angående beskickningens och de svenska herrarnas arbete, våra privatförhållanden m.m. Särskilt utpekades Wallenberg och jag såsom tyska spionchefer, då ryssarna hade svårt att förstå arten av arbetet vid den humanitära avdelningen och B-avdelningen (P 2 EuI, 2/5-1945: 6 [Berg]).

De svenska diplomaterna hade svårt att tolka det sovjetiska agerandet. I sin rapport från händelserna i Budapest konstaterade Danielsson och Anger följande:

Huruvida de öden, som drabbat den svenska beskickningen och dess medlemmar efter erövringen av Budapest stå i samband med det de ryska trupperna lämnade generella tillståndet till plundring av staden under 46 timmar eller om de borde tillskrivas av den högsta ryska militärledningen givna direktiv, torde ej med bestämdhet kunna sägas (P 2 Eu, 2/5-1945).

Man noterade också att ”ryska militärer av alla grader” riktade beskyllningar ”mot svenska beskickningen och mot den svenska nationen för visad bristande neutralitet” (P 2 Eu, 2/5-1945).

Vilka var motiven för det sovjetiska agerandet?

Hur skall vi förklara det sovjetiska agerandet mot den svenska legationen? Langlet satte uppenbarligen plundringen i samband med ”missgrepp”, som ställt den svenska beskickningen ”i dålig dager hos den [...] faktiska segraren”. Vilka missgrepp Langlet egentligen avsåg framgår dock inte helt klart av brevet till Torsten

Undén. Det förefaller rimligt att han härvid främst syftade på de ”medlemmar av staben i beskickningens s.k. humanitära avdelning (Wallenbergsbyrån), vilka lät sig bestickas att för dyra pengar åstadkomma utlämnandet av en hel rad dylika pass åt personer, som saknade varje förbindelse med vårt land, men ägde tillräckliga medel”. Vilken grund Langlet hade för att se ett samband med den påstådda försäljningen av skyddsdokument och det sovjetiska agerandet mot den svenska beskickningen vet vi dock inte.

Det förtjänar att anmärkas att man från sovjetisk sida kanske aldrig hade något uttalat motiv med att plundra legationsbyggnaden. Det behöver inte ha funnits någon klar order från militärledningen att just den svenska beskickningen skulle plundras. I ett brittiskt underrättelsesdokument av den första april 1945 gav en holländsk officer följande skildring av den sovjetiska inmarschen i Budapest:

Russians did not behave normally at Budapest. They looted and drank everything and made no discrimination between allied and Germans. No discipline seemed to exist and soldiers were openly insubordinate to their officers. From one tenth to one half of young women of Budapest were raped by Russians including Dutch and French girls. One officer I saw shot in leg by Russians for trying to intervene while Russian soldier was raping a woman. (*Public Records Office* HS4/103, 58340).

Den sovjetiska militärens agerande i Budapest präglades således av brist på disciplin och fullständig hänsynslöshet mot civilbefolkningen. Det kan följaktligen inte uteslutas att plundringen av den svenska legationen skedde i hastigheten på initiativ av de soldater som under striderna råkat hamna i denna del av Buda. Det sovjetiska militärkommandot hade givit trupperna ”fri härjningsrätt” i denna del av den ungerska huvudstaden och möjligtvis gjorde soldaterna ingen åtskillnad mellan den svenska legationsbyggnaden och andra hus i området. Därtill fanns det uppenbarligen, som ovan nämnts, ett flertal byggnader i staden som försetts med Sveriges insignier.

En uppfattning om den sovjetiska synen på den svenska legationen och dess verksamhet får man dock i det *särskilda meddelande (spetssoobsjtjenie)* av den 19 februari 1945 från biträdande chefen för *Smersj* vid andra ukrainska fronten överste Muchortov till chefen vid samma enhet generallöjtnant Korolev.

Häri uppgavs att den svenska legationen och svenska Röda korset i Budapest komprometterat sig genom att ta personer i sitt

beskydd som inte hade någon som helst anknytning till Sverige. Däribland återfanns, enligt Muchortov, medlemmar ur fascistiska rörelsen i Ungern, ett antal medarbetare och agenter som tillhörde den tyska underrättelsetjänsten och andra "kontrarevolutionära element". Här nämndes också att man gripit och den 24 januari, förhört Henry Thomsen (vars egentliga namn var Henry Grossheim-Krisko) som arbetat vid den svenska legationens B-avdelning.

Dessvärre saknas följande sida i Muchortovs *särskilda meddelande*, där man möjligtvis, efter förhörsuppgifter från Thomsen, hade kunnat hitta uppgifter också om, och från Raoul Wallenberg.

I det *särskilda meddelandet* återgavs därefter en rad uppgifter från olika källor och agenter (deras namn har målats över), som givit uppgifter till den sovjetiska underrättelsetjänsten. Vidare uppgavs att den svenska legationen och Röda korset sålt svenska medborgarskap för mellan 2 000 och 20 000 pengö. Under perioden juni-oktober 1944 hade man utfärdat minst 20 000 skyddsdocument av olika modeller.

Ett antal namngivna personer (bland annat Wallenbergs medarbetare dr. Fleischmann) vid svenska legationens passavdelning skulle ha sysselsatt sig med försäljning av svenska pass. Också kanslisten Denez von Mezey och Danielsson skulle ha ägnat sig åt detta. En agent hade uppgivit att svenska Röda korset, efter den 15 oktober, då pilkorsarna grep makten, hade utfärdat runt 10 000 pass, som utdelades också till andra än judar. En rad personer som arbetat för Langlet namngavs. Dessa uppgavs vara fascister.

Den svenska legationsledningens fientliga hållning gentemot Sovjetunionen framkom tydligt, enligt Muchortov, i februari 1944, då en icke namngiven källa hade vänt sig till Danielsson för att överlämna medicin, kläder och mat till sovjetiska krigsfångar i Ungern. Danielsson skulle, enligt källan, konsekvent ha motarbetat detta "fastän han vid denna tid företrädde Sovjetunionens intressen i Ungern". Han skulle också ha uppgivit "allt detta syftar till intet. Sovjetmakten avrättar de soldater som återvänder från fångenskap och därför är alla ansträngningar i den här riktningen förgäves" (*Dokumentinsamling*, A10).

Militärattachén Harry Wester skulle efter ett besök hos de sovjetiska krigsfångarna ha uppgivit "jag har varit i lägret hos de där svinen...". Yngve Ekmark (representant för STAB) och Göte Carlsson (attaché vid beskickningens B-avdelning) uppgavs vara de mest sovjetfientligt inställda vid legationen. Danielsson och Berg

uppgavs ha beklagat sig över att den sovjetiska krigsmakten behandlat dem nedlåtande och respektlöst. På grundval av dessa uppgifter, skrev Muchortov,

kommer vi att vidta åtgärder för att hemligt föra bort de personer som är intressanta för oss, som innehar skyddsdokument utfärdade av svenska legationen (Dokumentsamling, A10).

Vid bedömningen och analysen av Muchortovs särskilda meddelande är det av största vikt att hålla i minnet att detta dokument inte kan ses som någon objektiv källa rörande förhållandena vid den svenska legationen i Budapest och dess verksamhet. Själva syftet med verksamheten vid *Smersj* var, såsom namnet anger (*Smert' spionam*, död åt spionerna), att internera och döda spioner. Framgång inom denna verksamhet mättes i termer av hur många spioner man fångat. Dess personal var tränade att se spioner överallt. Ett dokument av denna typ skall främst tjäna som en illustration till hur de sovjetiska myndigheterna såg på den svenska Budapest-legationens verksamhet.

Muchortovs slutsats var att den svenska legationen och det svenska Röda korset, istället för att skydda Sovjetunionens intressen, tagit fiender till Sovjetunionen och det ungerska folket under sitt beskydd. Som ovan nämnts hade sovjetiska företrädare inför Berg anklagat den svenska beskickningen för att den "icke tillräckligt aktivt [hade] tillvaratagit Sovjetunionens intressen i Ungern" (P 2 EuI, 2/5-1945: 6 [Berg]). Det är intressant att notera att nära nog exakt samma anklagelse också riktades mot den svenska beskickningen i Bukarest vid den sovjetiska inmarschen i september 1944. Då en sovjetisk general beordrat sina underlydande soldater att beslagta två av den svenska Bukarest-legationens bilar, försökte Reuterswärd hindra detta med hänvisning till att Sverige under kriget verkat som skyddsmakt åt Sovjetunionen:

Härpå svarade han hånfullt: det är just ett snyggt sätt varpå Ni tillvaratagit de ryska intressena; våra diplomater bekymrade Ni er inte om utan lät dem svälta och lida allehanda umbäranden. Jag [Reuterswärd] protesterade mot detta uttalande (P 19 Eru 27/8-1945).

Reuterswärd uppger vidare att han i februari 1945 av en sovjetisk major fick höra

nästan ordagrant samma uttalande om beskickningens sätt att handhava skyddet av de ryska intressena som generalen gjort. Detta gjorde

mig betänksam, då därav syntes framgå, att en bestämd paroll hade utsänts bland militären från högre rysk ort (P 19 Eru 27/8-1945).

Den typ av anklagelser som framfördes i Muchortovs *särskilda meddelande* kan alltså mycket väl ha utgjort ett närmast rutinartat svar, helt i enlighet med gängse standardförfaranden inom organisationen *Smersj*, på en instruktion som utfärdats från den sovjetiska ledningen att identifiera och oskadliggöra fientliga spioner.

Michail Tolstoj-Kutuzov, Henry Thomsen

Icke desto mindre är det märkligt att de ganska detaljerade anklagelserna i Muchortovs promemoria uppvisar påtagliga likheter med de påståenden om försäljning av skyddspass som framfördes i Bauers brev och i Langlets brev till Torsten Undén. Langlet själv förhöordes av sovjetiska säkerhetstjänsten och det är fullt möjligt att han i samband härmed kan ha givit uppgifter om beskickningens verksamhet. Det finns dock skäl att hålla för troligt att uppgifterna främst stammade från andra källor. En sådan kan ha varit ryssen Michail Tolstoj-Kutuzov. I sitt brev till Langlet av den 14 mars 1945 skrev Reuterswärd:

Så ville jag också nämna en annan sak. Av personer, som kommit hit höra vi talas om en greve Leo Tolstoy, som skulle intaga en ställning som förmedlare mellan ryska kommandanturen och de utländska diplomaterna i Budapest. Vem är han? Är han svensk? Han nämnes ej i förteckningen över personer hörande till svenska beskickningen, vilken UD. telegraferat hit (R 18/Ungern, 14/3-1945).

I brevet av den 28 mars 1945 förklarade Langlet följande:

Vad slutligen greve Tolstoj angår, så är han ryskfödd belgisk undersåte och vi ha numera, dessbättre ingenting med honom att göra då han antagit tjänst hos den ryska kommandanturen. Han var tidigt anställd hos mig, därefter hos vår beskickning men vi ha haft föga glädje av honom, ja för den betydande hjälp jag givit honom ha vi haft motsatsen till tack (P 57, 28/3-1945).

Sverige hade den 25 juni 1941 bifallit en begäran från Moskva att överta skyddet av sovjetiska intressen i Ungern (B 1 Ab/A-Sovjetunionen). Fram till oktober 1944 sköttes handläggningen av de sovjetiska intressena av den reguljära personalen vid beskickningen. Som ovan nämnts i Muchortovs *särskilda meddelande* hade legationens militärattaché Harry Wester företagit besök i läger för sovje-

tiska krigsfångar (denna uppgift bekräftas också av telegram från Budapest-beskickningen till UD [HP 39 D, 4/9-1944]). Mot bakgrund av att antalet krigsfångar från Sovjetunionen under senare hälften av 1944 konsekvent ökade upprättades en särskild rysk avdelning vid legationen där ett antal tjänstemän med kunskaper i ryska språket anställdes. Deras namn var Tolstoj-Kutuzov, Henry Thomsen och Gleb Joukovskij-Volinskij (HP 39 D, 24, 28/11, 1/12-1944, P 2 EuI, 17/3-1954).

Kort efter Pests erövring den 15 januari hade Tolstoj-Kutuzov uppsökt den sovjetiske generalen Tjernisov, försedd med en av minister Danielsson utfärdad fullmakt att verka som representant för svenska legationen, och försökt utverka skydd för legationsbyggnaden.¹ Tolstoj-Kutuzov hade emellertid häktats av de sovjetiska militära myndigheterna och, enligt Berg, blivit förhörd

om beskickningens och alla dess anställdas arbete, privatförhållanden osv. Man riktade anklagelser mot beskickningen för tysk spionageverksamhet, och särskilt nämndes Wallenberg och [Berg] såsom misstänkta (P 2 EuI. 2/5-1945: 2 [Berg]).

Vad som egentligen sades under förhöret (eller förhören) med Tolstoj-Kutuzov vet vi inte. Ryska myndigheter vägrar ännu idag att lämna ut den akt som har upprättats över Tolstoj-Kutuzov, under förevändning att det häri inte finns några uppgifter som har någon anknytning till Raoul Wallenberg (*UD II: 52*, 2001: 54). Klart är under alla förhållanden att dåvarande kabinetssekreterare Arne S. Lundberg i ett brev av den 2 april 1955 konstaterade att Tolstoj-Kutuzov sannolikt var rysk agent (P 2 EuI, 2/4-1955). I en promemoria av den 17 maj 1955 framhöll Lundberg vidare att det är uteslutet att sovjetiska myndigheter skulle ha låtit Tolstoj-Kutuzov lämna Ungern (han bosatte sig sedermera på Irland) ”av annat skäl än att han lovat arbeta som östagent” (P 2 EuI, 27/5-1955). Det är också en märklig omständighet att Tolstoj-Kutuzov kort efter förhören blev chef för den sovjetiska stadskommendan-

¹ Det kan anses anmärkningsvärt att Danielsson överlämnade fullmakten att representera legationen till ryssen Tolstoj-Kutuzov och inte till t.ex. förste sekreterare Anger eller Wallenberg. Emellertid kan rent geografiska hänsyn ha bidragit till Danielssons beslut. Berg skriver i ett brev till Rudokph Philipp den 18 juni 1956 att Tolstoj-Kutuzov förestod ett ungerskt sjukhus där sårade sovjetiska krigsfångar vårdades. ”Sjukhuset var beläget i Pests utkanter och enär T. möjligen skulle bli den som först kom i kontakt med ryssarna, erhöll han fullmakt av Danielsson (i samråd med Anger) att å beskickningens vägnar uppta förhandlingar med ryssarna, särskilt då beträffande legationen och dess medlemmars trygghet” (*Raoul Wallenbergföreningens arkiv*, 1:5).

turens utlänningsbyrå vars uppgift var att tillvarata främmande staters intressen.

Det finns i Bukarest-legationens arkiv två korta promemorior som behandlar greve Tolstoj-Kutuzov. Den ena (*PM ang. medlemmarna å Svenska beskickningen i Budapest*) är upprättad av legationssekreteraren Knut Anjou den 11 mars 1945, och det andra är en handskriven promemoria av Reuterswärd upprättad den 12 mars 1945. Anjou ger följande version av ett samtal med Stockholms-tidningens korrespondent i Budapest, Béla Földes:

Beträffande greve Tolstoj var denne anställd å Svenska Beskickningen, sedan när, kan herr F. icke ange. Greve T., som icke var upptagen i diplomatlistan, kommer sannolikt från Sverige. I varje fall är han icke ungrare, vilket herr F. kunnat konstatera vid samtal med honom. Minister D. lär ha givit greve T. fullmakt att företräda beskickningen i Pest, under den tid ministern och övriga beskickningsmedlemmar befunno sig i Buda. Herr F. bekräftade att framställningar till ryska kommandanturen från utländska legationer, som funnos kvar i Budapest gingo genom greve T. (P 57, 11/3-1945).

Anjous promemoria behandlar också uppgifter från en Lolle Smit som var direktör för Philips Radio i Budapest:

[Smit] bekräftar att enligt vad han hört greve T. varit anställd å Svenska Beskickningen. Han påstår att greve T. fungerat som sovjet-rysk spion (P 57, 11/3-1945).

I Reuterswärd's promemoria konstaterades att Danielsson, när Buda avskars från Pest, gav Tolstoj fullmakt att representera svenska ministern i Pest. När ryssarna intog Pest blev han först arresterad för att därefter frigges och tjänstgöra som mellanhand mellan den ryska kommandanturen och de utländska diplomaterna i Budapest (P 57, 11/3-1945). Detta visar sammanfattningsvis att Tolstoj-Kutuzov ådrog sig den svenska utrikesförvaltningens uppmärksamhet redan på detta stadium.

Huruvida dessa uppgifter delgavs Stockholm är inte bekant. Det mesta talar dock för att de, liksom uppgifterna från Berg och Langlet, har förblivit liggande i Bukarest-legationens dossier ända fram till våra dagar. Att Reuterswärd skulle ha vidarebefordrat uppgifter om att Tolstoj-Kutuzov var sovjetisk agent via telegram *en clair* som granskades av den sovjetiska militärcensuren var otänkbart av ovan redovisade skäl.

Vad beträffar Henry Thomsen hade denne inför Budapest-beskickningens personal uppgivit sig vara från Norge. Detta var

emellertid inte sant. Thomsens egentliga namn var Henry Grossheim-Krisko, och han var bördig från Sovjetunionen. Grossheim-Krisko greps vid den sovjetiska inmarschen i Budapest av *Smersj* och underställdes flera förhör. I Muchortovs *särskilda meddelande* framgår att han förhördes den 24 januari 1945. Eftersom en sida saknas i Muchortovs skrift vet vi inte vad Grossheim-Krisko sade härvid. Den svensk-ryska arbetsgruppen har emellertid fått ut sovjetiska protokoll från förhör som hållits med Grossheim-Krisko den 17 mars 1945, respektive 20 april 1945. Av dessa förhör framgår klart att de uppgifter som återfinns i Muchortovs *särskilda meddelande* rörande den svenska legationens verksamhet (skydd åt fascister och fiender mot Sovjetunionen, samt försäljning av pass i stor skala) åtminstone delvis tycks härstamma från Grossheim-Krisko. Identiska anklagelser förekommer nämligen i dessa förhör (*Dokumentsamling* A11, A14).

Grossheim-Krisko spärrades dock, i motsats till Tolstoj-Kutuzov, in i Lubjanka, dömdes till 25 års fängelse, och internerades sedermera i Vladimir. Han släpptes 1952.

Vad som hände med den tredje ryskspråkige tjänstemannen vid Budapest-beskickningen, Gleb Joukovskij-Volinskij, är inte känt.

Det kan i detta sammanhang vara värt att nämna att ytterligare en av de lokalanställda vid den svenska beskickningen i Budapest sedermera kom att utpekas som spion. I en promemoria "viktig berättelse" (som upprättades som bilaga till Valdemar Langlets redogörelse inför UD för händelserna i Budapest Berättelse: Budapest – Istanbul av den 15 juni 1945) skriven av Langlets hustru Nina Langlet den 20 juni 1945 uppges att Danielssons chaufför slovakern Josef Devényi "av samtliga tjänstemän [vid beskickningen] ansågs vara en mycket skum figur, vilken länge tjänat som spion" (P 2 Eu, 20/6-1945, Langlets samling: 8). Devényi skulle också ha organiserat en plundring av svenska beskickningsbyggnaden på Gyopár utca varvid inlämnade depositioner skulle ha fraktats bort (Langlets samling: 8). Det framgår dock inte för vems räkning Devényi skulle ha spionerat. I en promemoria av den 20 oktober 1945 angående mottagna depositioner vid beskickningen i Budapest konstaterade Danielsson att

full anarki torde i övrigt ha varit rådande på beskickningen dessa dagar, vilket enligt uppgift bl.a. hade tagit sig uttryck i att tjänstepersonalen – ministrarnas chaufför, vaktmästaren och portvakten med familjer – livligt deltagit i den slutliga utplundringen av beskickningshuset (P 2 Eu, 20/10-1945).

Uppgifter från Tolstoj-Kutuzov och Grossheim-Krisko låg således troligtvis till grund för flera av de anklagelser som framfördes i Muchortovs promemoria. Huruvida det finns ett samband mellan dessa uppgifter och de sovjetiska militärmyndigheternas agerande mot legationspersonalen (inklusive Wallenberg) går dock inte att med bestämdhet säga.

Debatten om den svenska legationens verksamhet

Debatten om verksamheten vid svenska legationen i Budapest och dess konsekvenser har fortsatt ända in i våra dagar. I slutet av 1991 förekom ett antal artiklar i *Svenska Dagbladet* och *Dagens Nyheter* där anklagelser av väsentligen samma innehåll som tidigare på nytt framfördes. I en debattartikel av den 27 september 1991 framförde historikern Helene Carlbäck-Isotalo en hypotes om Wallenbergs arrestering grundad på uppgifter från den lokalanställda legationsmedlemmen Henry Grossheim-Krisko ("Wallenberg offer för svensk pronazism", *Dagens Nyheter*, 27/9-1991). Wallenberg skulle, enligt Carlbäck-Isotalo, ha framstått som misstänkt i de sovjetiska myndigheternas ögon mot bakgrund av de övriga legationsmedlemmarnas pro-nazistiska hållning och deras utfärdande av "skyddspass och andra skyddspapper i mycket stora mängder och ibland mot avsevärda penningssummor".

I en artikel i *Svenska Dagbladet* den 18 januari 1992, pekade Peter Carlberg i artikeln "Svenskar gömde fascister", att den svenska beskickningen i Budapest skulle ha tagit ungerska pilkorsare i sitt beskydd. Carlbergs artikel bygger på uppgifter från Muchortovs ovan presenterade *Smersj*-rapport. Också i den ryska arbetsgruppens rapport återkommer dessa anklagelser.

Berg skrev i sin rapport till UD av den 2 maj 1945 att den humanitära avdelningen under Wallenberg utfärdat ett så stort antal skyddshandlingar att somliga oundvikligen kommit att hamna hos "icke lämpliga personer". Därtill fanns en stor mängd förfalskade svenska dokument i omlopp och åtskilliga pilkorsare hade, enligt Berg, försett sig med svenska skyddshandlingar från arresterade och avrättade judar. I sin rapport nämnde dock Berg intet om försäljning av svenska skyddsdokument. Den ovan nämnda uppgiften från Petri att han "pressat" Berg med frågor, och att denne då bland annat "avslöjat att handel med skyddspass hade ägt rum inne i humanitära avdelningens många lokaler", har såvitt känt aldrig be-

krävtats av Berg (Petri, 1996: 182). Emellertid finns ett ehuru vagt medgivande hos Berg en svarsartikel till Carlbäck-Isotalo av den 9 februari 1992.² Berg skrev rörande skyddspassen att

- Wallenberg själv kan ha sett sig tvungen att i undantagsfall och som Lundgren citerar från min bok "Vad hände i Budapest" som "allra sista påtryckningsmedel" utfärda skyddspass åt tyska eller ungerska nazister. Om och när detta skett, var det för att i ett nödläge rädda livet på stora grupper av annars dödsdömda judar.
- Wallenberg hade mer än 400 anställda – judar och icke judar. Många av dessa hade tillgång till skyddspassformulären, och det kan inte uteslutas att någon eller några av dessa anställda kan ha förfalskat Danielssons eller Wallenbergs namnteckningar. Kanske till en början till vänner och släktingar i trångmål och sedan även mot "avsevärda penningssummor" (P 2 EuI, 16/2-1992).

Det är därtill ett numera väl omvittnat faktum att den underjordiska sionistiska motståndsrörelsen bedrev dokumentförfalskning i stor skala. I boken *Tépd le a sárga csillagot* ("Riv bort den gula stjärnan" av István Gábor Benedek och Vámos György), återfinns intervjuer med medlemmar av den judiska organisationen Hasomer Hashajir. Häri hävdas bland annat följande:

Kände de svenska och schweiziska legationerna till Hasomers förfalskningstryckeri? Naturligtvis. Ty om Wallenberg gav ut 150 skyddsbrev gjorde vi tusen. Om schweizarnas Lutz gav ut 8.000 dokument gjorde vi 20.000. Detta visste de precis. Men de samarbetade med oss, så långt som det var till hjälp för oss (Benedek, 1990).

Det ligger utanför föreliggande utrednings uppdrag att bedriva ytterligare forskning kring vad som faktiskt hände i Budapest under den kritiska perioden efter pilkorskuppen i november 1944. Denna utredning kan dock konstatera att det föreligger delvis motstridiga versioner av legationens agerande. Detta kan knappast vara ägnat att förvåna. Perioden mellan pilkorskuppen och den sovjetiska inmarschen präglades av urskiljningslös terror från de ungerska och tyska fascisternas och nazisternas sida och en traumatisk kamp mot klockan där det gällde att, utan att helt avvisa de ungerska kraven på ett svenskt erkännande, ändå kunna förbli i Budapest och fullfölja hjälparbetet för judarna.

Det går heller inte att komma ifrån att flera av legationsmedlemmarna, både de svenska och de lokalanställda, gick igenom

² Huruvida Bergs artikel blev publicerad eller inte är något oklart. Den finns dock arkiverad i UD:s Raoul Wallenberg-dossier (P 2 EuI).

ytterst skrämmande och traumatiska upplevelser dels under perioden då pillkorsväldet fick härja fritt på Budapests gator, dels efter den sovjetiska inmarschen. Att det föreligger olika utsagor om vad som egentligen tilldrog sig är mot bakgrund av detta föga märkligt.

UD:s syn på plundringen av Budapestbeskickningen

Hur såg då samtida betraktare inom UD på den sovjetiska plundringen av legationsbyggnaden och behandlingen av dess personal?

Plundringen av den svenska legationen i Budapest var, som ovan nämnts, föremål för ett hemligt sammanträde i riksdagen den 27 april 1945, varunder utrikesminister Günther gav en ingående redogörelse för härjningarna. Därefter hade utrikesministern, mot tysthetslöfte orienterat den svenska pressen. Den 17 maj aviserade *Aftontidningen* på löpsedeln att "Svensk legation plundrades av rysar". I *Västmanlands läns tidning* återgavs följande skildring av de sovjetiska truppers agerande i Budapest:

Medgivande gavs där om 48 timmars fri plundring och fritt mördande. Alla kvinnor som påträffades våldtogs. De som i vansinnig skräck försökte fly ut på gatorna våldtogs där öppet. Männerna sammanfördes och fördes österut. För att förstöra varje spår av ungersk kultur, vräktes värdesaker som ej kunde medföras, såsom möbler och större konstskatter ut genom fönstren och slogs sönder [...] Att svenska legationen stormades av reguljära ryska soldater, legationspersonalen hotades till livet, en kvinna våldtogs, kassaskåpen sprängdes och legationens medel liksom de ungerska judarnas där deponerade värdesaker rövades, är en offentlig hemlighet.

Till följd av uppmärksamheten i pressen aviserade utrikesministern "att tills vidare ingen *démarche* skall företagas i Moskva med anledning av de övergrepp, som från rysk sida företagits mot svenska beskickningen i Budapest".

Anledningen till detta beslut är dels, att fullständigt protokoll över de enskilda beskickningsmedlemmarnas erfarenheter bör upprättas, dels att bl.a. av envoyén Danielsson betänkligheter anförts mot att en *démarche* verkställs, innan full klarhet föreligger om att det 20-tal svenskar från Ungern, som ännu vistas i Budapest och Bukarest, befinna sig i säkerhet (P 2 Eu, 17/5-1945).

Såsom framgår anförde Danielsson inte Raoul Wallenbergs säkerhet som skäl för ett uppskjutande av *démarchen*, och detta kan

möjligtvis tolkas som ytterligare ett tecken på att man inom den svenska utrikesförvaltningen utgick ifrån att Wallenberg var död.

Uppgifterna i de svenska tidningarna gav eko också i Moskva. Den 23 maj skrev Dekanozov ett brev till röda arméns generalstabschefs assistent generallöjtnant Slavin vari han konstaterade att "det förekommer uppgifter i svenska tidningar om att sovjetiska soldater skulle ha utsatt den svenska legationen för plundring och våldtagit en tjänsteflicka". De svenska tidningarna kräver nu, skrev Dekanozov, att den svenska regeringen avlägger protest hos den sovjetiska regeringen. Han konstaterade också:

Att döma av pressen deltar medarbetarna vid den svenska legationen i Budapest, som nu återvänt till Stockholm, i denna oförskämda anti-sovjetiska kampanj.

I syfte "att kunna vidta omgående åtgärder på diplomatisk väg", men också för att kunna ge underlag för artiklar i sovjetisk press "mot den svenska pressens fientliga utfall mot den röda armén", anhöll Dekanozov om att omedelbart få "all tillgänglig information" rörande den svenska legationen i Budapest. Dagen efter, den 24 maj, svarade Vetrov i ett brev till Dekanozov att han talat med det sovjetiske sändebudet i Budapest, "kamrat G. M. Pusjkin", vilken uppgivit att uppgifterna i den svenska pressen var riktiga.

Officiellt från sovjetisk sida upprätthölls dock linjen att de svenska anklagelserna var osanna. Den 24 maj insände Söderblom en officiell skrivelse till utrikesministern vari han redogjorde för ryska pressreaktioner mot artiklarna i bland annat i *Aftontidningen*. Armétidningen *Krasnaja zvezda* skrev:

Hela Goebbels arsenal av smutsigt förtal mot Röda Armén kom fullständigt till användning i denna avskyvärda artikel. [...] Aftontidningen [...] skriver, att 'en svensk démarche väntas i Moskva'. Varje människa med sunt förnuft förstår, att en dylik démarche skulle genljuda som en röst från den störtade hitlerismens grav (HP 80 Ea, 25/5-1945).

Den 24 maj erhöll också Söderblom instruktion om att avlägga en démarche med anledning av händelserna i Budapest:

Vid stadsdelen Budas intagande utplundrades under dagarna 11-13 februari svenska legationen grundligt av ryska trupper. Sedermera företogo dessa vid skilda tillfällen perquisitioner i beskickningshuset varvid ytterligare föremål avlägsnades. Förutom beskickningens samtliga bilar bortfördes ur kassaskåp, som sprängdes av ryssarna samtliga penningmedel, värdepapper och depositioner tillhörande svenskar, och perso-

ner från länder, stående under svenskt skydd och ministerns samtliga personliga ägodelar. Ni bör påyrka grundlig undersökning anställes om anledning till detta tillvägagångssätt från underordnade militära myndigheter sida mot ett neutralt lands legation [...] (HP 80 Ea, 24/5-1945).

Något svar på démarchen, som verkställdes den 29 maj 1945 (P 2 Eu, 29/5-1945), skulle dock aldrig komma från sovjetisk sida. Söderblom anmodades den 13 september 1945 att påminna Abramov om svar på den svenska démarchen, men därefter tycks det hela ha runnit ut i sanden. Den 9 oktober 1946 noterade Danielsson i ett brev att ”såvitt bekant har hittills intet svar lämnats å svenska framställningen”(HP 80 E, 9/10-1946, *Bern*).

Den 4, 5 och 8 september 1945 publicerade Langlet i tre artiklar i *Dagens Nyheter*,³ vari han skildrade verksamheten i Budapest under hösten 1944 och våren 1945. Langlet skildrade också de sovjetiska truppernas intåg i Budapest, dock utan att nämna plundringen av den svenska legationen. Vad gällde de sovjetiska truppernas ankomst till Röda korsets lokaler i Buda, skrev Langlet att ”de [sovjetiska soldaterna] hälsades som befriare, gjorde en hastig men grundlig undersökning, bjöds på te, fick nattläger och omplåstrades en smula av vår chefsläkare samt föll uttröttade i sömn. Tidigt nästa morgon var de borta utan att ha rört det minsta av våra ägodelar...” Trots att denna skildring alltså gällde Röda korsets lokaler tycks man från sovjetisk sida ha tagit fasta på Langlets uppgifter. Den 14 september skickade Söderblom en rapport angående artiklar i sovjetisk press om ”de svenska fascisternas och profascisternas lögner om Balkan”:

Det var i våras som fascisterna i Sverige levererade ett lögnmeddelande att ryssarna skulle ha plundrat den svenska legationen i Budapest. Nästan alla svenska tidningar grät över denna lögnhistoria. Det blev en del förvirring då det nyligen, genom en artikel av Valdemar Langlet i *Dagens Nyheter* klarlades att hela Budapest-historien var fantasi från början till slut (P 2 Eu, 14/9-1945).

Söderblom var långt ifrån angelägen om att driva frågan om plundringen av den svenska legationen inför de sovjetiska diplomaterna i Moskva. I en officiell skrivelse till den nyttillträdde utrikesminister Undén betecknade Söderblom ”skriverierna rörande den svenska

³ Ungerns vän Valdemar Langlet skildrar fasornas år” (4/9-1945), ”Valdemar Langlet: Tyskarna förde bort Wallenberg, fru Langlet plundrades” (5/9-1945), ”UD stoppade Langlet” (8/9-1945).

Budapest-beskickningen” som ”ramaskrin och sensationsreportage”, som var ”sårande” för det sovjetiska världsländet (HP 1 Er, 28/9-1945).

Intressant är också att Söderblom, liksom i det ovan anförda brevet av den 18 april 1945, i maj och juni 1945 skickade två brev till Stockholm, vari han försökte tona ned den sovjetiska arméns övergrepp i Berlin och Budapest.

Det första brevet rörde den svenska Berlinbeskickningen, som i maj 1945, liksom Budapest-beskickningen på sin tid, hade evakuerats från Tyskland via Moskva. Söderblom hade instruerats redan i mars 1945 att hos sovjetiska militära myndigheter hemställa att hjälp och stöd till beskickningspersonalen när de påträffades efter Berlins erövring (HP 80 Ct, 27/3-1945). Den 25 maj 1945 meddelade Söderblom att Berlinbeskickningen nått Moskva och där efter fortsatt sin resa mot Leningrad och Stockholm. Söderblom sände en officiell skrivelse till utrikesminister Günther med förste legationssekreterare Årnfast. Denna skrivelse är av visst intresse för förståelsen av synen på Budapestbeskickningen och dess hemfärd lite mer än en månad tidigare. Brevet inleddes med beröm åt legationspersonalen:

Jag har en bestämd känsla av att [Berlinsvenskarna] har tagit ryssarna på rätta sättet. Till ovärderlig hjälp har varit Årnfasts och friherrinnan von Ungern-Sternbergs kunskaper i ryska språket. Alla förefalla mig balanserade och förnuftiga i sin bedömning av vad de sett och erfarit (HP 1 Er, 26/5-1945).

Därefter kom Söderblom in på de negativa saker om Sovjetunionen som legationspersonalen eventuellt kan komma att berätta för utrikesledningen i Stockholm. Det finns här en uppenbar parallell till Söderbloms två brev till Stockholm av den 18 april, dagen före Budapest-svenskarnas hemkomst, vari Söderblom varnade för den ”omdömeslösa naivitet” (HP 1 Er, 18/4-1945) som ofta präglade utlänningars berättelser om den sovjetiska ockupationsmaktens verksamhet i Östeuropa. Återigen får man intrycket att Söderblom ville preparera åhörarna i Stockholm:

Helt naturligt är pastor Myrgren och hans hjälpreda sekreterare Wesslén upprörda över att, enligt vad man anser utrett genom vittnens utsagor, svenska kyrkan nedbränts efter Berlins erövring. Jag har ej kunnat finna, att bindande utredning föreligger för att så är fallet, ej heller för att icke tyska krypskyttar e. dyl. givit anledning till en sådan aktion. Jag skulle önska, att man tänker sig för många gånger om, innan en beskyllning utslungas på denna punkt (HP 1 Er, 26/5-1945).

Söderblom kom också in på vittnesmål angående våldtäkter utförda av sovjetiska soldater:

Med rättmätig harm talas om att ryska soldater tydligen i många fall, oftast i berusat tillstånd, våldfört sig på kvinnor. Jag har dock trots mig förmärka, att när indignationens vågor gå höga, överdrifter gärna inställa sig. Försök till en analys av fakta har givit mig den uppfattningen, att det icke är sant, när man utropar, att var, varannan var tredje eller var fjärde kvinna skändats. Vidare tycks också övergrepp och plundring tillhöra en första övergående period. De bestraffas obönhörligt, när befälet kommer på förövare av dessa illdåd (HP 1 Er, 26/5-1945).

Söderblom avslutade sitt brev:

Först och sist måste fasthållas, att intet hår krökts på svenskarnas huvuden och att ingenting frånhänts dem. [...] Jag tycker mig nu förnimma att det ljusnar för oss. Viseringar ha beviljats och kontakten med Polen synes ej förhindras i påtryckningssyfte. Andra tecken skulle också kunna anföras, även om jag är fullt beredd på bakslag (HP 1 Er, 26/5-1945).

Det andra brevet utgjordes av ett handbrev till von Post (av den 18 juni 1945) vari Söderblom mer utförligt redogjorde för sin syn på Budapest-svenskarnas berättelser:

Herr Berg konstaterar i sitt utlåtande, att en av beskickningens tjänsteflickor våldtogs natten mellan den 12 och 13 februari. Han anser tydligen saken så klar, att ett kategoriskt påstående ansetts tillräckligt. Herr von Mezey nämner inom parentes, att flickan påföljande dag berättat, att hon blivit våldtagen av två soldater. Han hänvisar sålunda till tjänsteflickornas egen utsaga. Någon ytterligare utredning har jag på denna punkt ej funnit i papperen. Stats- och utrikesministrarna förklarade den 27 april för riksdagens båda kamrar, att beskickningens hembiträden våldfördes. Detta uttalande avser ett obestämt antal tjänsteflickor. Av kolherrarna och professorerna har jag hört, att initierade ämbetsmän i Östermalms förmak berätta, att nio svenska damer våldfördes och därvid ådragit sig syfilis. Någon av dessa versioner måste vara felaktig. Mig förefaller von Mezeys relaterande av den enda flickans berättelse hava den största prägeln av sannolikhet (HP 80 Ea, 18/6-1945).

Söderblom fortsatte:

En omständighet värd att beakta är, att beskickningshuset under striden bevakades endast av en ung, tillfälligt anställd svensk, herr Berg, samt av den ungerske kanslisten von Mezey. Vidare bör ihågkommas, att tre dagar efter det striden stått om beskickningshuset, en ung kvinna, fröken Bauer, beordrades att ensam stanna som vakt i huset.

Denna omständighet synes mig tala för att beskickningschefen ej ansett någon risk föreligga för att något ont skulle vederfaras vår landsmaninna. Skräcken och fasan kan sålunda icke hava varit så fruktansvärd, som den initierade höge ämbetsmannen antytt i sina berättelser i Östermalms salonger (HP 80 Ea, 18/6-1945).

Söderblom kom därefter in på sina, ovan påvisade, ansträngningar att verka som en motvikt mot de överdrifter som han ansåg karakteriserade vittnesmålen från Budapest-beskickningens personal:

Berättelserna bekräfta i övrigt till fullo det intryck, som jag erhöll vid konfrontationen med beskickningsmedlemmarna under genomresan i Moskva, och som jag sammanfattade i ett telegram, vilket jag samma dag skickade i avsikt att dämpa upphetsade överdrifter. Detta har dessvärre ej lyckats (HP 80 Ea, 18/6-1945).

Söderblom återkom härefter till sovjetiska soldaters övergrepp och resonerade på ett sätt som påminner mycket om Shapiros inställning i frågan:

Händelseförloppet synes mig i själva verket mycket enkelt och ej så onaturligt med hänsyn till föreliggande exceptionella omständigheter. Efter hårda strider intränga soldater i ett välförsett luxuöst beskickningshotell. De äro först snälla och beskedliga, men sedan de funnit massor av sprit och mat släppa de Barrabam lös och bära sig mycket illa åt under tre dagar. Därefter får fältpolisen för sig, att svenskarna tagit massor av ungerska aristokrater under sitt beskydd och lagt in deras dyrbarheter i förvar i beskickningshuset. De misstänka, att här ligger någon hund begraven. De noggrannaste undersökningar verkställas i fastigheten, och allt av värde bortföres (HP 80 Ea, 18/6-1945).

Såsom framgår av dessa brev ställde sig alltså Söderblom skeptisk till de utsagor som givits av medlemmarna vid Budapest-legationen. Även om Söderbloms inställning sannolikt inte var representativ för utrikesförvaltningens tjänstemän, måste man fråga sig vilka konsekvenser hans ifrågasättande av t.ex. Bergs trovärdighet kan ha haft för förtroendet för en annan uppgift som Berg givit, nämligen att den sovjetiska militären hade riktat "anklagelser mot beskickningen [i Budapest] för tysk spionageverksamhet", och att särskilt "Wallenberg och [Berg] [nämndes] såsom misstänkta" (P 2 EuI. 2/5-1945: 2 [Berg]).

Söderblom försökte också ge en positiv bild av den svenska legationens evakuering genom Sovjetunionen. Den 27 juli 1945 meddelade Söderblom i en officiell skrivelse ställd till utrikesministern att den svenske konsuln i Pommern, Nils Ahnkrantz, anlant till

Moskva för vidare befordran till Sverige. Söderblom anmärkte i brevet att ”det förtjänar att understrykas, att de ryska myndigheterna i samband med Budapest-svenskarnas, Berlin-svenskarnas, Wien-svenskarnas och nu senast herr Ahncrantz' hemresa bemödat sig om att, i allt jag kunnat iakttaga, visa artighet och tillmötesgående” (HP 80 Ct, 27/7-1945). I ett brev av den 12 juli 1946 från legationen i Bern skrev Söderblom:

Av intresse är att Budapest-schweizarna hållits fängslade i Moskva ända tills dess nyligen repatrieringsöverenskommelsen träffats mellan de båda länderna. Här framträder en skarp kontrast – Danielsson må säga vad han vill – till Budapest-svenskarna, som så snart förhållandena medgåvo det, samt och synnerligen fingo resa hem (HP 1 Er, 12/7-1946).

Söderbloms motiv bakom dessa brev kan ha varit att inför Stockholm presentera skäl till varför han inte borde driva frågan om plundringen av legationen i Budapest inför Dekanozov och Vetrov. (Denna kampanj påminner för övrigt om Söderbloms tre handbrev till von Post [av den 6, 12 och 17 april 1945], vari han presenterade argument till varför han inte borde avlägga någon démarche rörande de svenska tändsticksfabrikerna i Ungern).

Ett bestämt agerande från Söderblom, med krav på en ursäkt och ersättning från Sovjetunionen, hade troligtvis fullständigt förgiftat förhållandet till värdlandet, och därmed slutgiltigt grusat alla förhoppningar om förbättrade relationer. Kanske kan också det faktum att plundring av en (därtill neutral) stats legation tillhörde den typ av händelser som enligt diplomatisk praxis och sedvänja helt enkelt egentligen inte kunde ha inträffat ha bidragit till att Söderblom fann det bättre att förneka och tona ned. I januari 1946 konstaterade Söderblom i en officiell skrivelse till Undén:

Vad beträffar ersättning för förstörd och bortförd egendom tillhörande den svenska Budapest-legationen [...] tror jag för min del ej, att det blir möjligt att få satisfaktion, särskilt med tanke på de starkt överdrivna skildringar, som ganska ymnigt förekommo i den svenska pressen efter legationsmedlemmarnas hemkomst (HP 80 Ea, 26/1-1946).

De ”starkt överdrivna skildringarna” som förekommit i den svenska pressen skulle alltså vara skäl till varför démarchen inte borde följas upp. Det skall dock understrykas att den politiska viljan att framgent driva ärendet också förefaller ha varit svag i Stockholm.

Den sovjetiska plundringen av den svenska legationen i Budapest var naturligtvis en exceptionell händelse. Det kan inte uteslutas att denna händelse, i samtida betraktares ögon, också kan ha bidragit till att göra teorin om Raoul Wallenbergs död som mer trovärdig. Det går dock inte att finna entydiga belägg för att så var fallet.

10.4 Raoul Wallenbergs status inom utrikesförvaltningen

Hur såg man egentligen inom UD på Raoul Wallenberg efter dennes försvinnande i januari 1945? Kan bilden av Raoul Wallenbergs person möjligtvis ha påverkat UD-tjänstemännens bild av hans öde?

Under åren närmast efter Wallenbergs försvinnande förekommer få omdömen om dennes verksamhet, såväl i UD:s mer generella dokument rörande efterforskningarna, som i beskickningspersonalens rapporter, och i de brev som återfunnits från Langlet Danielsson, von Mezey och Anger.

Det finns dock ett antal undantag vad gäller frågan om UD:s syn på Raoul Wallenberg och dennes verksamhet. Vi har redan tidigare berört Grafströms notering i dagboken att Raoul "sändes ned för att med amerikanska pengar hjälpa de förföljda judarna" (Grafström, 1989: 625), samt det tidigare nämnda brev från Richert av den 23 december 1944 vari man möjligtvis utläsa ett vagt medgivande att Wallenbergs verksamhet legat utanför den diplomatiska kulturens accepterade parametrar ("vad som [...] än vore att säga särskilt om herr Wallenbergs verksamhet" [P 2 EuI, 23/12-1944]).

Utöver dessa två omdömen finns också *ett tredje omdöme* som utgörs av en kommentar som Hellstedt (som ansvarade för distributionen av Raoul Wallenbergs rapporter), enligt ett brittiskt underrättelsesdokument, skulle ha fällt rörande Wallenberg i samband med överlämnandet av en av Wallenbergs rapporter till den brittiska beskickningen den 2 oktober 1944. Hellstedt skulle härvid ha sagt följande:

Hellstedt pointed out to me that Wallenberg was an unbusinesslike sort of fellow and that his reports contained a number of inconsistencies (P 2 EuI, 3/1-1997).

Det fjärde omdömet utgörs av utrikesminister Günthers något kryptiska anmärkning vid riksdagens hemliga sammanträde den

27 april 1945. Günther hävdade härvid att ”den första kontakten” med de sovjetiska trupperna togs ”den 1 februari 1945 [...] av två beskickningstjänstemän, som begivit sig ut till främsta stridslinjen”. De beskickningstjänstemän som härmed avsågs var Per Anger och Yngve Ekmark som den 1 februari fick kontakt med sovjetiska trupper i Rózsadomb i Buda.

Det är oklart varför Günther inte nämnde det faktum att en annan beskickningstjänsteman, nämligen Raoul Wallenberg, enligt uppgift från Dekanozov, tagit kontakt med sovjetiska militärmyndigheter redan före den 16 januari 1945. Detta kan ses som en antydning att Wallenberg, i utrikesledningens ögon, inte betraktades en beskickningstjänsteman på samma sätt som t.ex. Anger.

Det femte omdömet utgörs av ett memorandum av den 2 juli 1945 rörande Wallenbergs försvinnande från Grafström till den nye amerikanske ministern i Stockholm Chris Ravndal. Grafström konstaterar häri följande:

Mr Raoul Gustaf Wallenberg [...] acted from July 1944 as chief of the Swedish humanitarian action in favour of the Jewish population in Hungary. In this capacity he was assigned to the Swedish Legation in Budapest as Second Secretary (P 2 EuI, 2/7-1945).

Det är intressant att notera att Grafström definierade uppdraget i Ungern som en Swedish humanitarian action. Denna beskrivning kontrasterar starkt mot den beskrivning Johnson, efter samtal med Boheman, gav av projektet i telegrammet av den 29 juni 1944. Johnson skrev då att ”the Swedish Foreign Office in making this assignment feels that it has cooperated fully in lending all possible facilities for the furtherance of an American program.” Den kontrasterar också i någon mån mot Grafströms bild av uppdraget (av den 6 juli 1944) som av ”speciell art” och ”ytterst delikat”, samt uppgiften i hans dagbok att Raoul Wallenberg ”sändes ned [...] med amerikanska pengar”.

Det sjätte omdömet rör de telegram, officiella skrivelser och handbrev som Söderblom sände till Stockholm under 1945 rörande efterforskningsarbetet. Häri förekom anmärkningar som låter antyda att Söderblom hade svårt för Wallenbergs icke-diplomatiska förhållningssätt. I telegrammet av den 14 april skrev t.ex. Söderblom (på oklara grunder) att Wallenberg, ”smög på eget initiativ över till ryssarna” (P 2 Eu, 14/4-1945). Detta telegram, som uppenbarligen strider mot Angers redovisning av den 20 april 1945 (vari framgick att Danielsson hälsat Wallenberg att han kunde gå

över till den sovjetiska sidan), framställde Wallenberg som en ganska egensinnig person, som utan instruktioner från sin chef, smyger över till den sovjetiska krigsmakten. Antydningar av arten att Wallenberg skulle ha varit en person som agerade främst efter eget huvud, förekom också i en skriftväxling mellan Söderblom och kabinetssekreteraren Stig Sahlin under sommaren 1945. Uppkomsten till denna skriftväxling var följande telegram av den 2 juli från legationen i Bern:

En absolut tillförlitlig sagesman träffade i början av april i Budapest en person, som påstod sig ha sett Wallenberg. Denne sadades då frisk och fri dölja sig under säker förklädning i Pest (P 2 Eu, 2/7-1945).

Söderblom, som sedan den 22 juni 1945 vistats i Stockholm, och där (den 27 juni) bland annat träffat Raoul Wallenbergs moder Maj von Dardel, hade samma dag återkommit till Moskva. Söderbloms irritation över denna nya uppgift skiner igenom i ett handbrev till Sahlin av den 6 juli:

När jag häromdagen återvände till min post, medförde jag på fru von Dardels begäran förstörade fotografier tagna av legationssekreteraren Wallenberg i Budapest. Meningen var, att jag genom att ställa dessa fotografier till sovjetmyndigheternas förfogande skulle underlätta och påskynda efterforskningarna. Just som jag stod i begrepp att verkställa en *démarche* i utrikeskommissariatet, fick jag i förgår [sic] hemifrån telegrafiska underrättelser, som synas tyda på att Wallenberg rymt från de ryska officerare, som avdelats till hans skydd, för att dölja sig i Budapest under förklädning. Visar sig detta vara riktigt, kommer jag i en mycket obehaglig situation. Jag har i sådant fall med all energi och med anlitanande av alla tänkbara kanaler sökt påskynda efterforskningar av den försvunne svensken från de myndigheters sida, inför vilka han samtidigt i själva verket hållit sig dold. Kanske dyker han ett tu tre upp i Istanbul eller Bern och berättar sensationella historier för pressen. Med dessa rader ber jag Dig tänka Dig in i situationen och särskilt förbereda någon instruktion till mig om vad jag i en dylik eventualitet bör framföra till sovjetregeringen. Det säger sig självt, att jag tills vidare ej överlämnar fotografierna eller eljest företager mig något i saken (P 2 Eu, 6/7-1945).

Återigen framställs Wallenberg som en tämligen omdömeslös person som rymt från sina beskyddare och som kan dyka upp var som helst och berätta "sensationella historier för pressen". Det värsta för Söderblom tycks dock ha varit att Wallenbergs brist på diplomatiskt omdöme riskerade att försätta Söderblom "i en mycket

obehaglig situation". Följaktligen tänkte han inte "företaga [sig] något i saken".

Den 12 juli svarade Sahlin att de uppgifter UD fått via Bern förvisso var "ytterligt osäkra":

Skulle de dessbättre bekräftas, tror jag icke, att Du därigenom skulle kunna råka i en obehaglig situation. Det torde vara lätt för Dig att få ryssarna att begripa, att de svenska myndigheterna icke på något sätt stå bakom Wallenbergs eventuella försök under denna tid hålla sig dold. Att vi med alla medel söka efter en försvunnen svensk är väl inte annat än fullständigt naturligt (P 2 Eu, 12/7-1945).

Först en månad senare, den 14 augusti 1945 kom Söderbloms svar till Sahlin:

Även jag hoppas, att det skulle visa sig möjligt att för ryssarna förklara sammanhanget, därest uppgifter om att Wallenberg hållit sig dold skulle besannas. Emellertid finner jag icke detta lika självklart, som Du tycks göra. Härvid är att erinra sig, att ryssarna ställa sig mycket skeptiska till humanitär verksamhet, som bedrivits inom områden, behärskade av Hitler. De hava mycket litet till övers för anglosaxarnas ansträngningar att bispringa sina krigsfångar och ännu mindre för de insatser, som gjorts av schweizare och svenskar. Av de hemvändande danskarna har jag hört, att man från ryskt håll sagt sig veta, att "Röda Korset" (härvid har ej preciserats, om det gällde internationella Röda Korset eller något speciellt Röda Kors) tagit tusentals "fascister" under sitt beskydd. Man är alltid på rysk sida beredd misstänka att i hithörande fall någon form av samröre förekommit. Om det skulle visa sig, att en representant för Röda Korset flytt från det ryska kvarteret och hållit sig dold, fruktar jag, att man får vatten på sin kvarn (P 2 Eu, 14/8-1945).

Orsaken till att det skulle vara "obehagligt" för Söderblom att "förklara sammanhanget" för de sovjetiska myndigheterna, skulle alltså vara att man från sovjetisk sida anklagat Röda korset "för att ha tagit tusentals 'fascister' under sitt beskydd". Söderblom var vid det här laget införstådd med det faktum att Wallenberg och Langlet utfärdat skydds brev åt judar i Budapest, och han förefaller av annan skriftväxling att döma, ha varit om inte direkt kritisk, så åtminstone tämligen skeptisk till legationens förfarande. Det intressanta är dock att han fruktade att de sovjetiska myndigheterna skulle "få vatten på sin kvarn" om de fick reda på "att en representant för Röda Korset flytt från det ryska kvarteret och hållit sig dold".

Av dokumentet att döma var det Raoul Wallenberg som Söderblom har i åtanke när han när han talade om en representant för Röda korset. Wallenberg var alltså, i Söderbloms ögon, inte främst svensk legationssekreterare med diplomatisk immunitet, utan "representant för Röda Korset". Det enda tidigare tillfälle där man talat om Raoul Wallenberg som "chief of the Red Cross work in Budapest" var, som nämnts, i Kossuth-radions kryptiska intervju med Langlet den 15 mars 1945.

Varifrån Söderblom fått uppfattningen att Wallenberg skulle vara representant för Röda korset är oklart. Såsom framgått ovan underströk biträdande polchefen Sven Grafström i sitt instruktionsbrev till Per Anger av den 6 juli 1944 att "herr Wallenberg har [...] intet uppdrag från Röda Korset och får givetvis icke uppträda i dess namn" (P 2 Eu, 6/7-1944).

En tänkbar förklaring skulle kunna bestå i den tidigare nämnda lista över diplomatisk personal vid Budapest-beskickningen som UD översände till Söderblom den 30 december 1944. Såsom ovan påvisats placerades legationssekreteraren Raoul Wallenbergs namn efter rödakorsdelegaten Valdemar Langlets. Möjligtvis kan denna oväntade placering av Wallenbergs namn i en lista som i övrigt följde gängse rangordning ha bidragit till Söderbloms missuppfattning.

Det *sjunde omdömet* utgörs av Arfwedssons brev till Gösta Engzell av den 28 januari 1946 vari han konstaterade att "de tidigare påtalade missbruken [av skyddspass] synas hänföra sig till Röda Korsets [Langlets] s.k. skyddspass":

Däremot synes Wallenbergs avdelning ha varit mycket kompetent skött och kontrollen där god. Detta vill jag gärna ha sagt redan nu för att ingen skugga måtte falla på en person, som ej kan tala till sitt eget försvar (P 2 EuI, 28/2-1946).

Det åttonde omdömet, och tydligen det mest intressanta, utgörs av en skriftväxling inom UD under 1946 med anledning av en fordran från ungraren Béla Szabó på 50 000 schweizerfranc för "två större partier charkuterivaror" till Wallenbergs humanitära aktion i Budapest under hösten 1944 (HP 21 Eu, 4/3-1946). Pengarna skulle enligt överenskommelsen mellan Wallenberg och Szabó utbetalas från ett konto i Schweiz där Wallenberg deponerat medel från War Refugee Board. Den 17 maj konstaterade UD i en promemoria att Szabós fordran var riktig. Därefter följde ett intressant resonemang:

Att betalning omedelbart sker, är så mycket mera angeläget som Szabó, ehuru hjälpverksamheten i Ungern hållits avskiljd från beskickningens verksamhet i övrigt, kan ha och uppenbarligen har bibringats den uppfattningen, att beskickningen och svenska staten i sista hand vore ansvariga för Wallenbergs affärer (HP 21 Eu, 17/5-1946).

Det var alltså viktigt att betalning för varorna utgick från kontot i Schweiz så fort som möjligt, eftersom Szabó, som hade "bibringats uppfattningen" att den svenska staten var ansvarig för Wallenbergs affärer, annars skulle kunna kräva betalning från Sverige.

Den 14 juni 1946 återkom UD till problemet med utbetalning av pengar till Szabó. Engzell konstaterade i ett handbrev till Arfwedsson att utbetalning inte kunde ske utan "medgivande från Wallenbergs amerikanska uppdragsgivare" (HP 21 Eu, 14/6-1946). Engzell poängterade också följande:

Du bör särskilt framhålla för denne [Szabó], att Wallenbergs aktion icke företogs på uppdrag av svenska staten, varför denna icke kan hållas ansvarig för fullgörandet av de av honom i Ungern träffade avtalen (HP 21 Eu, 14/6-1946).

Att Engzell fastslog att "Raoul Wallenbergs aktion icke företogs på uppdrag av svenska staten" kan tyckas vara oväntat och anmärkningsvärt men låg onekligen i linje med UD:s redan på tidigt stadium manifesterade inställning till uppdraget och dess agerande efter Wallenbergs försvinnande. I juni 1944 hade Johnson, som nämnts, rapporterat att UD såg på projektet som ett "American program", Boheman uppgav sig vara beredd att förmedla instruktioner från den amerikanska utrikesförvaltningen till Raoul Wallenberg (man var med andra ord ovillig att själv bidra till att konstruera uppdragets konkreta innehåll), när Raoul Wallenberg påträffades av sovjetiska militära myndigheter underrättade man omedelbart den amerikanska och brittiska beskickningen och återände därvid instruktionen rörande den spanska beskickningens judar i Budapest. Engzells konstaterande kan knappast således sägas strida mot den svenska inställningen till uppdraget.

Samtidigt måste det poängteras att Engzells bild åtminstone står i konflikt med Grafströms memorandum till Ravndal av den 2 juli 1945, vari ju klart sägs att projektet var "a Swedish humanitarian action" och att Wallenberg anställdes som "Second Secretary".

Det nionde omdömet utgörs av Bergs bild av Wallenbergs status vid legationen i Budapest:

Med Wallenbergs ankomst till ministerns arbetsrum var fyra av beskickningens fem "diplomatiska" tjänstemän församlade. De två karriärdiplomaterna, envoyén Ivan Danielsson, med mer än tjugo års välmeriterad tjänst bekom sig, och attachén Per Anger, t.f. andre legationssekreterare vid beskickningen och av betydligt yngre årgång. Affärsmannen Raoul Wallenberg, särskilt utvald för sitt uppdrag och tillfälligt tillagd titeln andre legationssekreterare. Jag själv, ung juris kandidat, ingalunda karriärdiplomat men med ett par års tjänst hemma på UD och bland Berlinbeskickningens ruiner bakom mig (Berg, 1949, 1983: 16).

Bergs notering, som visserligen inte härrör från någon samtida källa utan återfinns i hans bok *Vad hände i Budapest (Boken som försvann)* (1949, 1983), är dock intressant. Raoul Wallenberg definierades som "affärsman" som var "särskilt utvald för sitt uppdrag och tillfälligt tillagd titeln andre legationssekreterare".

Att Raoul Wallenbergs ställning uppfattades som en säregen företeelse inom den svenska utrikesförvaltningen står ganska klart mot bakgrund av dessa korta omdömen om honom och hans status. Det förefaller fullt möjligt att detta kan ha bidragit till att göra teorin om hans död trovärdig. Det finns dock ingen dokumentation som entydigt visar att bilden av Raoul Wallenberg påverkade utrikesledningen vid dess bedömning av hans öde.

10.5 Sammanfattning

Historien om Wallenberg, hans status inom utrikesförvaltningen, hans verksamhet i Budapest, hans öde och den övriga beskickningspersonalens erfarenheter präglas av en rad för utrikesförvaltningen exceptionella omständigheter. Det är omöjligt att med säkerhet avgöra huruvida dessa faktorer kan bidragit till att göra bilden av Raoul Wallenberg som död mer eller mindre trovärdig i utrikesledningens ögon. Man skulle kunna hävda att t.ex. den sovjetiska plundringen av legationsbyggnaden och den respektlösa behandlingen av Danielsson, Berg och Anger borde ha gjort Günther och hans stab mer benägen att se möjligheten att Wallenberg faktiskt internerats av den sovjetiska säkerhetstjänsten.

Bilden av Raoul Wallenberg som död kom under våren och sommaren 1945 i hög grad att präglade UD:s arbete i efterforskningsarbetet. Det förefaller möjligt att förklaringen till detta skall sökas i de ovan anförda exceptionella omständigheterna.